

Departament de Prehistòria, Història Antiga i Arqueologia
Universitat de Barcelona

Programa de Doctorat:
Ciències de l'Antiguitat (bienni 2003-2005)

**Estudi arqueomètric i arqueològic de la
producció i difusió d'àmfores vinàries de la
zona central i sud de la costa catalana
durant els segles I aC i I dC**

Verònica Martínez Ferreras

Tesi Doctoral dirigida per:

Dr. Jaume Buxeda i Garrigós
Professor agregat d'Arqueologia

Capítol 7

CONTEXTOS ARQUEOLÒGICS ANALITZATS

7.1. Ca l'Arnau-Can Pau Ferrer (Cabrera de Mar, Maresme)

Les restes arqueològiques de Ca l'Arnau i Can Pau Ferrer formen part del jaciment arqueològic de la vall de Cabrera de Mar (Figura 7.1), situada a la zona central de la comarca del Maresme. Aquesta vall es troba delimitada per les muntanyes del Montcabrer, Burriac i el Turó de la Oriols, contraforts de la Serralada Litoral. La vall, de només un quilòmetre de longitud, s'obre cap a la zona de la plana que la connecta amb el

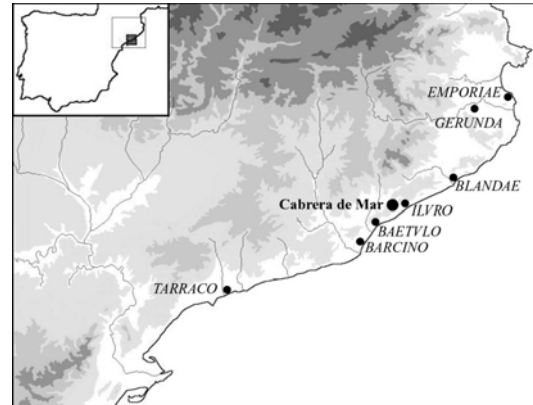

Figura 7.1. Mapa de localització del jaciment arqueològic de Cabrera de Mar, en relació a les ciutats d'època romana

mar. Aquests elements configuren un paisatge de pendent suau amb múltiples petites depressions formades per torrents, torrenteres i rieres que descendeixen de la serralada transportant sediments cap a zones de cotes més baixes, originant un paisatge ideal per al desenvolupament de l'agricultura i per a l'establiment d'assentaments humans des de ben antic (Figura 2.2 i 2.5). L'element estructurador de la vall és la riera de Cabrera, a la que van a parar les aigües i sediments del torrent de Sant Feliu i del torrent del Castell, i que desemboca al mar. Resseguint aquestes rieres, es trobaven els camins naturals o les vies de pas que comunicaven la plana litoral amb l'interior (García i Zamora, 1993). Molt a prop de la desembocadura de la riera de Cabrera hi ha documentada una zona d'ancoratge (Matamoros, 1991).

Tot i que es coneixen algunes notícies de finals del segle XIX que parlen d'una ocupació ibèrica i romana en aquest indret, no ha estat fins els anys 1997 i 1998 que s'ha portat a terme una excavació de forma sistemàtica sobre una superfície de 17.550 m², sota la direcció de Martín i Menéndez (Figura 7.2). L'excavació arqueològica centrada als sectors de Ca l'Arnau i Can Mateu ha posat al descobert les restes d'un conjunt termal i d'un centre de producció ceràmica d'època romana especialitzada en la manufactura d'envasos amforals per contenir vi (Martín, 2002a, 2004a). Tanmateix, al sector de Can Pau Ferrer s'han documentat uns abocadors ceràmics associats a un centre de producció d'àmfores vinàries desconegut (Martín, 2000).

7.1.1. Ca l'Arnau

Al jaciment arqueològic de Cabrera de Mar es documenta la presència romana des de la segona meitat del segle II aC, a l'assentament de Can Mateu, així com la construcció d'unes termes públiques de marcat caràcter itàlic al sector de Ca l'Arnau (Figura 7.3).

La totalitat del conjunt arquitectònic de les termes ocupa una superfície aproximada d'uns 450 m², de forma quadrangular. L'edifici original estava format per tres àmbits, el *tepidarium*, de planta quadrada, el *caldarium*, més rectangular, i l'*apoditerium*, ocupant la zona sud. Posteriorment, al sud d'aquest, es va construir una habitació que s'ha interpretat com una palestra i un *laconicum* de planta circular, així com altres estructures de funcionalitat desconeguda. L'element excepcional d'aquestes termes és el sostre, que està construït amb superfícies corbes (cúpules i voltes de canó) mitjançant la unió de tubs afusats. El sistema d'escalfament constava de dos forns construïts amb maons. El forn principal correspon a la continuació de l'hipocaust situat sota l'*alveus* i que servia per escalfar l'estança. El segon, més petit i de forma circular, escalfaria l'aigua que l'alimentava. L'estratigrafia arqueològica apunta a una data de construcció d'aquest complex termal situada cap a mitjans del segle II aC o poc abans i una data d'abandonament que coincideix amb l'amortització dels àmbits de Can Mateu, entorn el decenni 90 a 80 aC (García *et al.*, 2000; Martín, 2002b).

Donada l'excepcionalitat del conjunt termal, els arqueòlegs atribueixen la construcció d'aquestes estructures, en un moment molt recent del procés de romanització, a la presència de personatges de l'administració romana amb gran autoritat i poder, que exercirien un paper de control, administració i fiscalització d'aquest territori recentment pacificat (Martín, 2004a). També s'ha relacionat aquest establiment romà amb el paper que desenvolupà l'*oppidum* de Burriac, en el procés de conquesta i romanització, i en el que es documenten grans reformes constructives en aquest moment i l'adopció d'elements de marcat caràcter itàlic (Capítol 2.1.1.1). La

Figura 7.2. Localització geogràfica dels jaciments de Ca l'Arnau i Can Pau Ferrer (Cabrera de Mar), (Martín, 2002a)

trobada de retalls de plom aliats amb estany ha estat interpretada com l'inici d'encunyació de moneda de bronze en un moment contemporani al funcionament de la seca d'*Iluro* (García *et al.*, 2000). Tot i que aquesta ha estat tradicionalment situada a l'*oppidum* de Burriac, les troballes de Ca l'Arnau porten als arqueòlegs a reubicar-la dins l'assentament de Ca l'Arnau, que presenta un gran dinamisme i esplendor en aquesta data (Martín, 2004a).

L'emplaçament d'aquest assentament republicà a la vall de Cabrera de Mar respon, segons alguns autors, a una prolongació de l'*oppidum* de Burriac vers el pla, on es basteixen nous elements que ja comencen a ser definidors del nou concepte urbà itàlic. La ubicació d'aquest assentament republicà i les seves característiques porta a considerar a alguns autors l'existència, en aquest sector, d'un *praesidium* en el marc de l'*hospitium militare* (García *et al.*, 2000; Olesti, 2000; Martín, 2004a). Segons Olesti (2000), les terres actuarien també com a punt de trobada i d'integració de les poblacions locals, un espai d'atracció i d'aculturació per als indígenes del poblat, o per una part d'aquests, en un pas més vers l'assimilació del nou sistema. D'aquesta manera, hauria funcionat com un centre administratiu romà del territori del Maresme, lligat a l'*oppidum* de Burriac i anterior a la fundació d'*Iluro* (Mataró). Olesti (2000) veu en aquest model un esquema força conegut en el procés de romanització de la Península, segons el qual, al costat d'un nucli indígena important, els romans emplacen un nou

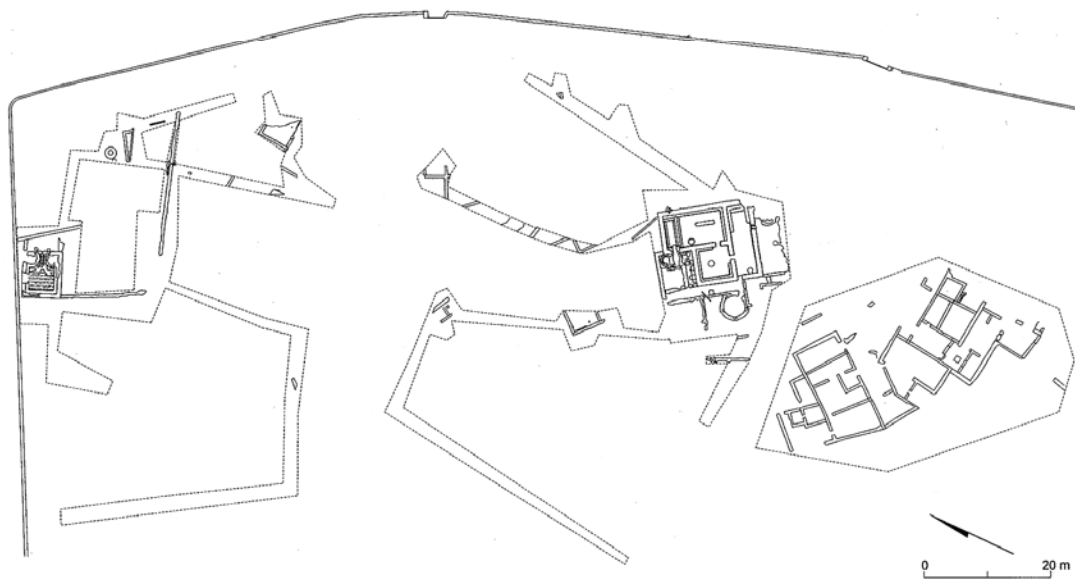

Figura 7.3. Planta de les restes arqueològiques de la terrisseria de Ca l'Arnau, amb el forn d'àmfores (esquerra).
Planta del complex termal de Ca l'Arnau, datat de mitjans s. II aC (centre). Planta del conjunt d'estructures republicanes de Can Mateu (dreta) (García *et al.*, 2000)

establiment que a la llarga donarà pas a la fusió dels dos nuclis, i per tant, a un centre integrat. Així, sembla que al voltant del primer quart del segle I aC, Ca l'Arnau deixa de ser el centre de control i administració del territori central de la Laietània, coincidint amb la fundació de la nova colònia d'*Iluro* (Mataró). L'origen d'aquesta ciutat *ex novo* ha estat interpretada com la refundació de l'assentament de la vall de Cabrera de Mar, en favor d'una autèntica ciutat, de major extensió i més propera al mar (Olesti, 2000). Paral·lelament, a l'emplaçament de l'antic centre republicà, s'instal·la una terrisseria especialitzada majoritàriament en la fabricació d'àmfores vinàries (Figura 7.3).

Les restes conservades del taller ceràmic corresponen al propi forn de fabricació d'àmfores, situat a l'oest (Làmina 7.1), dos murs de tancament al sud i al nord i una sèrie d'àmbits a l'est que semblen estar funcionalment relacionats. A l'àrea excavada s'ha recuperat una gran quantitat de deixalles amfòriques associades a l'activitat productiva d'aquest centre. Les àmfores vinàries dels tipus Dressel 1 citerior, Tarraconense 1 i Pascual 1, material constructiu (*tegulae* i *imbrices*), *dolia* i ceràmica comuna, permeten documentar les diferents fases productives (Martín, 2004a).

A la cantonada sud-oest, es va documentar un forn d'àmfores força arrasat, de planta ovoïdal i orientat vers l'oest, datat en època republicana. En alguns dels abocadors d'aquest sector es documenta l'àmfora Dressel 1 citerior. Tanmateix, en els estrats que cobrien aquestes estructures es documenta un predomini d'àmfores del tipus Tarraconense 1, que passen a ser del tipus Pascual 1 als nivells superiors, corresponents al moment d'abandonament d'aquest complex productiu.

L'àmbit situat més al nord presenta la instal·lació d'un forn de tipus indeterminat, de cronologia anterior al forn conservat. Igualment, al cantó oest, es va documentar un àmbit amb restes d'ocupació corresponents a moments previs a la construcció del forn d'àmfores.

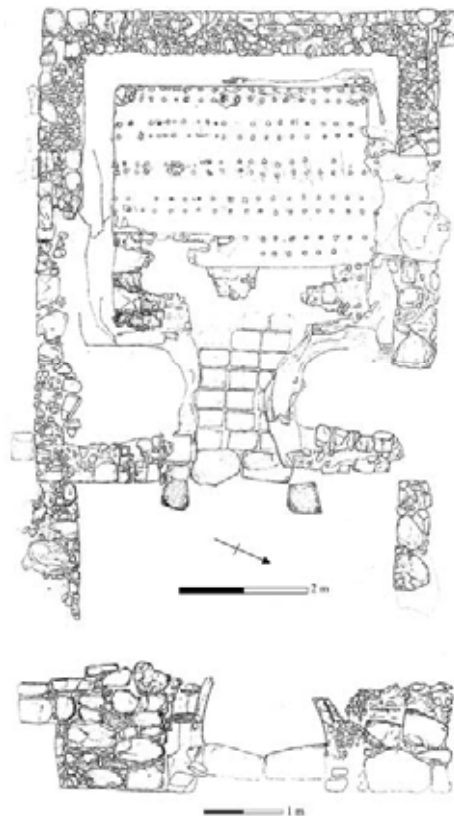

Figura 7.4. Planta del forn de Ca l'Arnau i secció de l'entrada a la cambra de foc (Martín, 2002a)

La primera fase associada a la construcció i ús del forn conservat ve documentada per un conjunt de rebliments amb abundant material amforal, que permeten evidenciar el pas de la fabricació de l'àmfora Tarraconense 1 a la Pascual 1. D'un moment posterior es daten algunes construccions així com la ràpida acumulació de sediments sobre aquesta àrea, amb una forta presència de fragments d'àmfora Pascual 1, en un moment previ a l'abandonament definitiu del taller ceràmic. El terreny original en el que es va construir el forn conservat presentava un pendent en sentit est-oest, per tal de disposar el laboratori en el punt d'accés més alt i la cambra de foc o *praefurnium* en el punt de circulació més baix. L'estratigrafia interna del forn presenta una formació força lenta, com a resultat de l'acumulació de sediments posteriors a l'abandonament del forn, entre els que predomina l'àmfora Pascual 1 (Martín, 2002a; 2004a).

L'estructura del forn és de planta quasi quadrangular, d'una superfície de 42 m² exceptuant l'àrea de servei situada davant la porta del *praefurnium* (Làmina 7.1; Figura 7.4). La paret de pedra que envolta la cambra de foc i el laboratori i es perllonga fins a englobar tot el *praefurnium*. El laboratori presenta una superfície de 14.5 m² i la seva paret interior està reforçada amb una paret de fang d'uns 50 cm. L'accés al laboratori, per a les tasques de càrrega i descàrrega del material ceràmic, es feia a través d'una porta d'1.5 m situada al mur nord, on el terreny era més elevat. La graella, feta amb fang cuit, estava dividida per rengles dobles amb un mínim de 18 forats, que traspassaven la calor de la cambra de foc a la cambra de cocció. L'estructura que sustenta la graella està formada per un mur central de 60 cm d'amplada, sobre el qual es recolzen dos conjunts de sis arcades formant dos espais intercomunicats. Aquestes arcades estan construïdes amb maons que apareixen recremats per la pròpia acció del foc, i tant les parets com el terra estaven revestits amb una capa de fang cru barrejat amb fragments d'àmfora. L'accés al *praefurnium* anava associat a una volta, i disposava d'unes pedres de marge a banda i banda de la porta. Posteriorment, es va reformar amb la construcció d'un marxapeu de granit, amb una volta de cobriment i amb una nova pavimentació a base de rajoles rectangulars a l'interior del *praefurnium* (Martín, 2002b). A partir d'aquest moment, les activitats que es produïren van ocasionar un procés de farciment de tota l'àrea davant la porta, seguint un pendent vers enfora, fins regularitzar tot l'espai a l'alçada de la part superior del marxapeu. Aquesta estratigrafia permet obtenir la data d'amortització d'aquest forn, situada entorn del primer decenni del segle I dC, moment en el que s'estan produint àmfors Pascual 1 (Martín, 2002a; 2004a).

7.1.2. Can Pau Ferrer

El jaciment arqueològic de Can Pau Ferrer està emplaçat en una de les terrasses de la vessant oriental que descendeix de la muntanya de Burriac vers el nucli central de Cabrera de Mar, amb una alçada entre 102 i 100 m s.n.m (Figura 7.2).

L'excavació arqueològica realitzada en 1997 ha posat al descobert un gran abocador obliterat majoritàriament per àmfores Dressel 1 de producció local i altres fosses amb abundant material ceràmic, que han permès datar el jaciment entre mitjans del segle II i mitjans del segle I aC (Martín, 2000, 2004b).

Les estructures més antigues corresponen a un mur, orientat d'oest a est, que dividia dues terrasses de conreu i que ha estat interpretat com una paret de contenció o una feixa de conreu (Figura 7.5). Els nivells associables al funcionament de la feixa presenten un mobiliari força homogeni, representatiu del segle II aC. Poc després, la feixa de conreu es troba inutilitzada per aportacions sedimentàries provocades pel pas d'una torrentera i per l'abocament d'una sèrie de deixalles de producció d'àmfores per a vi del tipus Dressel 1 citerior (UE 2015). Algunes d'aquestes peces presenten deformacions o defectes de cocció (Figura 7.6) i per aquest motiu els arqueòlegs consideren que aquests abocadors corresponen als rebutjos de l'activitat ceràmica d'un taller que estaria situat en les proximitats. En uns altres estrats s'ha recuperat ceràmica ibèrica a torn amb parts recremades, àmfores de boca plana o gerres d'ús comú, però no es poden atribuir a la pròpia fabricació del possible taller ceràmic. La cronologia

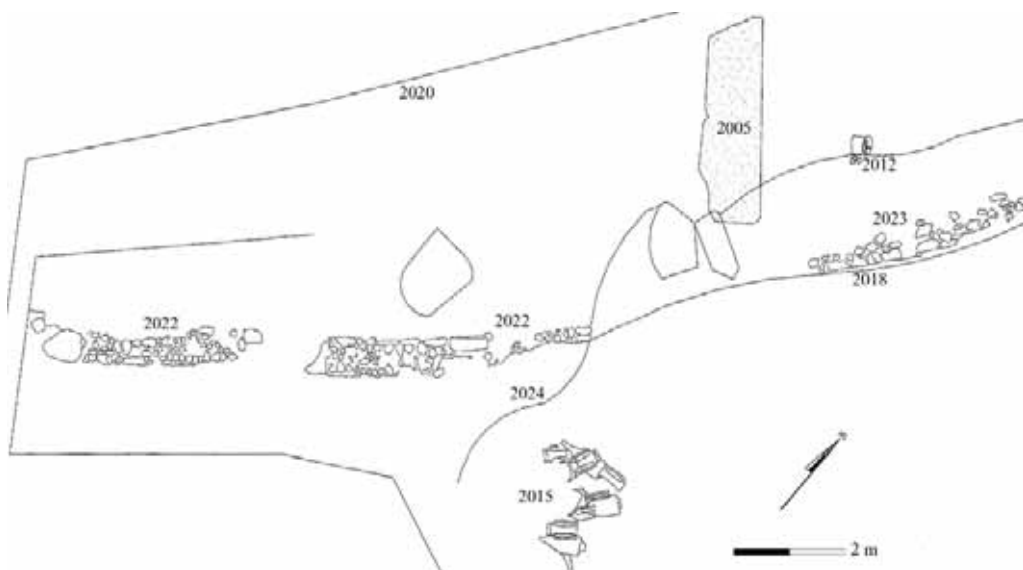

Figura 7.5. Planta dels abocadors ceràmics del jaciment de Can Pau Ferrer (Martín, 2004b)

d'aquests abocaments es situa vers la primera meitat del segle I aC. Finalment, es documenten restes d'ocupació de caire rural, posteriors al funcionament del possible taller, de les quals no es disposa de gaire documentació. Els arqueòlegs descriuen la pasta de les àmfores Dressel 1 de Can Pau Ferrer com una pasta dura i compacta, d'un color que va del carbassa fins al marró clar i fosc. Tipològicament, les àmfores tenen una alçada d'uns 105 cm, amb un diàmetre de vora exterior entre 175 i 185 mm, l'alçada de vora entre 45 i 50 mm i l'alçada interna del pivot entre 125 i 148 mm, amb unes nanses ovalades de 50/55 x 30/33 mm (Martín, 2000, 2004b).

7.1.3. Mostreig analític

Les àmfores de Ca l'Arnau van ser estudiades arqueomètricament per Buxeda i Gurt (1998), a partir de la caracterització química per FRX i mineralògica per DRX de 35 individus, que en el present treball reprenem i ampliem amb 66 individus més. Les mostres analitzades han estat enumerades amb la sigla ACM. Els individus ACM001 a ACM035 corresponen a les àmfores mostrejades per Buxeda i Gurt, mentre que els individus ACM039 a ACM104 formen part del nou mostreig (Taula 1 - Annex 1).

Els individus del primer mostreig van ser recuperats als nivells superficials del jaciment, en un moment inicial de l'excavació i la majoria d'ells corresponen a fragments informes, excepte 3 vores d'àmfora Tarraconense 1E (ACM003 i ACM007), una àmfora Tarraconense 1D (ACM004) i 6 àmfores Pascual 1 (ACM001, ACM002, ACM005, ACM006, ACM008 i ACM009). Si bé cap dels 35 fragments pot ser atribuïble a un context arqueològic precís, donada la seva localització en els nivells més moderns del jaciments, podem pensar que responen a la darrera fase d'activitat del taller ceràmic de Ca l'Arnau, possiblement a les darreres fornades, moments previs al seu abandonament a les primeres dècades del s. I dC. L'individu ACM021 no s'ha tingut en compte en aquest treball per presentar una forta variació amb la resta dels espècimens, fet que indicaria que aquest individu no forma part de la producció del forn de Ca l'Arnau (Buxeda i Gurt, 1998, 198). Els 66 individus mostrejats posteriorment, sí apareixen contextualitzats i procedeixen de diferents unitats estratigràfiques, corresponents la majoria a abocadors del centre productor de Ca l'Arnau i dels abocadors de Can Pau Ferrer.

Dels 100 individus analitzats en total, 68 procedeixen del jaciment de Ca l'Arnau i 32 de l'abocador de Can Pau Ferrer (Taules 1 i 2 - Annex 1). Dels 68 individus de Ca l'Arnau, 1 individu correspon a una àmfora greco-itàlica (ACM039) (UE: CCA1044), que ha estat inclosa en l'anàlisi per testar la possible producció d'aquest tipus al centre de Ca l'Arnau. A més, s'han analitzat 6 individus d'àmfora Dressel 1 citerior (ACM040 a ACM045) trobats en diverses unitats estratigràfiques (Figura 7.7). L'individu ACM041 s'ha recuperat a la UE CCA1102, que correspon a un rebliment situat a la part oest del forn, a l'extrem nord, datat entre els anys 50-40 aC o poc més tard. L'individu ACM042 procedeix de la UE CCA1103, situada a la mateixa àrea, darrera el forn. Es tracta d'un nivell datat en un moment avançat del període de funcionament del forn, entre els anys 50-40 aC i el decenni següent. Pel que fa a la seva situació estratigràfica, l'estrat que el cobreix (1094) ja s'hauria format entre aquest moment i el canvi d'era. L'àmfora ACM044 s'ha recuperat a la UE CCA1134, que correspon també a un nivell datat entre els anys 50 i 40 aC o una mica més tard, situat, però, a l'àrea sud del forn.

S'han caracteritzat, igualment, una vora d'àmfora Tarraconense 1C (ACM065) i 16 vores d'àmfora Tarraconense 1D (ACM046 a ACM059, ACM062 i ACM064),

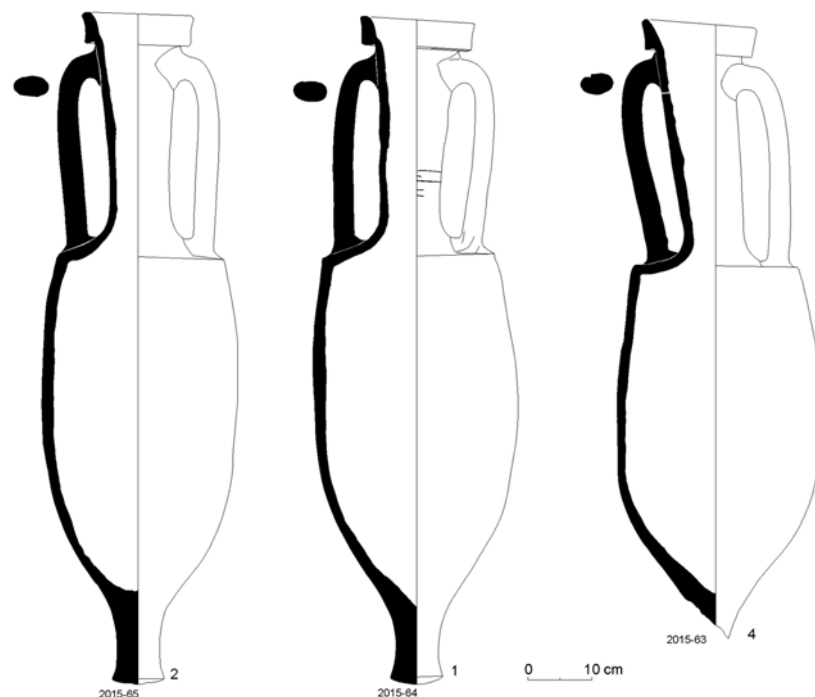

Figura 7.6. Àmfores Dressel 1 citerior, deformades, procedent dels abocadors ceràmics de Can Pau Ferrer (Cabrera de Mar) (Martín, 2000; 2004b)

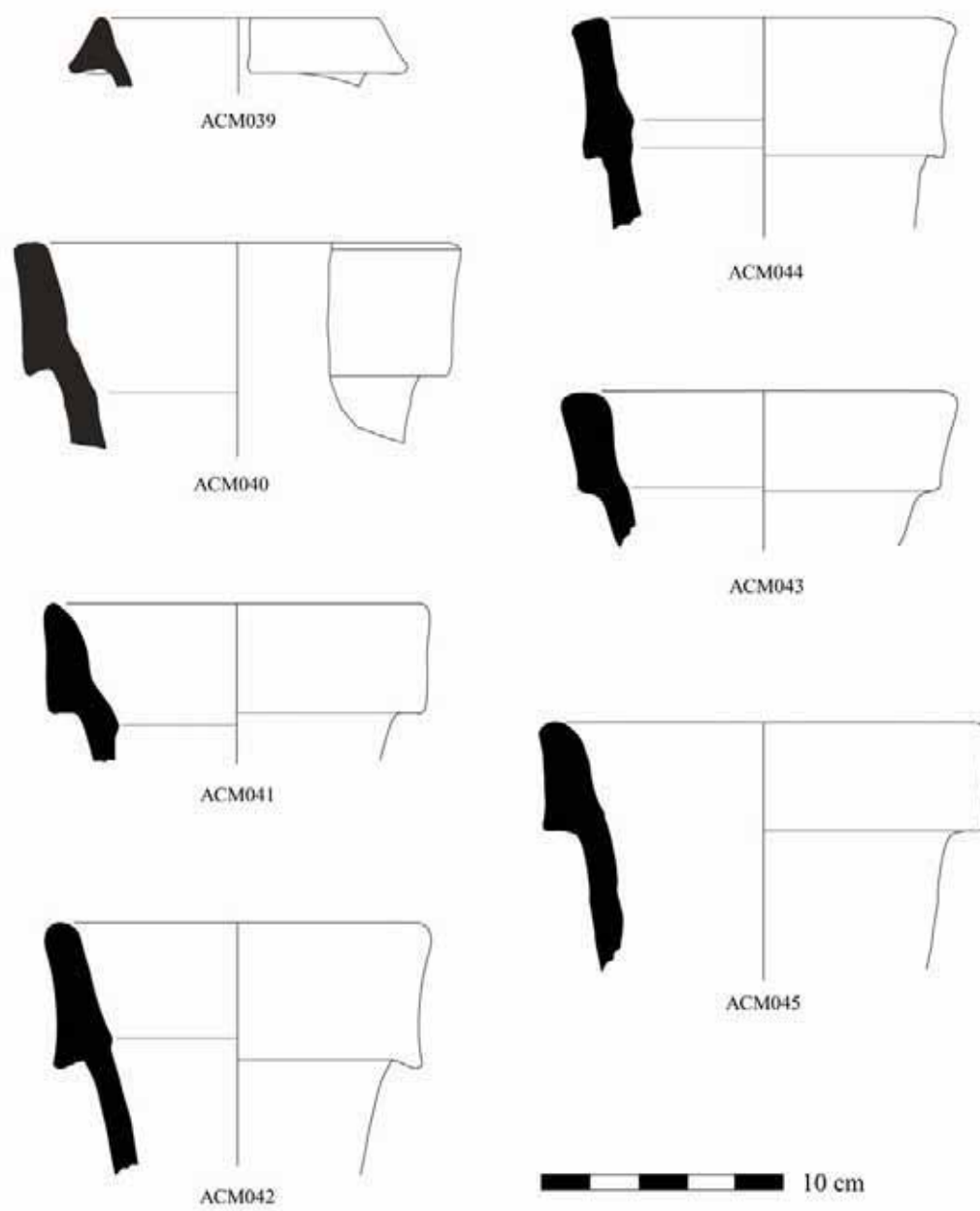

Figura 7.7. Àmfora greco-itàlica (ACM039) i àmfores Dressel 1 citerior (ACM040 a ACM045) del centre productor de Ca l'Arnau a Cabrera de Mar (A. Martín i V. Martínez)

Figura 7.8. Àmfores Tarraconense 1D (ACM004, 046 a 057, 059 i 062) i Tarraconense 1E (ACM060, 061 i 063), Tarraconense 1C (ACM065) de Ca l'Arнау (Cabrera de Mar) (A. Martín i V. Martínez)

corresponents, la majoria, a la UE CCA1020, però també a les UE CCA 1076, CCA 1102 i CCA 1116 (Figura 7.8). La UE CCA1020 és el rebliment d'un abocador localitzat al sud del forn, datat entre els anys 50 i 40 aC. La UE 1076 és, igualment, un rebliment associable a la construcció de la darrera volta del *praefurnium* del forn d'àmfores i ha estat datat en el decenni 50-40 aC. D'altra banda, la mostra ACM004 és un individu ceràmic descontextualitzat arqueològicament.

Altres variants d'aquest tipus amforal han estat integrades a l'anàlisi, com els tres individus d'àmfora Tarraconense 1E. Les àmfores ACM060 i ACM061 procedeixen de la UE CCA 1069, que es tracta d'un rebliment situat davant la porta del forn i datat al voltant de l'any 40 aC. L'individu ACM063 ha estat recuperat a la UE CCA 1079.

També s'han caracteritzat 15 fragments de vora d'àmfora Pascual 1, 7 dels quals han estat recuperats a la UE CCA1000 (ACM066 a ACM072), que és un nivell de reompliment compost bàsicament per àmfores, localitzat al sud del forn i que ha de correspondre als darrers moments de la seva utilització, entre la fi del s. I aC i els inicis del s. I dC (Figura 7.9). La resta d'àmfores Pascual 1 van ser recollides fora de context arqueològic, però en els nivells estratigràfics superiors.

A part dels 68 individus amforals del taller de Ca l'Arnau, hem caracteritzat arqueomètricament 32 individus d'àmfora Dressel 1 citerior procedents d'un abocador ceràmic (CCPF2015) del jaciment de Can Pau Ferrer (Taula 2 - Annex 1). D'aquests, 17 són vores (ACM073 a ACM088, i ACM103) i 15 són fragments informes corresponents a fragments de nansa, pivot, espatlla i panxa (ACM089 a ACM102 i ACM104) (Figura 7.10).

Els 100 individus amforals han estat caracteritzats químicament mitjançant la FRX i mineralògicament per DRX. Una selecció de 14 individus de Ca l'Arnau (ACM001, 003, 004, 012, 020, 031, 039, 040, 061, 063 i 071) i Can Pau Ferrer (ACM080, 097 i 099) han estat analitzats mitjançant làmina prima amb un microscopi òptic polaritzant. Sobre tres individus, ACM005, ACM059 i ACM086 s'han realitzats experiments termodiffractomètrics a 800, 850, 900, 950, 1000, 1050 i 1100°C per tal d'analitzar l'evolució de les fases cristal·lines amb l'augment de la temperatura de cocció. Les fractures fresques d'aquests tres individus en l'estat com s'han rebut (ECER) i després de les recoccions a 950 i 1100°C han estat observades mitjançant un microscopi electrònic de rastreig, per tal de determinar les característiques de la

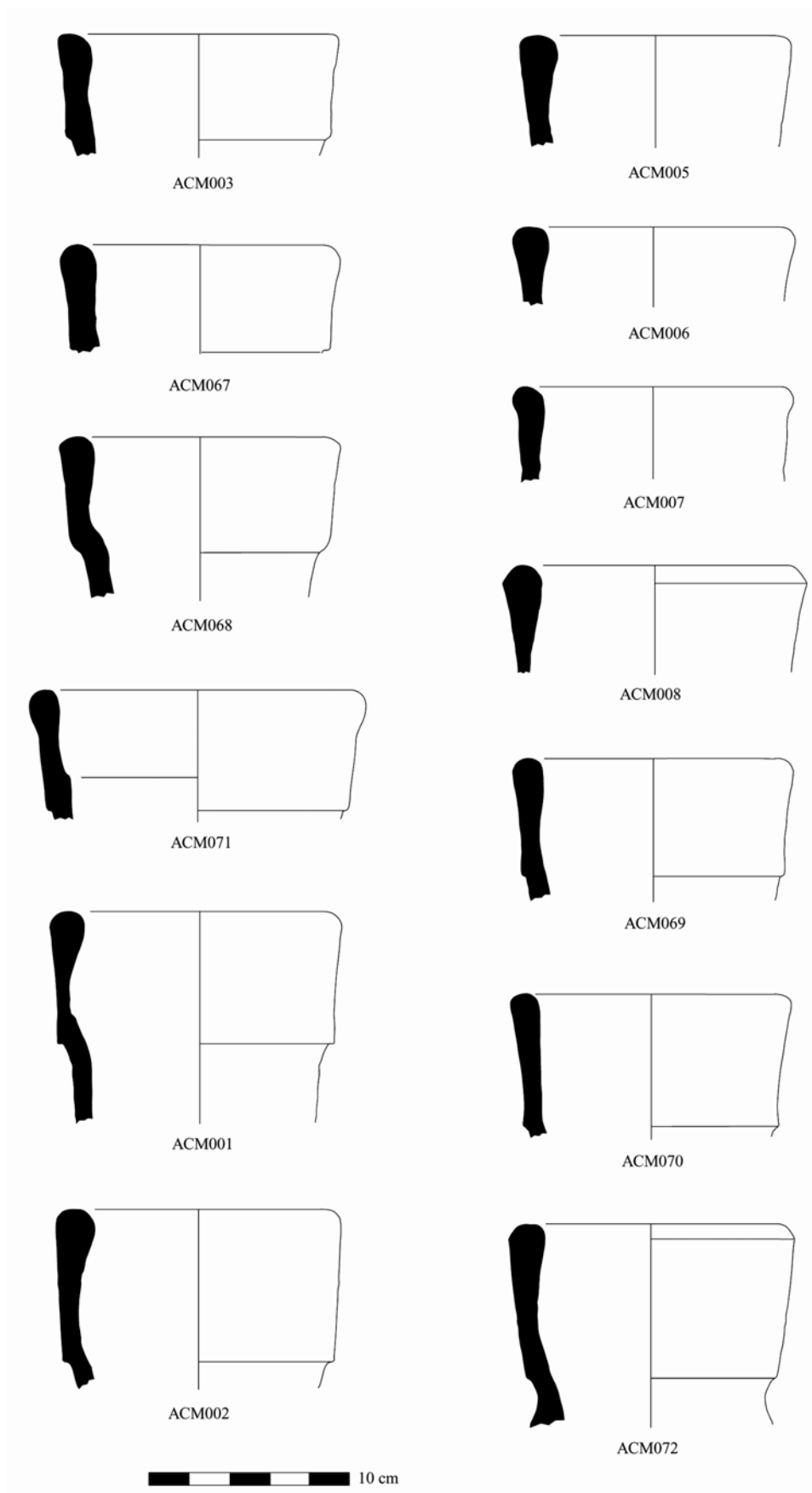

Figura 7.9. Àmfores Pascual 1 del centre productor de Ca l'Arnau (Cabrera de Mar)

microestructura i de l'estadi de sinterització dels constituents de la pasta a aquests rangs de temperatura.

Les propietats mecàniques han estat avaluades amb una gran representació de la població ceràmica de Ca l'Arnau i Can Pau Ferrer. Els tests de resistència mecànica (σ_f) han estat efectuats sobre un total de 15 individus, 9 procedents de Ca l'Arnau i corresponents a dues àmfores Dressel 1 citerior (ACM040 ACM045), dues àmfores Tarraconense 1D (ACM059 i ACM062), dues àmfores Tarraconense 1E (ACM061 i ACM063) i tres àmfores Pascual 1 (ACM071, 072 i 073). Procedents dels abocadors de Can Pau Ferrer s'han seleccionat 6 individus d'àmfora Dressel 1 citerior (ACM080, 081, 086, 097, 099 i 102) per als tests de resistència mecànica a la fractura (TRS). Sobre deu d'aquests individus s'han portat a terme els tests de la tenacitat a la fractura, sis procedents de Ca l'Arnau (ACM040, 045, 059, 063, 072 i 073) i quatre individus de Can Pau Ferrer (ACM081, 097, 099 i 102).

L'anàlisi química per Fluorescència de Raigs X (FRX) ens permetrà determinar la composició elemental dels 100 individus analitzats i classificar les diferents produccions. D'una banda, en el cas del taller de Ca l'Arnau, on la fabricació és atestada pel forn d'àmfores, esperem que els individus mostrejats dels diferents tipus, formin part de la seva producció. D'altra banda, si les peces de rebuig procedents de l'abocador ceràmic de Can Pau Ferrer formen part de la producció amforal d'un taller ceràmic, la seva semblança composicional hauria de demostrar-ho. Finalment, esperem trobar una certa similitud composicional entre els individus d'ambdós jaciments, partint de la hipòtesi que totes les àmfores han estat fabricades amb argiles locals. Si els individus de Ca l'Arnau, on coneixem el taller, i els de Can Pau Ferrer formen part de la mateixa producció, podrem establir una Zona d'Incertitud (Z_i) de producció amforal a la vall de Cabrera de Mar (Capítol 3.2). En aquesta zona, trobaríem diversos tallers ceràmics treballant en el mateix centre de producció ceràmica o en diversos centres situats en el mateix territori, que utilitzen les mateixes matèries primeres i processos tecnològics de fabricació similars en el mateix període cronològic i amb la mateixa finalitat. En canvi, en el cas que les àmfores de Ca l'Arnau i Can Pau Ferrer no mostrin una semblança composicional, estarem davant de l'existència de diversos centres en una mateixa àrea de producció, que utilitzen matèries primeres i/o processos tecnològics diferents. Les diverses produccions identificades representarien els Grups de Referència de la producció del taller ceràmic de Ca l'Arnau i les Unitats de Referència Composicional de Pasta de les àmfores Dressel 1 citerior de Can Pau Ferrer.

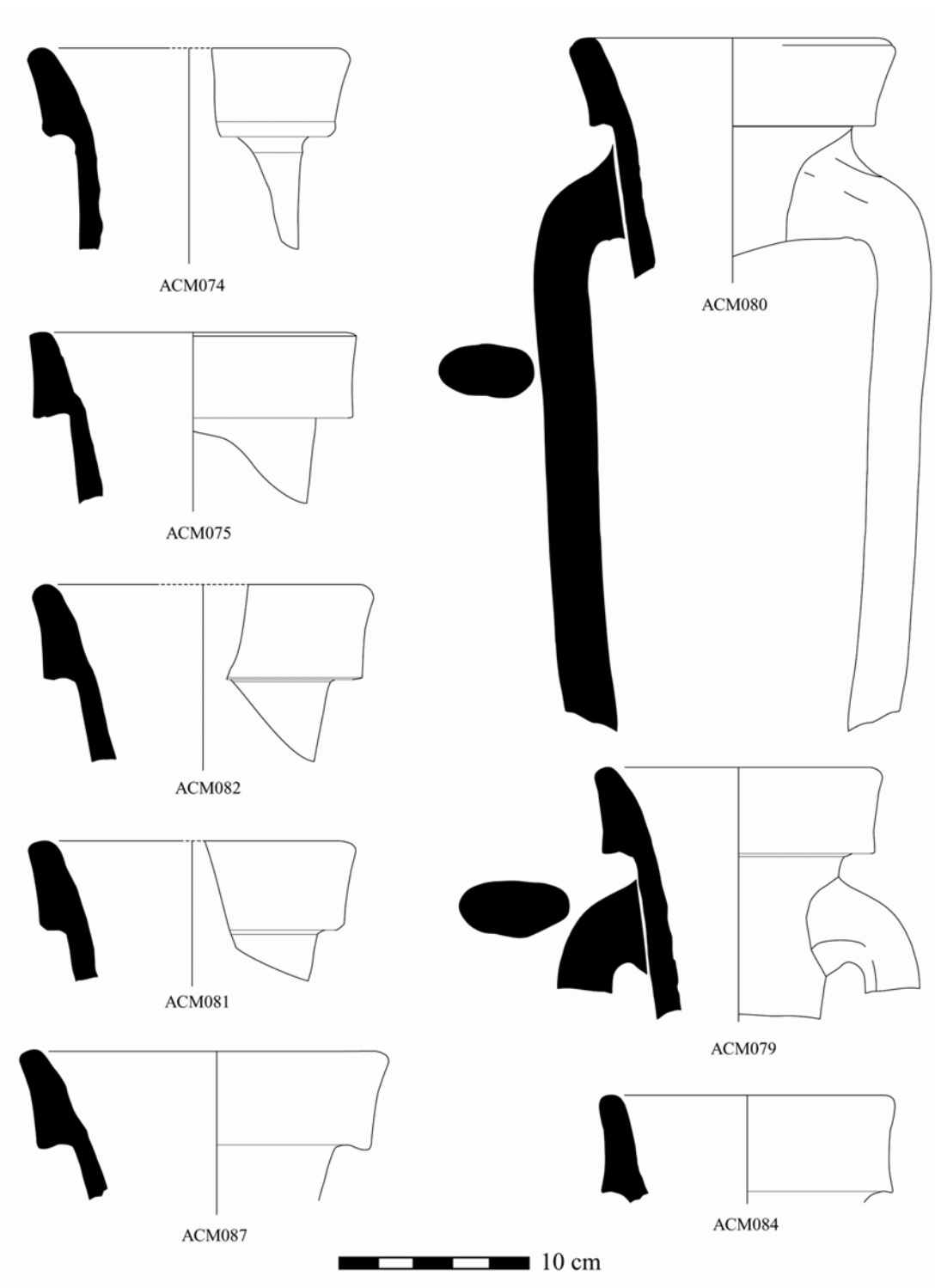

Figura 7.10. Àmfores Dressel 1 citerior procedents de l'abocador CCPF 2015 de Can Pau Ferrer (A. Martín; V. Martínez)

La diversitat de formes amforals que es documenten és extraordinàriament interessant en el centre productor de Ca l'Arnau, on es pot resseguir l'inici de la producció amb les imitacions d'àmfores itàliques, les Dressel 1 citerior i possiblement el tipus grecoitàlic, des del segon quart del segle I aC. Aquests dissenys seran substituïts, cap a mitjans de segle, per un gran ventall de formes representatives d'un nou disseny de contenidor per al vi del nord-est peninsular, les àmfores Laietana 1 o Tarraconense. D'aquestes produccions, la forma majoritària a Ca l'Arnau és l'àmfora Tarraconense 1D, tot i que s'han recuperat altres variants, com àmfores Tarraconense 1C i 1E (Figura 7.8). La producció, però, sembla estandarditzar-se, cap els anys 40aC, en un sol disseny, força similar a l'àmfora Tarraconense 1E, que s'insereix en els cànons tipològics de l'àmfora Pascual 1, fabricada de manera uniforme a altres centres productors de la regió. La similitud morfològica de les vores d'àmfora Tarraconense 1E i les Pascual 1 podria indicar el procés evolutiu que caracteritza la producció amforal en la segona meitat del segle I aC. Així, l'adopció del disseny de l'àmfora Tarraconense 1E culminaria, ràpidament, amb la fabricació d'un sol tipus, l'àmfora Pascual 1, que caracteritzarà, principalment, l'esplendor de la producció i de la difusió del vi de la província de la Tarraconense des de l'època d'August fins la segona meitat del s. I dC.

L'arqueologia confirma l'adopció de nous dissenys en la fabricació amforal d'aquest centre i sembla que aquests canvis suposen, a més, la substitució, segurament progressiva, dels tipus anteriors. Així, cal preguntar-se perquè els ceramistes d'aquest taller decideixen, en determinats moments, innovar amb la forma dels seus envasos. Igualment, serà important avaluar si aquests canvis formals comportaven, de forma paral·lela, canvis en la tecnologia de fabricació, amb la selecció i adopció de nous materials i noves tecnologies de fabricació, per tal d'aconseguir un producte més apte per a la seva funcionalitat.

L'estudi de la tecnologia de fabricació s'ha realitzat mitjançant la Difracció de Raigs X (DRX), l'anàlisi petrogràfica per Microscòpia Òptica (MO) i la Microscòpia Electrònica de Rastreig (MER). La DRX ens porta a establir les fases cristal·lines presents a la ceràmica, que ens ofereixen una estimació dels tipus de minerals que constitueixen la pasta ceràmica, així com algunes dades sobre la pirotecnologia, com estimar la temperatura i el tipus d'atmosfera aconseguida durant la cocció. L'anàlisi petrogràfica és un complement important en els estudis de provenença, aportant gran informació sobre l'origen geològic dels constituents no plàstics de la pasta ceràmica.

L'establiment de fàbriques petrogràfiques a partir de l'anàlisi del tipus d'inclusions i de la seva mida, forma, freqüència i distribució, ens permetrà discriminar entre produccions que, tot i presentar unes matèries primeres similars poden haver estat fabricades seguint processos tecnològics diferents. Aquesta informació és essencial per identificar possibles canvis tecnològics en el procés de fabricació de les àmfores de Ca l'Arnau i Can Pau Ferrer.

Les característiques físiques i mecàniques d'aquests contenidors són variables de gran importància, donada la relació intrínseca del comportament mecànic d'aquests envasos amb la seva funcionalitat. Per aquest motiu, qualsevol canvi del procés productiu que afecti les propietats físiques i mecàniques d'aquests envasos representa, amb molta probabilitat, un canvi en les característiques tecno-funcionals de les àmfores. Donada la gran varietat de formes produïdes a Ca l'Arnau i l'existència de dos possibles centres ceràmics contemporanis fabricant àmfores Dressel 1 citerior, la comparació de les propietats mecàniques d'aquestes àmfores esdevé fonamental. D'aquesta manera, podem avaluar les característiques tecno-funcionals de les diferents produccions i la seva idoneïtat i adaptació per a acomplir la funcionalitat per a la que han estat fabricades.

L'anàlisi i contrastació d'aquests processos tecnològics amb les dades arqueològiques ens aproximarà a la restitució de la cadena operacional del procés de fabricació dels diferents individus. Serà interessant comprovar si les variacions morfològiques que presenten les àmfores Dressel 1 citerior, Tarraconense 1 i Pascual 1 van acompanyades, igualment, de transformacions en els diferents passos de la cadena operacional del procés productiu. La comparació amb les produccions dels altres centres productors ens aproximarà al grau d'estandardització de la producció amforal a l'àrea catalana i testimoniar l'existència o no de possibles tendències tecnològiques a les diferents àrees geogràfiques. Els possibles grups de referència de la producció amforal de Ca l'Arnau i Can Pau Ferrer seran utilitzats com a patrons en l'associació, a aquests centres, d'àmfores procedents de centres receptors de l'àrea catalana (Barcelona, Badalona, Mataró i Empúries) i de l'exterior (Pollentia, Narbona, Lattes, Lió i Burdeus). L'associació d'àmfores d'aquests centres consumidors amb les produccions de la vall de Cabrera de Mar ens aproximarà a dissenyar l'abast comercial d'aquestes produccions, des del segon quart del s. II aC fins les primeres dècades del s. I dC.

7.2. El Vilarenc (Calafell, Penedès)

7.2.1. La vil·la romana

El jaciment del Vilarenc es situa en el municipi de Calafell, entre el nucli urbà medieval i el barri de pescadors (Figura 7.11). El jaciment es troba emplaçat sobre una planura, elevada entre 4 i 8 m s.n.m. i limitada per dos cursos d'aigua torrencials a l'est i a l'oest. Aquesta àrea limita al nord-est amb les estribacions del massís del Garraf, que perd alçada fins formar una vall que ha estat aprofitada al llarg dels segles com a

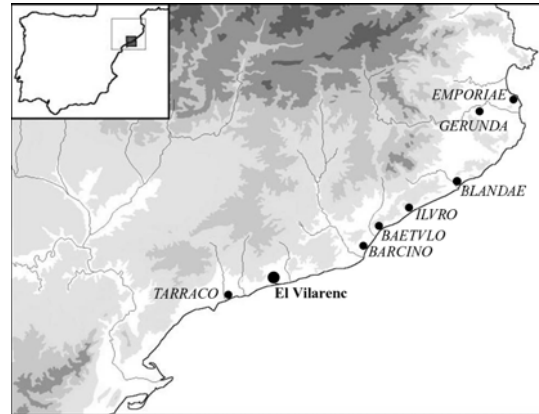

Figura 7.11. Mapa de localització del jaciment arqueològic del Vilarenc, a Calafell, en relació a les ciutats d'època romana

via de comunicació. La vall connectava el litoral amb la depressió interior penedesenca i aquesta amb l'àrea central i septentrional de Catalunya mitjançant la depressió Prelitoral i els cursos fluvials. Al sud-oest, aquesta vall és limitada per la serra del Montmell que separa la depressió penedesenca de la comarca del Camp de Tarragona. Les característiques morfològiques del paisatge, com el relleu suau i la proximitat a la platja, així com la disponibilitat de recursos naturals, han afavorit l'ocupació continuada d'aquest sector i la intensa transformació d'aquest territori des del segle IV aC.

La primera intervenció arqueològica portada a terme al jaciment data de 1883 i es va posar al descobert un gran edifici romà que ocupava una superfície de més de 1300 m², amb una complexa distribució interna i gran riquesa ornamental. La presència de piscines, dipòsits, sistemes de calefacció mitjançant hipocaustes i canalitzacions va portar als excavadors a interpretar-ho com un conjunt termal, que va ser reidentificat per Puig i Cadafalch a inicis del segle passat (Revilla, 2000, 2003a, 2006b). Des de la dècada de 1980, s'han portat a terme nous projectes científics i d'excavació, dirigits per Revilla, aportant noves dades que han permès reconstruir l'organització i l'evolució d'un *fundus* del territori de *Tarraco*.

Tot i que hi ha indicis de la freqüentació d'aquest sector des del s. IV aC, les estructures més antigues recuperades al Vilarenc daten del final del segle II aC o inici del segle I aC. Aquestes responen a un petit forn de planta circular, destinat a la cocció

de ceràmiques, així com a una sitja i dipòsits relacionats amb el treball del ferro. Aquestes restes semblen correspondre a un dels petits establiments rurals, estesos en el Penedès entre els segles IV i II aC, que estaria habitat per un grup familiar que es dedicaria a l'explotació agrícola i a treballs artesanals a petita escala (Revilla, 2003a). Aquestes activitats estarien inserides en una estructura econòmica i social jerarquitzada com a conseqüència de l'estructuració del poblament i del paisatge que comportà l'ocupació romana del territori. Tot i el caràcter modest que presenten aquests establiments, en tots s'ha recuperat ceràmica d'importació, la majoria d'origen itàlic però també púnic, que demostra la integració normal d'aquest territori en els circuits comercials característics del segle II aC en el litoral de la península Ibèrica (Revilla, 2003b). Aquests assentaments, en els que es perfila la coexistència d'elements i pràctiques arquitectòniques i tecnològiques indígenes i romanes, són abandonats a mitjans del s. I aC, tot i que alguns perviuen fins a l'època d'August. A partir d'aquest moment es documenta l'aparició dels primers assentaments que podem considerar de tipus *villa* al territori del Penedès, Tarragonès i Vallès, i que indicaria el desenvolupament de noves formes econòmiques i de noves necessitats socials i culturals que requereixen uns nous models d'arquitectura, residència i uns nous mitjans de producció (Revilla, 2003b).

Al jaciment del Vilarenc, la primera ocupació romana es documenta en aquest període, els anys centrals del segle I aC, amb la construcció d'un edifici de planta rectangular de 800 m², conegut com edifici I (Figura 7.12), que respon a l'estructura típica de les *villae* de tipus granja (Revilla, en premsa). Aquest edifici s'estructura en dos sectors funcionals diferenciats, situats a ambdós costats d'un espai central a l'aire lliure. El sector nord-oriental sembla ser l'àrea residencial, mentre que el sector occidental sembla associat a una funcionalitat productiva per la presència d'un gran dipòsit per a líquids i les restes d'una possible premsa (Figura 7.13). L'àrea residencial ofereix una organització de l'espai i una ornamentació que recorden els elements decoratius típics itàlics, molt difosos des de finals de la República i a inicis del segle I dC. Aquesta vil·la representa, en definitiva, un assentament modest però ja influenciat per l'arquitectura itàlica, en un moment intens del procés de romanització (Revilla, 2000, 2003a; Revilla, 2006b).

Caps els anys 20-10 aC, l'edifici I pateix una gran reforma que afecta completament l'organització interna i el programa decoratiu. El sector occidental de la vil·la va ser ocupat per una gran habitació, interpretada com un espai de representació, i

un conjunt termal format per un bany i un àmbit de servei (Revilla, 2000, 2003a). El bany, pavimentat amb *opus signinum* i amb motius florals compostos per tesselles blanques i negres, correspondria al *caldarium*, amb una piscina i el sistema d'hipocaust per escalfar l'aigua (Figura 7.14). L'altre àmbit ha estat interpretat com el *tepidarium*, que es mantindria escalfat mitjançant la connexió amb el *caldarium*. L'àrea ocupada per l'espai central també va patir modificacions, i es redueix el seu espai per la instal·lació d'una sèrie d'àmbits de forma rectangular interpretats com els dormitoris del personal. Al sector nord es construeixen igualment una sèrie de dependències organitzades entorn a una habitació amb hipocaust. D'aquest moment data un sistema de drenatge, mitjançant canalitzacions, que conduïen l'aigua dels dos sectors cap a l'exterior, per tal de regularitzar el subministrament i l'evacuació de les aigües residuals.

Al sud de l'edifici s'ha documentat el reompliment d'una sèrie de retalls (Figura 7.12), per tal d'anivellar el terreny, alçar-ho en relació al mar i establir la bona circulació de l'àrea circumdant a l'edifici. Aquestes acumulacions, corresponents a aportacions de materials diversos, daten del principat d'August (Revilla, 2000, 2003a). En aquest moment, l'activitat productiva de la *villa* sembla integrar totes les activitats que li proporcionen una autonomia productiva, com la fabricació d'*instrumenta*

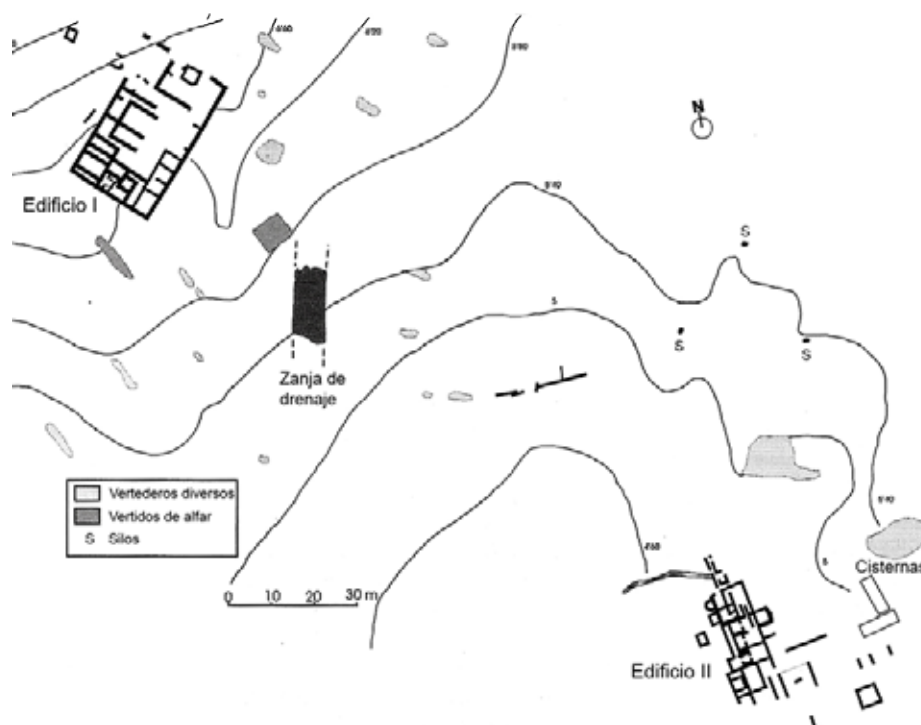

Figura 7.12. Topografia general i localització de les restes del jaciment del Vilarenc (Revilla, 2003a)

destinats a la agricultura, a la vida domèstica i a la construcció. Aquestes activitats venen confirmades per la gran presència d'àmfora Dressel 1 citerior, Tarraconense 1, Pascual 1, Dressel 2-4, Dressel 7-11 i algunes formes de base plana. També es documenta la producció de gerres i olles de ceràmica comuna, *tegulae* i *imbrices*, *lateres*, i antefixes. El sector artesanal deuria estar situat més al sud, ben separat del sector residencial, pròxim a l'antiga línia litoral (Revilla, 1995: 185). En aquesta zona s'han recuperat àmfores deformades per sobrecocció, restes de material constructiu pertanyents a forns ceràmics i acumulacions de cendres.

La producció d'àmfores vinàries ha de relacionar-se, segons l'arqueòleg, amb la localització de *dolia*, del *lacus* i d'una possible premsa, que indicarien la integració de la *villa* en un model agrícola orientat a la producció i comercialització de vi (Revilla, 2000, 2003a). Cap a mitjans del segle I dC, les termes són inutilitzades i a l'àrea de servei s'instal·la un taller de forja dedicat a l'elaboració i reparació d'instruments

Figura 7.13. Edifici I, amb les restes del pòrtic occidental, el *lacus* i la possible premsa (Revilla, 2003a)

Figura 7.14. Fase 2 del sector termal de l'Edifici I (Revilla, 2003a)

agrícoles i elements constructius en ferro. La resta de l'edifici sembla estar destinada a usos diversos fins l'últim terç del segle I dC.

L'origen d'aquest model d'assentaments sembla estar relacionat amb les transformacions del sistema de poblament rural i el mode d'explotació del territori patents a l'àrea litoral catalana des del segle II aC, motivats pel procés de romanització. Aquests canvis s'acceleren a partir del segon quart del segle I aC, motivats pel ritme de les activitats productives i comercials i per les necessitats d'organització d'aquestes per obtenir-ne el màxim rendiment. La *villa* del Vilarenc mostra, doncs, la difusió de l'estructura econòmica i poblacional a l'àrea nord del territori de *Tarraco* (Revilla, 2000, 2003a).

L'explotació vitivinícola al Vilarenc resta ben evidenciada a l'edifici I, per la troballa d'instal·lacions relacionades amb el processat i emmagatzematge del vi, ja a la primera fase, a mitjans del segle I aC. L'inici de la producció ceràmica, sobretot de l'àmfora *Tarraconense 1*, s'atribueix també a aquest primer establiment, i començaria en un moment inicial del principat d'August. Aquest tipus es documenta al territori de *Tarraco* cap a la dècada dels anys 30-20 aC, en un moment més tardà que a l'àrea de la *Laietània*, i amb certes diferències morfològiques (Revilla, 2000).

L'abandonament de l'edifici I coincideix, en un moment avançat de l'alt imperi, amb la construcció, a 150 m de distància cap el sud, d'un nou assentament, l'edifici II (Figura 7.12 i 7.15). Aquest, de majors dimensions i riquesa ornamental, mostra una organització en dos espais de diferenciat caràcter funcional. La zona residencial presenta un programa ornamental més ric i complex, amb mosaics i revestiments de marbre. L'organització d'aquest sector ve marcada per la presència d'un conjunt termal estructurat seguint una articulació lineal d'ambients i piscines. A l'àrea rústica s'ha documentat una possible premsa així com uns dipòsits, part d'un magatzem i *dolia* i un gran abocador de 100 m² format per materials domèstics datats entre el segle II i III dC. La construcció d'aquest complex ha estat interpretada com el resultat final d'un procés de transformació de l'espai intern d'aquest *fundus*, amb una més marcada diferenciació de l'espai residencial de representació social i la *pars rustica* dedicada a la producció, més pròxima a la platja (Revilla, 2000, 2003a).

Sobre les causes de l'abandó de l'edifici I i la construcció de l'edifici II, tot i que no es disposa de massa dades, ha estat interpretada com una reorganització de l'interior del *fundus*, és a dir, de la residència del propietari i del centre de gestió i producció. L'eix central del *fundus* es desplaça de lloc, canvia de dimensions i d'organització,

testimoniant un canvi de les necessitats d'aquesta població. Aquests canvis podrien reflectir l'enriquiment del propietari o estar relacionats amb un canvi de la propietat. En tot cas ha de respondre a l'evolució de l'estructura de la propietat al territori de *Tarraco* i han d'entendre's com el reflex de l'adaptació del *fundus* segons les condicions econòmiques i les formes de residència i autorepresentació dels propietaris. Aquests, que orientaven la seva producció al conreu de la vinya, en un cicle complementari que integra producció i comercialització de vi, formarien part d'una elit que deuria estar vinculada a la capital provincial (Revilla, 2000, 2003a).

L'evolució estructural de les dependències mostra un marcat caràcter jeràrquic dels sectors en relació a les activitats que exerciren. Així, mentre que la residència ocupa la part central i dominant del *fundus*, les activitats artesanals i agrícoles es situen en una àrea perifèrica, com demostren els abocadors pròxims a l'edifici I, que deurien formar part de les instal·lacions d'un taller ceràmic. Aquests presenten una gran concentració de peces deformades per la cocció i d'elements arquitectònics corresponents a l'estructura d'un o diversos forns, evidenciant una activitat de caràcter artesanal complementària al cicle agrícola, basada en la fabricació d'àmfores per transportar el vi, ceràmica comuna i material constructiu.

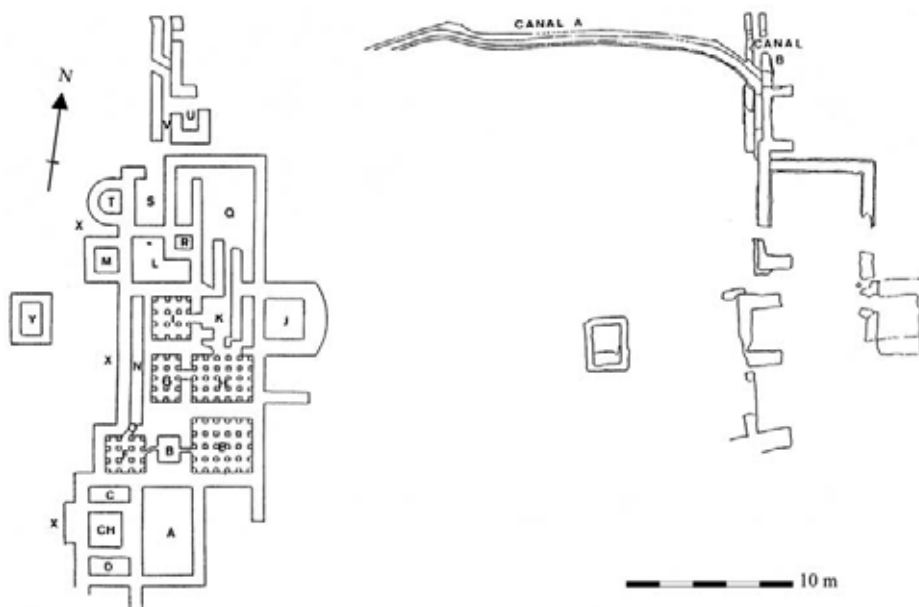

Figura 7.15. Planta de l'edifici II amb les restes del conjunt termal descobertes en 1883 a l'esquerra i les estructures de l'àrea rústica recuperades l'any 1989 a la dreta (Revilla, 2000)

7.2.2. Mostreig analític

S'han mostrejat 43 individus amforals, dels quals dos són àmfors Dressel 1 citerior (ELV001 i ELV002) procedents de la UE 5004=5021, datada entre els anys 30-20 aC (Taula 3 - Annex 1). La producció de les imitacions itàliques sembla coincidir, en algun moment, amb la producció d'àmfors Tarraconense 3 i altres variants, així com diferents tipus de base plana, fins ser totalment substituïdes. D'aquesta manera, als mateixos nivells, UE 5001 i 5004=5021, s'han mostrejat 19 individus d'àmfora Tarraconense 3 (ELV003 a ELV015, ELV028 a ELV030, ELV045 i ELV052), 3 individus d'àmfora Tarraconense 1D i un individu d'un tipus pròxim a les àmfors Tarraconense 1E i Pascual 1 (ELV044), que presenten una cronologia entorn als anys 20-10 aC (Figura 7.16). Acompanyant aquesta amalgama de formes amforals apareixen una sèrie de contenidors de base plana i cos de gran capacitat, que representen una gran varietat de formes. Així, mentre l'individu ELV047 té una vora plana, semblant al tipus Gauloise 2, els individus ELV048 i ELV049 presenten una vora de secció triangular (Figura 7.17). Finalment, l'individu ELV053 correspon a unes nanses llargues i gruixudes, que no s'han atribuït a cap dels tipus amforals documentats al Vilarenc, aparegudes en el mateix context (UE 5004=5021). Cap a principis del segle I dC, les àmfors Pascual 1 són majoritàries, com demostra la UE 6008, en la que s'han mostrejat 15 individus (ELV016 a ELV027 i ELV036 a ELV038) (Figura 7.18). Aquesta gran varietat de tipus amforals reflexa, segons Revilla, una situació de diversificació tipològica que encaixa dins el sistema productiu d'època d'August. Aquest període es caracteritza per una gran diversitat de tipologies als centres de producció que responen, d'una banda, a tradicions artesanals diferents entre les diverses àrees i regions del litoral català i, d'altra banda, a diferents formes d'organització d'aquestes activitats a cada àrea (Revilla, en premsa).

La integració, en l'estudi analític, de les àmfors produïdes al possible taller ceràmic instal·lat a la vil·la del Vilarenc ens ha de permetre determinar l'existència real d'una producció primerenca basada en les imitacions locals de l'àmfora itàlica Dressel 1 en el territori de *Tarraco*, així com les posteriors produccions d'àmfors Tarraconense 3 i Pascual 1. A més, serà interessant associar, a aquesta producció, les àmfors de base plana, de tipologia desconeguda, molt presents al jaciment en els mateixos contextos

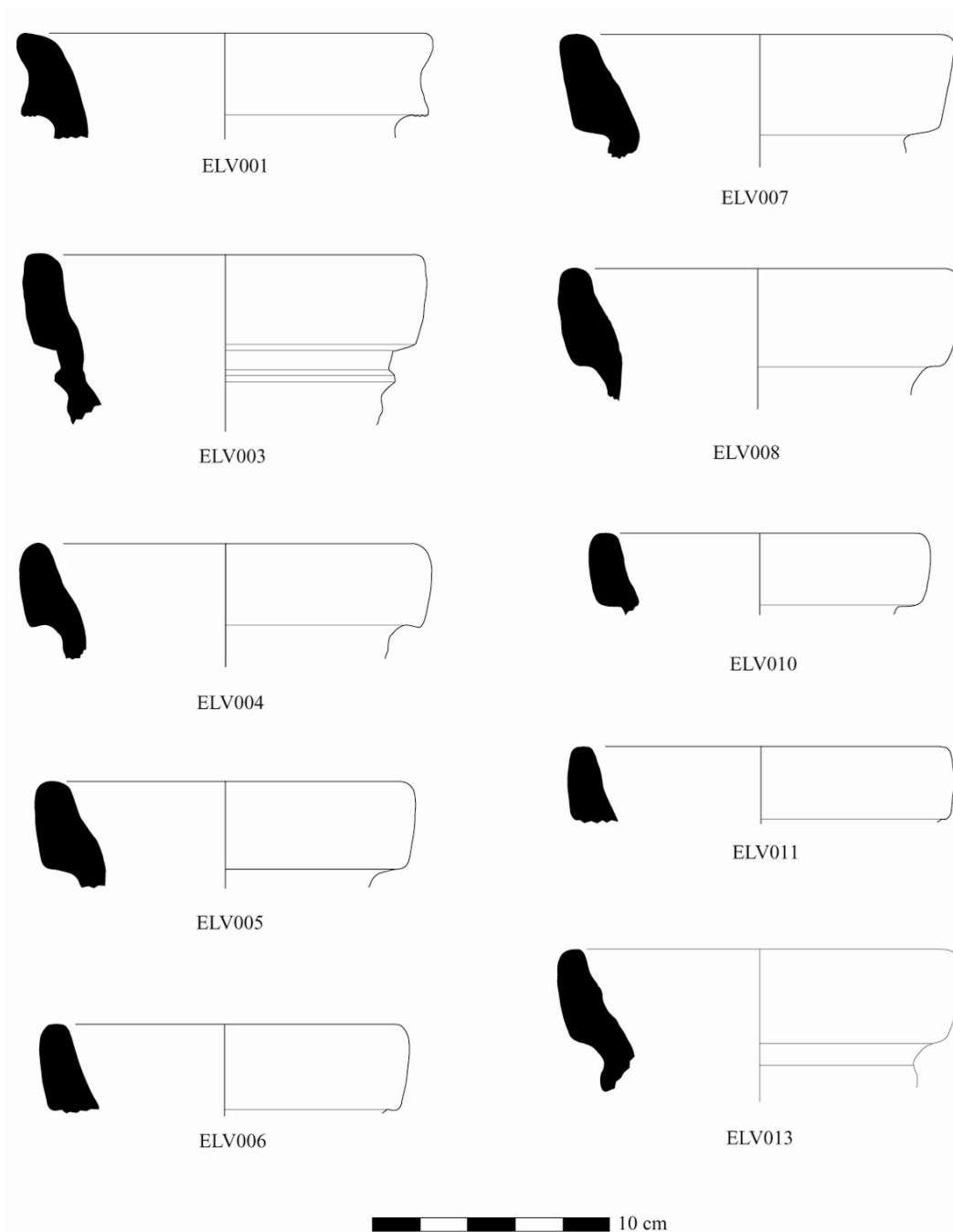

Figura 7.16. Àmfora Dressel 1 citerior (ELV001) i Tarraconense 3 analitzades procedent dels abocadors del Vilarenc

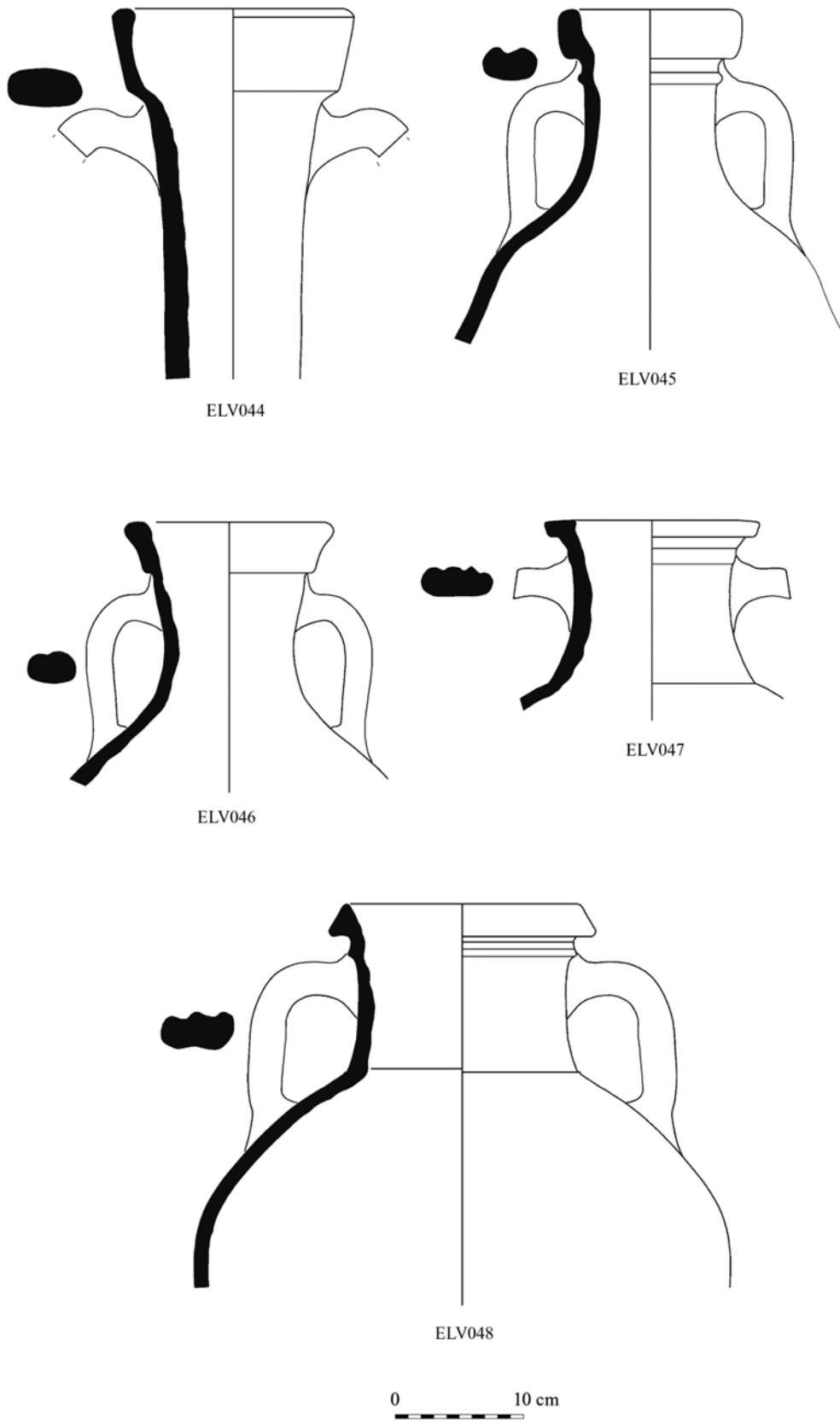

Figura 7.17. Àmfora de forma propera als tipus Tarrac. 1 E i Pascual 1 (ELV044), àmfora Tarraconense 3 (ELV045), àmfora Tarraconense 1D (ELV046), àmfora de base plana i llavi pla (ELV047) i àmfora de base plana i vora de secció triangular (ELV048) analitzades procedent del Vilarenc (dibuixos de V. Revilla)

que les àmfores Dressel 1 citerior, Tarraconense 3 i Pascual 1. La caracterització de les matèries primeres utilitzades i del sistema de processat, així com dels processos tecnològics de modelatge i cocció, mitjançant l'anàlisi per FRX, DRX, MO, ens permetran aproximar-nos a la cadena operacional portada a terme en la fabricació dels diferents contenidors. L'anàlisi de les propietats mecàniques ens permetrà comparar l'adequació de la tecnologia o tecnologies emprades en aquest taller a les característiques funcionals d'aquests envasos i comparar les seves propietats amb la dels contenidors d'altres centres de producció distribuïts en altres àrees productives del nord-est peninsular. La relació de les dades arqueomètriques associades al procés productiu amb el context arqueològic en el que es documenta el funcionament del centre productor, ens ha de portar al coneixement del objectius i propòsits que motivaren la producció i els diferents canvis experimentats en aquesta. L'associació dels possibles grups de referència determinats en la producció del Vilarenc amb material amforal procedent de centres receptors ens ha de permetre avaluar el grau d'exportació i l'abast de les relacions comercials entre aquest sector de la *pertica* de *Tarraco* i els centres consumidors de la Mediterrània nord-occidental.

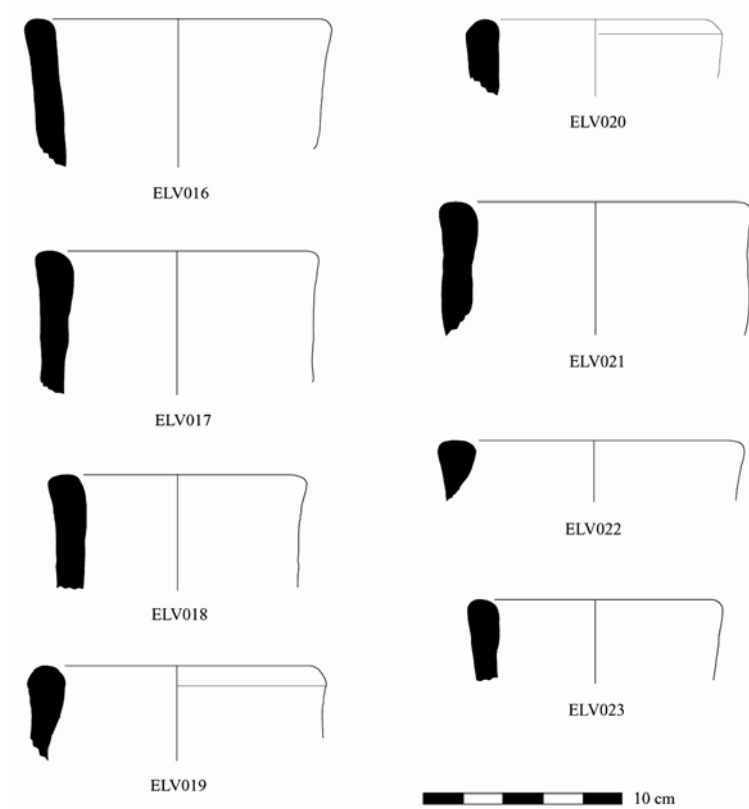

Figura 7.18. Àmfores Pascual 1 analitzades del Vilarenc

7.3. Barri Antic (Sant Boi de Llobregat, Baix Llobregat)

7.3.1. El taller d'àmfores

El jaciment del Barri Antic es situa sobre un turó a la banda dreta del riu Llobregat (Figura 7.19), el límit sud de l'antiga regió laietana.

Les restes d'ocupació més antigues en aquest sector es daten en el primer terç del segle II aC, en un moment de clara presència romana, quan ja s'havia establert la divisió de les províncies Ulterior i Citerior. L'ocupació

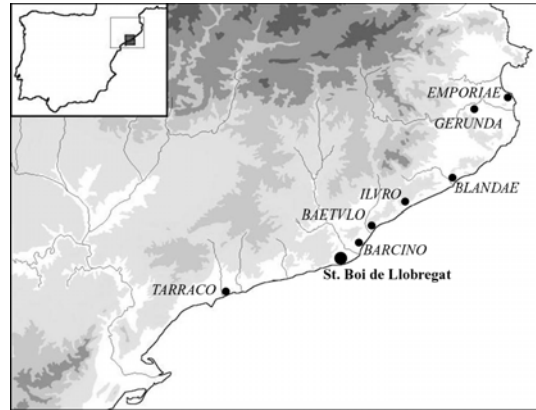

Figura 7.19. Mapa de localització de Sant Boi de Llobregat, en relació a les ciutats d'època romana

d'aquest sector en aquest moment ha estat relacionada pels arqueòlegs amb la importància estratègica del lloc, pròxim a l'estuari del riu Llobregat, una important via de comunicació amb l'interior, així com a la línia de costa. Segons els arqueòlegs, aquest establiment confirmaria que, arran de la conquesta romana, no es va produir una transformació general dels nuclis ibèrics, sinó que en la major part de casos, el model de poblament pre-romà es va mantenir fins als darrers decennis del segle I aC (López *et al.*, 2004).

La segona fase d'ocupació al Barri Antic correspon a l'època baix republicana, moment en que es construeixen unes estructures molt malmeses, coincidint amb la inutilització d'algunes sitges a la part alta del turó, vers la primera meitat del segle I aC. Els arqueòlegs associen el canvi del patró d'ocupació amb els canvis de l'organització del territori, en integrar-se la població en el sistema productiu de les *villae* en els darrers decennis del segle I aC (López *et al.*, 2004).

Algunes de les primeres estructures continuen en funcionament durant la tercera fase quan, cap als anys 30 aC, es posa en funcionament un centre de producció ceràmica, especialitzat en la fabricació d'àmfores. Part d'aquest taller va ser documentat durant les primeres intervencions dirigides per Serra Ràfols entre els anys 50 i 60 del segle passat, moment que es documentà un forn (F2). Les excavacions portades a terme durant els anys 1989, 1991 i 1998 pel Servei de Patrimoni Arquitectònic, han posat de manifest altres estructures relacionades amb la producció ceràmica basada, principalment, en àmfores dels

tipus Pascual 1, Dressel 2-4 i, probablement, Dressel 7-11 (López, 1990; 1995; 1998; López *et al.*, 2002, 2004; López i Fierro, 2002). A la part central del jaciment s'han documentat alguns retalls que han estat interpretats com àrees d'extracció d'argila. Aquestes semblen contemporànies a un altre forn, F1, que es va mantenir en funcionament fins els anys 20/30 dC. En el nivell de destrucció del forn F1, els tipus produïts més representatius, contemporanis a la primera instal·lació, són les àmfores Pascual 1, que representen el 95.7% del material ceràmic, mentre que els 4.3% restants corresponen al tipus Dressel 2-4.

La destrucció del forn F1 coincideix amb la reforma i ampliació de la *figlina*, que comporta la construcció de dos nous forns, F2 i F3 (Figura 7.20), i l'adopció, en el procés productiu, d'un nou contenidor, l'àmfora Dressel 2-4, que passa a ser el tipus majoritari. Així, en un dels nivells de circulació del forn F2, les àmfores Pascual 1 representen el 29.7 % mentre que les Dressel 2-4 apareixen ja en major proporció (70.3%). Es conserven dos àmbits contigus del que deuriem ser les dependències annexes al forn F2, així com una bassa de decantació, construïda cap els anys 50 dC. En canvi, cap a finals del segle I, en els nivells que reblen l'estructura del forn F2, la proporció d'ambdós tipus és més equilibrada, corresponent a un 44.6% per a les Pascual 1, un 54.8% per a les Dressel 2-4 i un 0.5% per a les Dressel 7-11. En aquest moment, les marques estampillades que apareixen sobre el pivot d'àmfores Dressel 2-4 fan referència als noms *ANT*, *QVA* i *THEOP* (López *et al.*, 2002; Martínez *et al.*, 2006).

A partir d'aquestes dades, els arqueòlegs daten l'inici de la producció de les àmfores Pascual 1 cap els anys 30 aC. A més, destaquen el fort predomini de la producció d'aquestes àmfores en una època (20-30 dC) en què les exportacions de vi de la *Regio Laietana* cap a la Gàl·lia són força importants. Tanmateix, a partir del govern de

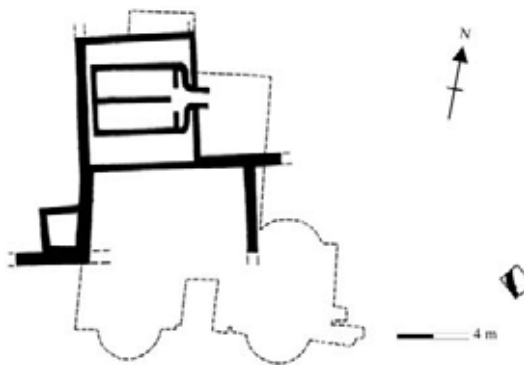

Figura 7.20. Planta esquemàtica de les termes i planta esquemàtica del forn F2 i de la bassa de decantació d'argiles (López *et al.*, 2002)

Tiberi, la producció d'àmfores Pascual 1 sembla coincidir amb la fabricació dels contenidors Dressel 2-4 i, possiblement, Dressel 7-11. L'adopció d'aquests nous dissenys coincideix amb l'obertura de noves vies per comercialitzar el vi, destinades principalment a la península itàlica i a altres àrees de l'Imperi. L'inici d'aquestes darreres produccions es daten als

anys 20/30 dC, quan funciona el forn F2, però són majoritàries a finals del segle I aC. Aquesta cronologia correspondria amb la datació proposada per al derelicte Grand Ribaud D, a Var, on es va recuperar una àmfora Dressel 2-4 amb les marques *QVA* i *SOS*, que apareixen al taller del Barri Antic i també al centre ceràmic veí de Can Tintorer (El Papiol, Baix Llobregat) (López *et al.*, 2002).

El material amforal del Barri Antic presenta un important catàleg de marques, algunes de les quals han estat també recuperades a centres ceràmics propers, com

Can Tintorer o Can Pedrerol (Castellbisbal, Vallès Oriental). Per aquest motiu, els arqueòlegs atribueixen els noms dels segells a comerciants, que deurien encarregar els contenidors ceràmics a qualsevol dels centres instal·lats a la vall del riu Llobregat (López, 1995; López *et al.*, 2002, 2004; López i Fierro, 2002).

Algunes de les àmfors Pascual 1 estan segellades amb el nom *Iulius Anicetus*, un cognom d'origen grec, freqüent entre els lliberts o esclaus. Diversos paral·lels el situen en el principat d'August i les seves activitats podrien estar relacionades bé amb la producció amforal, bé amb el seu comerç (López *et al.*, 2002, 2004). L'atribució d'aquests noms a personatges d'una categoria professional concreta es fa molt difícil, ja que tant els artesans com els agents comercials solien ser de condició servil. Les marques TH i THEOP, desenvolupada *Iuli Theophil*, apareix també sobre vora d'àmfora Pascual 1, i ha estat molt difosa en les províncies de l'Imperi, al nord-est peninsular i a derelictes com Cap del Vol (Cadaqués), datat en els darrers decennis del segle I aC. La grafia ANT, sobre pivot d'àmfora Dressel 2-4, ha estat localitzada també a Can Pedrerol. Tanmateix, mentre que a Sant Boi ha estat datada cap a finals del segle I dC, als derelictes Sud-lavezzi 3 (estret de Bonifaci, Còrsega) i a La Chrétienne H (Saint-Raphaël, Var) es data entorn els anys 15 i 25 dC. En aquest darrer vaixell es documenta un altre segell que també es coneix a Sant Boi. Es tracta de la marca FAV que, tot i que en al derelicte apareix associada a FE, se li ha atribuït una procedència de Sant Boi. La marca QVA, sobre pivot de possible àmfora Dressel 2-4, s'ha localitzat a Sant Boi en

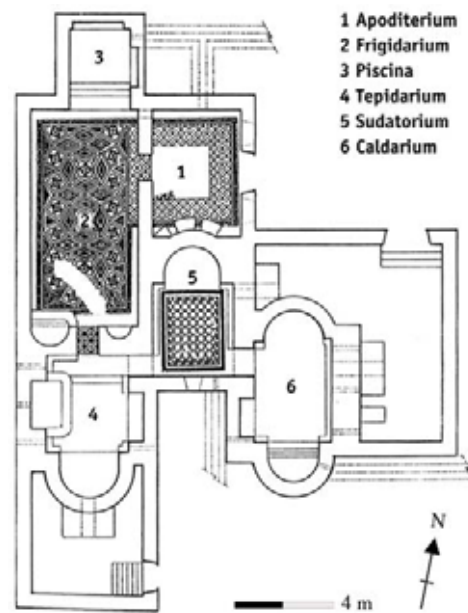

Figura 7.21. Planta hipotètica de les termes i de les dependències de servei (López *et al.*, 2002)

nivells de finals del segle I dC, tot i que altres paral·lels la situen en un període anterior, del 15/25 al 50 aC. En la mateixa situació apareix la marca SOS, que també es coneix al taller de Can Tintorer. Mentre que a Sant Boi és datada cap a mitjans del segle I dC, al derelict de Grand Ribaud D (Var) es situa entre el 9 aC i el canvi d'era. Les dues versions de la marca FELI han estat associades a un segell FELI trobat a Roma, una marca FEL apareguda al vaixell de l'Île-Rousse (Còrsega) i a diversos FELICI i FEL.OF recuperats a Nîmes i al derelict Grand-Ribaud D, en aquest últim cas sobre nansa d'àmfora Dressel 2-4 itàlica. Altres marques recuperades a Sant Boi són CVM invertida, PHAE, PRM i CE (Pascual, 1991; López *et al.*, 2002).

L'establiment d'aquesta vil·la especialitzada en la producció ceràmica deu estar relacionada amb la reestructuració del territori entre els rius Besòs i Llobregat realitzada per August i que culminà amb la fundació de *Barcino* (Barcelona). L'organització centuriada d'aquest territori degué implicar fortes transformacions en el patró d'assentament i l'aparició de nombroses vil·les. Tanmateix, és interessant observar al Barri Antic l'existència d'estructures relacionades amb la fabricació d'àmfores vinàries abans de la fundació de la colònia *Barcino*, indicant la importància de

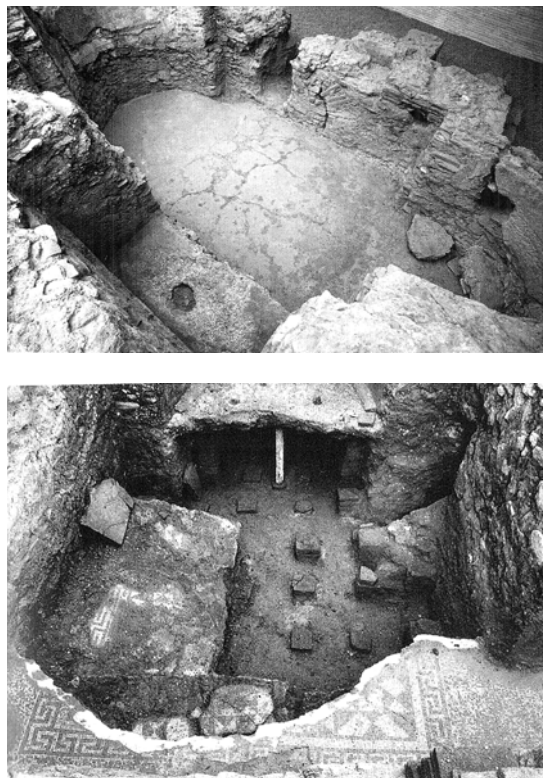

Figura 7.22. Detall de les termes de Sant Boi. Superior: sala del *caldarium*. Inferior: sala del *tepidarium* (López *et al.*, 2002)

l'explotació agrícola d'aquest sector del Llobregat en un moment anterior a la centuriació del Pla de Barcelona. El nom del riu en època romana, *Flumen Rubricatum*, ja feia referència a la tonalitat vermellosa de l'aigua, originada pels minerals argilosos i ferrosos que transporta des del seu origen. En aquest marc, la localització de la *figlina* a la plana baixa del riu hauria permès l'aprovisionament necessari de les matèries primeres indispensables per a la fabricació ceràmica. A més, la situació geogràfica de la vil·la i del taller ceràmic, pròxims a l'estuari del riu i a la Via Augusta, eren ideals per a l'exportació del vi per via marítima, fluvial i terrestre (López 1990; 1995; 1998; López *et al.* 2002, 2004; López i Fierro 2002).

Les activitats ceràmiques associades a la producció i difusió del vi local es mantingueren a la vil·la del Barri Antic fins el darrer quart del segle I dC. Durant aquest temps, aquest assentament experimenta les reestructuracions necessàries per adaptar-se a les característiques de la producció, mantenint un desenvolupament sostingut fins el segle II. A principis del segle III, la vil·la experimenta una fase d'esplendor, amb l'ampliació de la *pars urbana* i la construcció de les termes que van romandre ocupades fins més enllà de mitjans segle V (Figura 7.21).

Les dependències conservades del complex termal del Barri Antic mostren un programa arquitectònic àmpliament distribuït a les províncies centrals de l'Imperi romà. El conjunt termal està format per sis sales, que corresponen a l'*apodyterium*, *frigidarium* i *cella piscinalis*, *tepidarium*, *sudatorium* i *caldarium*, així com l'àmbit de servei dels forns que escalfaven, mitjançant un sistema d'*hypocaustum*, aquests darrers àmbits (Figura 7.22) (López *et al.*, 2002, 2004; López i Fierro 2002).

7.3.2. Mostreig analític

La caracterització arqueomètrica de la producció del taller ceràmic del Barri Antic s'ha portat a terme sobre 37 individus amforals (Taula 4 - Annex 1). D'aquests, 36 corresponen a vores d'àmfora Pascual 1 (SBL001-SBL003 i SBL005-SBL037), i una d'elles presenta el segell corresponent a *Iulius Anicetus* (SBL003). L'individu SBL004 es tracta d'un pivot, possiblement d'àmfora Dressel 2-4, que porta la marca epigràfica *QVA* (Figura 7.23 i 7.24), que es data entre els anys 15/20-50 dC. Els individus SBL001 a SBL005 procedeixen de les antigues excavacions efectuades entre els anys 1950 i 1960, coincidint amb la descoberta del forn F2. Malauradament, no podem proposar cap

datació precisa ja que no es disposa d'informació sobre aquests contextos arqueològics. La resta d'individus procedeixen d'excavacions més recents, efectuades als anys 1990 i representen les diferents fases cronològiques de l'activitat d'aquest taller. Així, els individus SBL006 a SBL013 han estat datats entre els anys 20-30 dC, dins de l'horitzó F. Els individus SBL014 a SBL025 es situen en un moment més tardà, cap a meitat del segle I dC, dins l'horitzó G. La cronologia dels individus SBL026 a SBL031 resta imprecisa, en trobar-se fora de context arqueològic. Finalment, la resta d'individus, SBL032 a SBL037, procedeixen del jaciment de Can Diví, situat a la perifèria del taller ceràmic. Aquests individus es van recuperar en una sèrie d'abocadors obliterats per nivells amb gran presència de material ceràmic. La proximitat a les estructures del taller ens porta a considerar que aquestes àmfores correspondrien a materials de rebuig de la producció dels propis forns del Barri Antic (Barreda *et al.*, 2003).

La caracterització arqueomètrica per FRX i MO dels individus amforals d'aquesta *officina* ens portarà a identificar el grup de referència (GR) o possibles GR a partir de la composició química i petrogràfica de les àmfores. L'anàlisi per DRX, MO i MER ens aproximarà al coneixement dels processos tecnològics portats a terme durant el procés de fabricació: tipus de matèries primeres utilitzades, tècnica de processat de la pasta i de modelatge, així com estimar la temperatura de cocció equivalent dels diferents individus. La comparació de les fàbriques identificades a Sant Boi amb altres materials procedents d'altres centres productors de l'àrea catalana ens permetrà, d'una banda, obtenir una imatge clara del grau d'estandardització de la producció que assoliren els diversos tallers de la regió. Un aspecte interessant a tractar és el paper que protagonitzà aquest taller en el context productiu i comercial de la província de la Tarraconense entre les darreres dècades del s. I aC i el s. I dC. D'altra banda, la comparació de les àmfores fabricades al Barri Antic amb material procedent de centres redistribuïdors i centres receptors finals podria apropar-nos al coneixement d'alguns aspectes referents a les transaccions comercials. Serà especialment interessant comparar la producció del Barri Antic amb els individus amforals que procedeixen de contextos urbans de la ciutat de *Barcino*. Alguns autors han fet referència al paper de la colònia com a centre redistribuïdor dels productes manufacturats al seu territori i a les regions de l'interior (Berni i Carreras, 2001). Igualment, serà interessant observar el rol d'aquest taller en el comerç amb els territoris de la província de la *Narbonensis* des de les darreres dècades del s. I aC i al llarg del s. I dC.

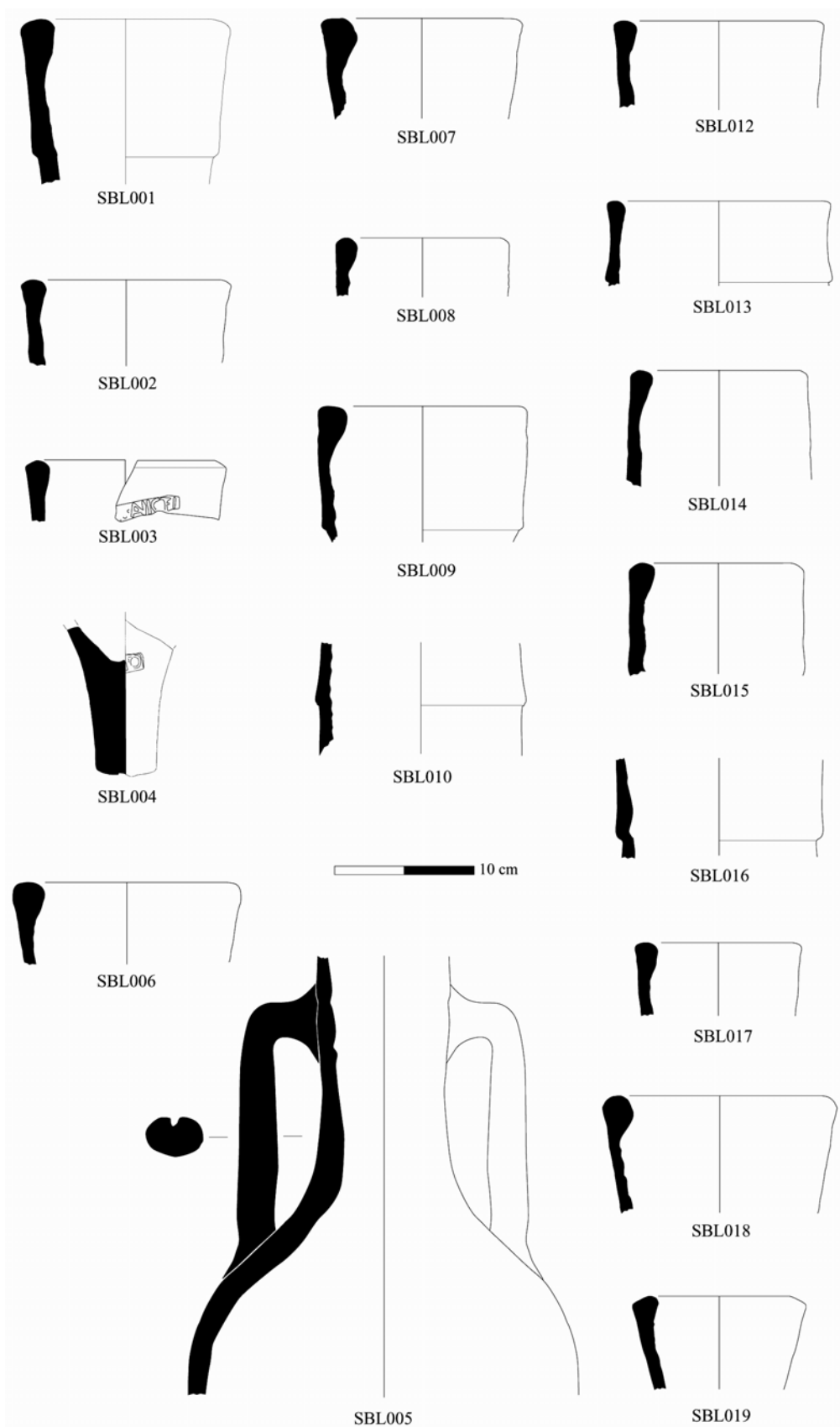

Figura 7.23. Àmfores Pascual 1 procedents del centre productor del Barri Antic (Sant Boi de Llobregat)

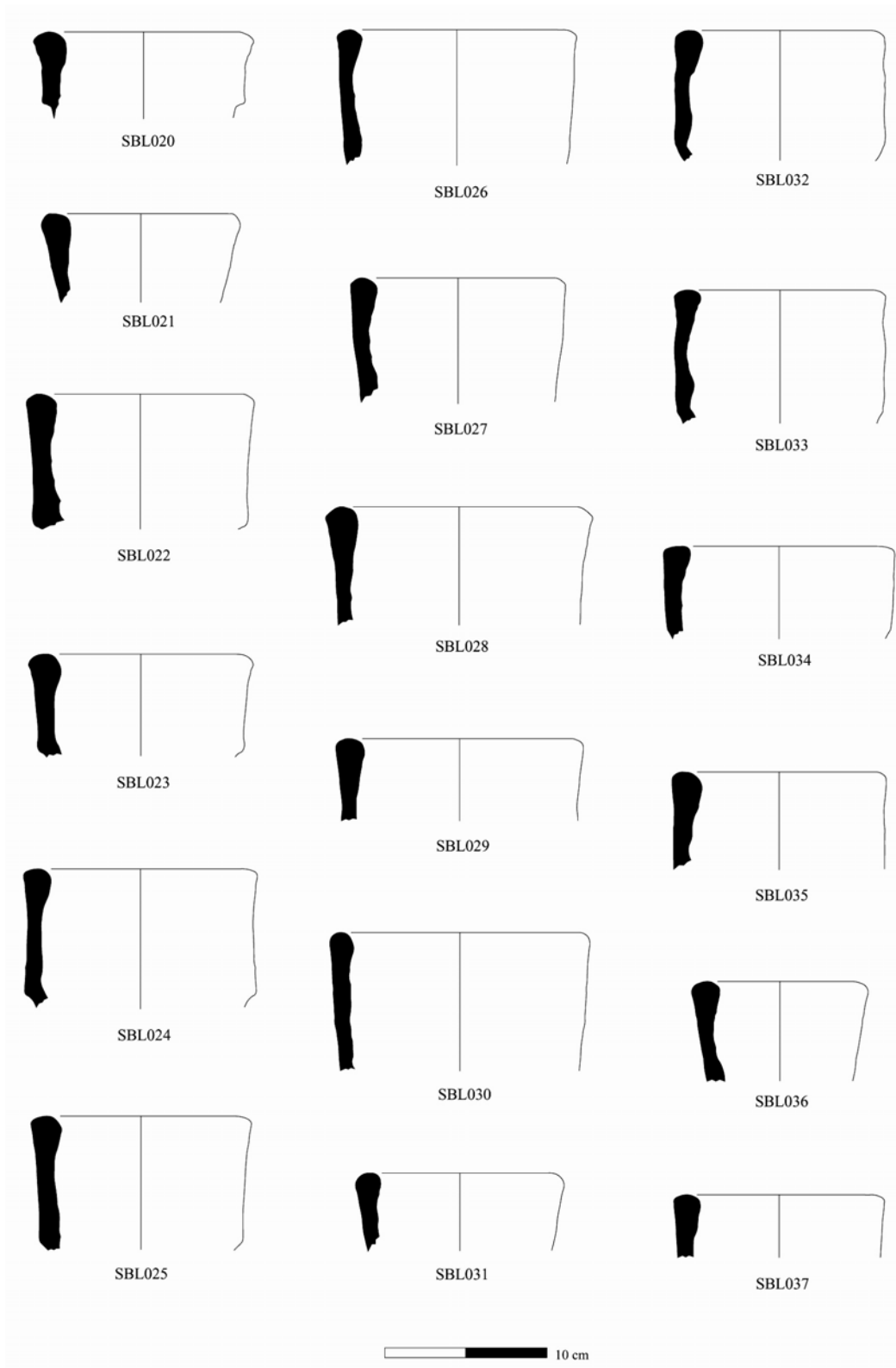

Figura 7.24. Àmfores Pascual 1 procedents del centre productor del Barri Antic (Sant Boi de Llobregat)

7.4. *Barcino* (Barcelona)

7.4.1. La colònia i el seu *ager*

La *deductio* de la colònia *Barcino*, al voltant de l'any 10 aC, forma part del conjunt de fundacions que August portà a terme juntament amb la redefinició de les províncies a la península ibèrica. Si bé la colonització ja havia estat aplicada per Màrius i Cèsar, que concediren propietats agràries als seus veterans, August reafirma i conclou l'operació. Un cop finalitzades les guerres càntabres, que suposà la desmobilització de l'exèrcit que hi participà, August fundà noves ciutats a la Gàl·lia i a Hispània, entre l'any 25 aC i el final del seu govern.

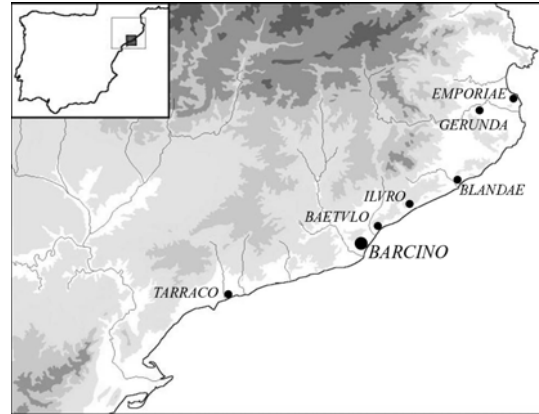

Figura 7.25. Mapa de localització de la ciutat de *Barcino* en relació a altres ciutats d'època romana

L'establiment d'aquestes noves colònies implicà la reestructuració del territori i la remodelació de les vies d'accés. Els protagonistes de les diferents construccions que comportà l'organització territorial de *Barcino* han estat, segons alguns autors, els enginyers i soldats de les legions III *Macedonica*, VI *Victrix* i X *Gemina*, que participaren, a més, en la construcció d'altres ciutats, com *Caesaraugusta* vers l'any 24 aC i de grans obres públiques, com el pont de Martorell que travessa el Llobregat (Granados, 1991; Palet, 1997; Gurt i Rodà, 2005). L'emplaçament triat per la fundació de la ciutat, pròxima a dos nuclis urbans, *Iluro* i *Baetulo*, i en territori ja colonitzat i reorganitzat, està clarament relacionada amb el caràcter estratègic de la nova fundació, tant des del punt de vista marítim, com comercial i militar (Figura 7.25).

La ciutat es construí sobre un petit turó d'uns 12 m d'alçada, situat molt a prop del mar, que en època medieval s'anomenava *Mont Tàber*, al mig de la franja litoral que s'estén entre els rius Llobregat i Besòs. Vorejant aquest promontori transcorrien diverses rieres que baixaven de la serra de Collserola fins el mar. Al sud-oest, s'alçava la muntanya de Montjuïc, que restava separada per un golf o entrada de mar, que ha estat interpretada per Granados (1991) com una magnífica zona portuària que avui forma part del delta del Llobregat (Figura 7.26).

L'estructuració de l'ager de *Barcino* ha estat analitzada per Palet i altres (Palet i Riera, 1994; Palet, 1997; Ariño *et al.*, 2004; Gurt i Rodà, 2005), evidenciant que el sistema viari i la xarxa centuriada responen al mateix pla ordenador i que aquests tingueren un impacte clar en els patrons d'assentament (Figura 7.26). Aquesta reestructuració del territori no sembla incidir, però, ni en la zona costanera que s'estenia davant l'estuari del riu Llobregat ni en la plana immediata a *Baetulo*, que mantingueren els seus propis elements estructuradors. La implantació de *Barcino* repercuteix sobretot al sector central-sud de la plana interfluvial, àrea on s'estenen les planes més àmplies. Aquests autors vinculen l'organització del territori a una *centuriato*, amb un mòdul basat en l'*actus* i l'articulació d'una xarxa viària a través del Pla. Així, la parcel·lació romana del territori s'orienta en sentit nord-est/sud-oest, seguint l'estructuració de la ciutat, adaptada, ella també, a la geomorfologia del terreny. Aquests autors han fixat amb exactitud un mòdul de 15 per 15 *actus*, a partir d'una malla teòrica formada per quadrats d'uns 532 m de costat aproximadament, el mateix que a la colònia romana de *Caesaraugusta* (Saragossa) i ben documentat al Laci i a la Campània en època augustal. Tanmateix, en aquesta nova configuració, molts elements apareixen adaptats o superposats a la morfologia dels períodes precedents (Palet, 1997; Ariño *et al.*, 2004).

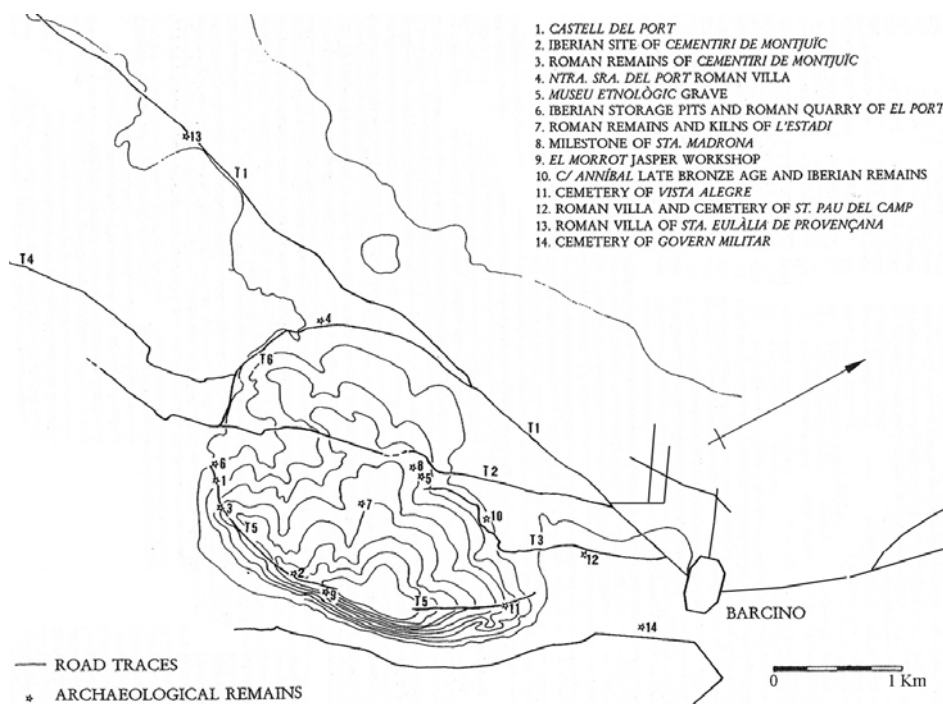

Figura 7.26. Localització dels jaciments arqueològics a Montjuïc en relació amb la ciutat de *Barcino* i les traces dels itineraris romans (Palet i Riera, 1994)

En el sector del Pla de Barcelona, s'observen nous itineraris que comuniquen els eixos transversals interiors amb la ciutat romana i que configuren una estructura triangular amb centre a la ciutat. Aquests serien la *Travessera (kardo maximus)*, la via de *Barcino a Octavianum* (St. Cugat del Vallès), que travessaria el Pla en sentit oposat, i el ramal litoral de la Via Augusta, que comunicava *Baetulo* i *Barcino* per la costa (Palet, 1997). Els eixos longitudinals (*decumanus*), com Torrent de l'Olla, formaven retícules en creuar-se amb els *kardines*, basada en *centuriae* rectangulars de 15 per 20 *actus*. D'aquesta manera, la *colonia* augusta mantenia un emplaçament central respecte el conjunt de la xarxa centuriada, marcada per una *limitatio* basada en un mòdul de 15 per 15 *actus*, modificada en la zona més propera a la ciutat per crear *centuriae* més grans de 15 per 20 *actus* (Palet, 1997; Ariño *et al.*, 2004). L'estructura interna de la ciutat sembla adaptar-se a la topografia del turó, envoltada per un recinte emmurallat que dissenyava un rectangle amb els angles tallats (Figura 7.27). L'accés a la ciutat era possible pels quatre costats, per on transcorrien els eixos viaris principals.

L'eix de comunicació més important, la Via Augusta, anomenada en època republicana la Via Heràclea, partia de Narbona i discorria per l'interior del nord-est peninsular a través de la depressió pre-litoral (Figura 7.26). En època imperial, amb la fundació de la nova colònia, es traça un nou ramal de la Via Augusta que passa per *Barcino*, vorejant la costa. Un cop passat el riu Besòs i abans d'arribar a la ciutat, però, la Via Augusta rebia dues vies secundàries, una pel nord, des del corredor de Montcada i l'altre pel nord-oest, que comunicava amb la Serralada Litoral per la Vall d'Hebró, permetent la comunicació amb l'interior.

La comunicació litoral cap el sud es potencia mitjançant un eix viari de tradició pre-romana, que es desdoblaria a Creu Coberta del tram de la *Via Augusta*, abandonant el Pla de Barcelona. Aquesta via delimitaria l'antic estuari del Llobregat fins a Castelldefels, evitant la plana deltaica i circulant preferentment vora els turons arran de la costa, travessant l'estret de Martorell i remuntant el curs del riu Llobregat. A partir de Sant Just Desvern la via circulava per la vall del Verç fins a Sant Feliu de Llobregat, on conflueix amb l'altre ramal i remuntava la riba esquerra del riu (Palet, 1997: 168). Des de la porta nord-oest de la ciutat un altre eix es dirigia cap a Sarrià, cercant una de les vies longitudinals inserida en la trama centuriada. Finalment, una altra via sortia des de la porta nord-est de la ciutat i es dirigia a la vall d'Horta. En sentit longitudinal destaquen dos eixos principals que es dirigeixen cap el Vallès a través de la serra de Collserola: la

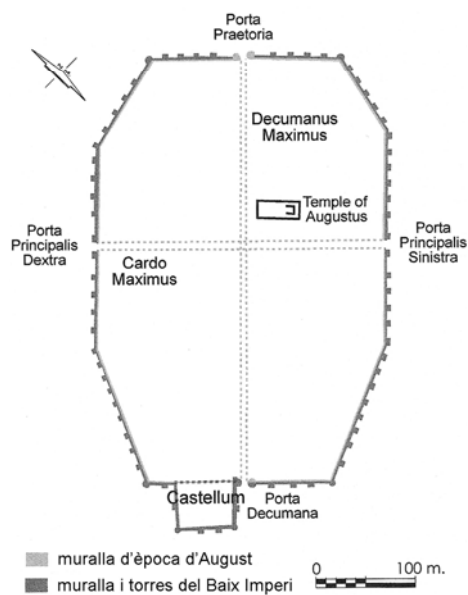

Figura 7.27. Reconstrucció hipotètica de l'estructuració interna de la colònia romana de *Barcino* (Hernández, 2006)

via que per Sarrià conduïa a Vallvidrera i que comunicava amb *Barcino* o l'eix director del Torrent de l'Olla que es dirigia cap a Collserola (Palet i Riera, 1994; Palet, 1997; Ariño *et al.*, 2004).

El sistema portuari deuria estar localitzat, segons alguns autors, a Montjuïc i hauria contribuït a la importància que adquirí la ciutat com a centre econòmic d'aquest territori (Granados, 1991). Segons Izquierdo (1997), ja als segles V o VI aC, la vessant sud-oriental de Montjuïc funcionà com a centre de concentració i distribució dels excedents cerealístics i d'altres recursos de la vall del

Llobregat. Tanmateix, es pensa que aquesta àrea degué entrar en desús amb la fundació de la colònia. Igualment, s'ha documentat la presència d'ancoratges i d'embarcadors a la línia de platja que s'estenia pel litoral del Pla de Barcelona. A l'antic estuari del riu Llobregat s'ha localitzat l'ancoratge de les Sorres, situat en una àrea oberta o *statio* amb un calat que oscil·laria, segons els sectors, entre els 5 i els 15 m. A partir de les troballes, Izquierdo creu que es tractaria d'un recer natural que hauria acollit els equipaments portuaris necessaris, com barques de càrrega i descàrrega, magatzems i dipòsits d'aigua, etc. Aquest indret sembla haver estat freqüentat des del segle IV aC, però és a finals dels període republicà quan l'activitat sembla intensificar-se notablement. Es documenta així l'arribada massiva de vi itàlic en àmfores greco-itàliques, Dressel 1 i Lamboglia 2. A partir de mitjans del segle I aC, amb la intensificació de la producció vinícola local, esdevé el moment d'apogeu d'aquest port, substituint el port de Montjuïc en l'exportació dels productes regionals de la vall del Llobregat. Aquest ancoratge hauria concentrat les produccions amforals dels tallers de Sant Pere de Gavà, del Barri Antic a Sant Boi, de Sant Vicenç dels Horts, de Can Tintorer al Papiol i de Can Pedrerol a Castellbisbal. Altres embarcadors fluvials documentats al llit del riu testimonien, segons Izquierdo (1997), la navegabilitat del Llobregat en aquest període. Aquest no seria el cas, però, del riu Besòs, que sembla no haver estat navegable ni tan sols en època romana. Tanmateix, la seva vall, com la del riu Llobregat, facilitaria el transport

terrestre de mercaderies des de les zones de l'interior cap a *Barcino*, on serien redistribuïdes (Granados, 1991; Berni i Carreras, 2001).

A la part central del Pla, a partir de les estructures recuperades al *castellum* situat a la façana sud de la colònia, es suposa un sortint pronunciat en aquest punt de la costa, on alguns autors documenten l'existència d'un port natural al voltant de la part baixa de Via Laietana (Izquierdo, 1997; Hernández, 2006). Aquest port acolliria els carregaments en vaixells procedents de l'ancoratge de les Sorres i d'altres possibles embarcadors situats a la desembocadura del Besòs.

A més de la creació d'un complex sistema viari, portuari i de la xarxa centuriada, es documenten canvis en els patrons d'assentament en el conjunt del Pla. Aquest procés ve confirmat per la intensificació dels assentaments rurals, pels canvis estructurals en assentaments anteriors i per l'abandonament d'altres establiments de tradició ibèrica. La implantació d'un sistema agrícola més intensiu i especialitzat degué comportar la desforestació de grans àrees, com demostren els estudis palinològics al sector central i sud del Pla (Palet i Riera, 1994). Tanmateix, la muntanya de Montjuïc no sembla haver estat afectada, ni tan sols es detecten canvis dels patrons de vegetació.

La fundació de *Barcino* ha estat interpretada com la culminació d'un procés d'uniformització del litoral central català, en època d'August, que degué comportar la

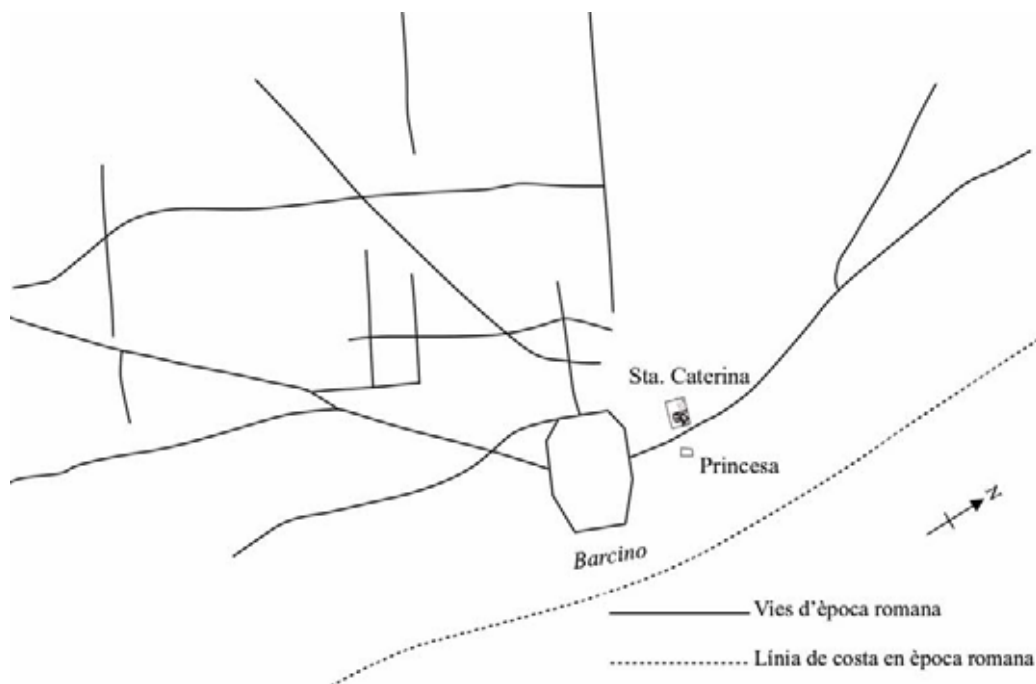

Figura 7.28. Esquema de situació del taller ceràmic alt-imperial del carrer Princesa i dels abocadors del mercat de Santa Caterina en relació a la ciutat de *Barcino* i a les vies de comunicació d'època romana (basat en Palet, 1997)

instal·lació d'un nou contingent colonial i la imposició de les estructures socio-econòmiques i culturals romanes (Revilla, 2006a). Tanmateix, les dades disponibles per al Pla de Barcelona són escasses i procedeixen, en gran part, d'excavacions antigues, moltes vegades amb interpretacions poc fiables o errònies. En aquest sentit, cap jaciment tipus vil·la ha estat totalment excavat al territori, i els que es coneixen, mostren una imatge parcial de l'arquitectura i de les activitats productives.

7.4.2. El centre de producció ceràmica al *suburbium* est de *Barcino*

Els jaciments estudiats com a possibles centres productors d'àmfores es troben al carrer Princesa 21/carrer Boquer 8-12 i a l'àrea del solar del mercat de Santa Caterina i als seus voltants. Tots dos jaciments d'època romana es situen en el *suburbium* est de la ciutat de *Barcino*, una zona de petites elevacions i depressions que conformarien un paisatge amb suaus pendents cap el mar (Figura 7.28).

Formant part d'aquest sector *extramurs* cal destacar altres estructures contemporànies, com la vil·la de la plaça Antoni Maura (Granados, 1991: 170). Igualment, excavacions més modernes en àrees properes al carrer Princesa han posat de manifest l'ocupació de l'extraradi de la ciutat romana de *Barcino* i de l'espai adjacent als solars que ens ocupen, ja des d'època ben antiga. Ens referim a les troballes del carrer Montcada, del carrer Carders i del mateix carrer Boquer. La presència de concentracions de materials amforals en diferents punts del sector oriental de la ciutat romana ha portat a alguns arqueòlegs a pensar en l'existència d'una àrea especialitzada en la producció ceràmica en aquest sector de la colònia.

El context crono-espacial en el que es situa el funcionament del taller ceràmic del Carrer Princesa i de l'establiment del mercat de Santa Caterina, entre finals del segle I aC i els segles I i II dC, està estretament relacionat amb la fundació i l'evolució històrica de la ciutat de *Barcino* i del seu territori circumdant. La fundació de la ciutat en una posició central respecte a la zona interfluvial del Pla, contribuï a la potenciació d'aquest sector, que es veuria beneficiat per l'ordenació territorial centuriada i per l'articulació d'una xarxa viària que travessava el territori (Granados, 1991: 143-194; Palet, 1997: 166-177; Ariño *et al.*, 2004). Aquest nou tipus d'estructura territorial va implicar també la fragmentació del paisatge i la distribució de terres en el marc del nou cadastre, fomentant una agricultura més intensiva i especialitzada, basada,

principalment, en el conreu de cereals i de la vinya (Riera i Esteban, 1994). Vinculat a la nova estructura territorial, es documenten canvis en els patrons d'assentament, amb la potenciació de l'ocupació en zones properes a la ciutat. En el sector central del Pla, aquest fenomen està ben confirmat per l'aparició en aquest moment d'assentaments rurals i de possibles àrees de producció ceràmica fora el recinte emmurallat de la ciutat romana (Granados, 1991; DD.AA., 1993; Aguelo *et al.*, 2005).

Tant el taller ceràmic del carrer Princesa com les estructures romanes de l'Av. Cambó i del mercat de Santa Caterina (Aguelo *et al.*, 2005, 2006; Casas i Martínez, 2006) es beneficiarien de les possibilitats econòmiques que propiciava la pròpia colònia i l'àrea on s'ubicava. L'emplaçament dels centres ceràmics seria idoni, donada la facilitat d'obtenció d'argiles, aigua i combustible en la mateixa zona. Aquesta disponibilitat queda evidenciada pel caràcter argilós dels sediments i pels retalls d'extracció d'argila del mercat de Santa Caterina. L'abastament d'aigua vindria proporcionat per cursos d'aigua torrencial, de caràcter permanent o estacional, que desembocarien al mar. Aquests estarien canalitzats, com evidencia el fossat de la Plaça de la Catedral. A més, tant al jaciment del carrer Princesa com al mercat de Santa Caterina s'ha documentat l'existència de pous d'extracció d'aigua (Aguelo *et al.*, 2005, 2006; Casas i Martínez, 2006). Tanmateix, la localització d'aquests centres en un medi suburbà, a les portes de la colònia i el fàcil accés a les vies de comunicació, li degueren facilitar l'aprovisionament de les matèries primeres necessàries i l'adequada distribució dels productes manufacturats. Un tram de la Via Augusta procedent de *Baetulo* creuava la façana nord de la ciutat, passant vora aquests emplaçaments artesanals. Aquesta via, que desembocava a la ciutat, es pot resseguir en els actuals carrers Carders, Corders, Bòria i Llibreteria, corresponents als itineraris 11 i 13 identificats per Palet (1997) (Figura 7.28). Un cop creuava la ciutat romana, una bifurcació d'aquesta via permetria, al mateix moment, accedir al port a redós de la muntanya de Montjuïc o dirigir-se cap a l'estret de Martorell resseguint el curs del riu Llobregat (Palet, 1997; Ariño *et al.*, 2004). Aquesta suma de comunicacions fa extraordinàriament interessant la ubicació d'un barri industrial tot just a les portes de la ciutat i en contacte amb la *Via Augusta* i les seves derivacions cap els espais per on s'estenia la *pertica* de *Barcino*. La proximitat amb la línia de costa propiciaria igualment la sortida comercial dels productes manufacturats per via marítima, cap als centres receptors de la Mediterrània occidental (Palet, 1997: 166-177).

7.4.2.1. El carrer Princesa 21 (Barcelona)

L'excavació arqueològica, l'any 2002 i 2003, de 205 m² de superfície a l'interior de l'església de Sant Cugat del Rec al carrer Boquer 8-12 i al soterrani de l'edifici parroquial, al carrer Princesa 21 (Figura 7.29), ha posat de manifest l'existència d'un centre ceràmic d'època romana (Casas i Martínez, 2006). Tanmateix, es tracta d'un cas singular si tenim en compte els pocs paral·lels arqueològics de centres ceràmics situats en àrees tan properes a ciutats o formant part, com en aquest cas, del seu extraradi. Contràriament, l'arqueologia ha demostrat fins el moment que tant la producció vinícola com amforal acostumen a estar vinculades a *villae* disperses en l'àmbit rural (Miró, 1988; Revilla, 1995; Tremoleda, 2000).

Figura 7.29. Fotografia del jaciment arqueològic del carrer Princesa 21-Boquer 8-12 (Casas i Martínez, 2006)

L'estudi topogràfic de les diverses estructures del taller del carrer Princesa permeten entreveure com aquestes segueixen una orientació força similar a la determinada com la possible estructura interna de *Barcino* (Figura 7.30) (Casas i Martínez, 2006). Això significa que no coincideixen amb l'orientació que presenten els *limites* de la *centuriatio* establerta per alguns autors (Palet, 1997; Ariño *et al.*, 2004). Tampoc coincideixen amb l'orientació proposada per les estructures contemporànies aparegudes al Mercat de Sta. Caterina (Aguelo *et al.*, 2005). El fet que les estructures del taller del carrer Princesa coincideixin amb les estructures internes de la ciutat ens podria indicar l'existència de la perllongació d'un mateix model urbanístic a l'interior i a l'exterior de la ciutat.

Les restes del taller ceràmic del carrer Princesa corresponen a un edifici del que s'han conservat parcialment tres àmbits estructurats al voltant d'un espai central (Figura 7.31). La seqüència estratigràfica que ofereix el jaciment mostra dues fases a l'hora

d'utilitzar els espais destinats a la producció, indicant que el taller estaria en funcionament durant més d'un segle (Casas i Martínez, 2006).

La major part de les estructures corresponen a la primera fase, que cal situar entre finals del segle I aC i la primera meitat del segle I dC, tot i que seran reaprofitades en la seva major part en les fases posteriors. Durant aquest moment, a l'àmbit 1, situat al sud de l'àmbit central, es documenta el funcionament d'un forn de ceràmica de planta circular amb pilar central (Làmina 7.2), orientat d'oest a est, que correspon al tipus I/a de la tipologia de Cuomo di Caprio (1972, 1985), del que només es conserva la cambra de combustió i el *preafurnium*. Es tracta d'un forn de dimensions petites, d'uns 2 m de diàmetre. La boca presentava 70 cm d'amplada i s'observa un lleuger pendent d'oest a est. Disposava d'una pilastra central de 80 cm de diàmetre i 1.20 m d'alçada. Un petit pilar perifèric de 40 cm d'amplada i 80 cm d'alçada es trobava just al costat sud del *preafurnium*. Ambdós elements subjectaven la graella que havia desaparegut. Es conservava tan sols 1 m d'alçada de la paret circular exterior, des del terra de la cambra

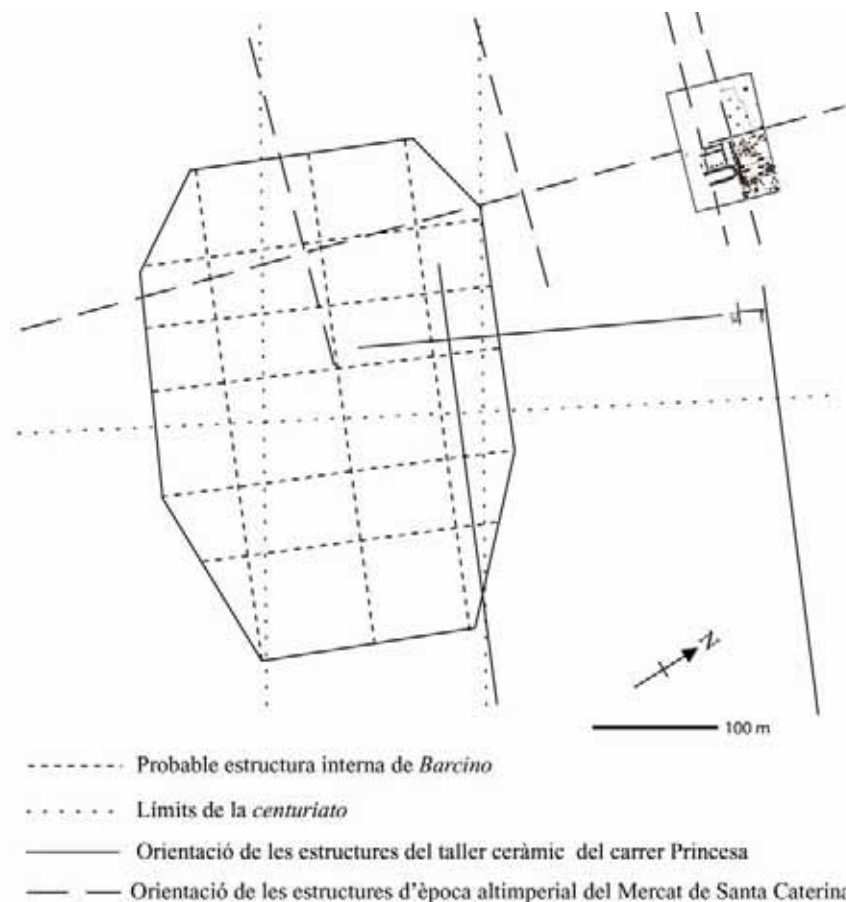

Figura 7.30. Detall de l'orientació de les estructures del taller ceràmic del carrer Princesa i de l'assentament del Mercat de Sta. Caterina, en relació a la orientació de les estructures internes de la ciutat i la centuriació de *Barcino* (basat en Aguelo *et al.*, 2005)

de combustió fins a un petit arrencament que servia per a subjectar la graella i des d'on començaria la cúpula de la cambra de cocció. Sota el paviment d'argila rubefectada i excavada directament a les argiles naturals, hi havia un estrat compost de cendres i argila. Les parets del forn estaven fetes de tovots d'uns 15 cm d'amplada i per la part interior presentava un revestiment d'argila (Casas i Martínez, 2006).

Forns circulars es coneixen a altres centres ceràmics contemporanis de l'àrea catalana. Aquest és el cas dels forns de Fenals a Lloret de Mar, d'Orriols a Bàscara o els grans forns de Medinyà a Sant Julià de Ramis (Tremoleda, 2000: 39-61), tots situats a la costa nord catalana. A l'àrea central catalana destaquen els dos forns de planta circular i petites dimensions de Veral de Vallmora a Teià, Can Portell a Argentona, el forn de La Salut a Sabadell i el gran forn circular de Cal Ros de les Cabres a El Masnou. Més al sud, s'han documentat forns de planta circular a La Buada (Reus) i a l'Aumedina (Tivissa) (Miró, 1988: 53-54; Revilla, 1995: 165-180). Normalment tots responen a estructures de petites dimensions, entre 2 i 3 m, excepte els forns de Medinyà i Cal Ros de les Cabres, que superen els 4 m de diàmetre.

En els casos que disposem de grans àrees excavades, aquestes estructures circulars apareixen associades a altres forns de forma i dimensions diverses, com el cas de l'Aumedina, Cal Ros de les Cabres, Veral de Vallmora, La Salut i Fenals. La coexistència, dins d'un mateix centre productor de forns de planta circular amb d'altres de planta quadrangular i dimensions diverses podria estar relacionada amb el tipus de

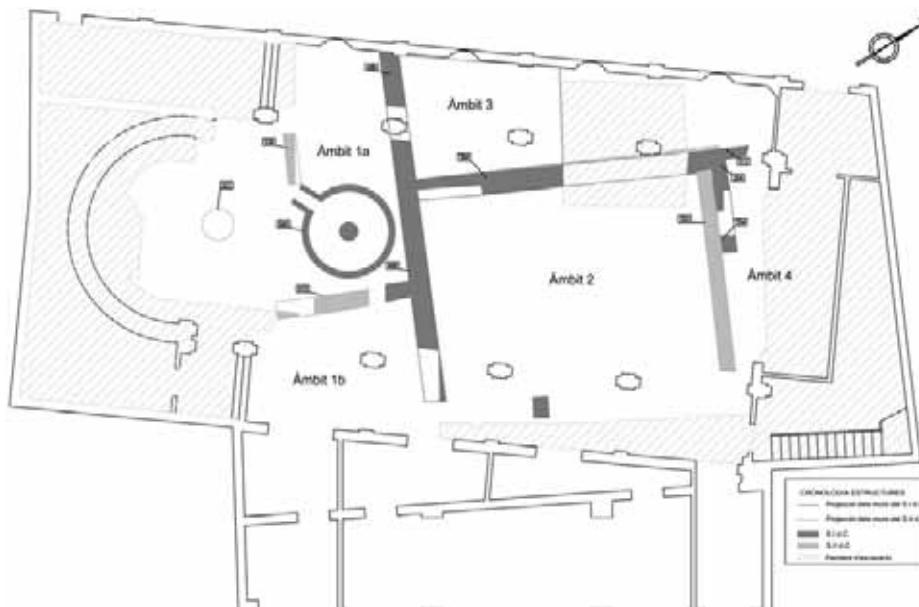

Figura 7.31. Planta general del jaciment arqueològic del carrer Princesa 21-Boquer 8-12, amb indicació de les estructures del segle I dC i les estructures del s. II dC (Casas i Martínez, 2006)

recipient ceràmic al que estava destinat. D'aquesta manera, per les dimensions que presenta el forn circular del carrer Princesa, pensem que estaria destinat a coure *pondera* i/o ceràmica comuna. La cocció de les àmfores i del material constructiu s'hauria d'haver realitzat en un forn de dimensions més grans. Per aquest motiu no descartem la possible existència de més d'un forn a l'àrea adjacent al solar del carrer Princesa explorat fins el moment i, en aquest sentit, d'altres estructures que conformarien el centre productor.

L'àmbit 2 correspon a un gran espai central, d'uns 12 m d'amplada, delimitat al nord-oest per un mur edificat amb de pedra seca o unida amb argila, mentre que al nord-est, les pedres de l'aparell es trobaven unides amb morter de calç (Figura 7.31). Aquest espai de grans dimensions tenia un paviment format per argila i restes de calç piconada. La preparació d'aquest nivell d'ús estava formada per escòria i rebuigs de ceràmica. Sobre el nivell es va localitzar un conjunt d'abocaments de *tegulae*, *pondera* i gran quantitat de fragments d'escòria ceràmica.

L'habitació 3, situada al nord-oest de l'àmbit 2 i al nord de l'àmbit 1, sembla tenir les mateixes dimensions que l'espai central, doncs la seva llargada és de 9.76 m. Tot i que no es coneixen els límits nord i oest, al nord-est, l'àmbit estava delimitat per un conjunt d'àmfores Pascual 1 alineades i col·locades de forma invertida, és a dir, amb la vora reposant a terra. Les àmfores estaven disposades dins un retall d'uns 50 cm d'amplada i perpendicular al mur que separava els dos àmbits. Alineacions d'àmfores Pascual 1 s'han trobat en altres centres productors i les interpretacions han estat diverses. En aquest sentit, a Badalona, l'excavació de la zona artesano-industrial de la *domus* dels Dofins, a l'actual carrer Lladó, va posar de manifest l'existència de quatre filades d'àmfora Pasqual 1 que, segons els excavadors, eren àmfores esperant ser omplertes amb el vi que es produïa en el mateix assentament (Puerta i Rodríguez, 1987; Beltrán *et al.*, 2006). També a l'àrea de *Baetulo*, al centre productor de Can Peixau, es van documentar 4 filades que comprenien un total de 79 àmfores Pascual 1, alineades i disposades de forma invertida, és a dir, amb la vora clavada al terra. L'arqueòloga ha interpretat aquestes alineacions com a un sistema de murs de tancament per a abocadors, al igual que en el cas de les alineacions trobades a Dénia (Padrós, 1998). A Can Solaret (Mataró) una filada d'àmfores Pascual 1, col·locades també de forma invertida, es va interpretar com un límit de propietat (Gurrera i Gallemí, 1994). En un dels forns de la vil·la de Can Feu (St. Quirze del Vallès), es van recuperar unes vores d'àmfora Pascual 1 invertides que es van interpretar com tancats per a emmagatzemar el combustible

necessari per a les coccions ceràmiques (Padrós, 1998). L'alineació d'àmfores del carrer Princesa, deuria funcionar segurament com a límit d'un espai o límit de contenció dels abocadors per al material de rebuig, com demostra un abocament d'àmfores Pascual 1, algunes d'elles passades de cuita esteses sobre aquest nivell.

Finalment, l'àmbit 4 es localitza a l'extrem nord-est de l'edifici, on es va documentar un nivell d'ús format per argila picotada (Casas i Martínez, 2006).

A partir de la segona meitat del segle I dC i durant la primera meitat del segle II dC podem situar una segona fase d'aquest taller, ja que es documenten un conjunt de reformes, majoritàriament als àmbits 1 i 3, malgrat que tots continuen en ús i tan sols pateixen lleugeres transformacions. D'aquesta manera, l'àmbit 1 queda dividit en tres espais (àmbits 1a, 1b i 1c), mitjançant la construcció de dos murs en sentit nord-sud. En el primer es destrueix el forn i sobre els estrats de rebliment d'aquesta estructura es construeix un cubeta de decantació d'argiles, feta amb *tegulae*, que indicaria que el procés de producció ceràmica continua en aquest centre després de ser amortitzat el forn circular. El dipòsit feia un lleuger pendent cap al centre de l'estructura per tal de facilitar la depuració de l'argila i que les impureses es dipositessin al fons. En un curt lapse de temps, aquesta estructura és reformada i ampliada, tot i que s'aprofità el paviment col·locant unes noves parets de teules (Làmina 7.3). Un cop amortitzada la cubeta, aquest sector va perdre la seva funcionalitat industrial i passà a tenir un ús domèstic. Sobre la cubeta es construí un paviment d'*opus signinum* delimitat al sud i a l'oest per dos murs de nova construcció que s'adossaven als ja existents. Al nord-oest s'han localitzat diversos nivells d'ús formats per argila i calç, sota un dels quals es trobà un enterrament infantil. A l'àmbit 1b no s'ha documentat cap reforma, mentre que al sector 1c s'observa la construcció d'un pou de planta circular d'1 m de diàmetre, excavat en nivells de la primera fase i en el terreny natural. El sector 3 conserva les mateixes dimensions. Tanmateix, l'abocador d'àmfores resta amortitzat per la construcció d'un paviment de terra i calç, sobre el que es realitzaren un conjunt de retalls semicirculars per a l'encaix de *dolia*.

Dels materials recuperats, l'àmfora Pascual 1 és el tipus més abundant i moltes d'elles apareixen sobrecoïtes (Figura 7.32a). La ceràmica comuna està força representada, destacant els bols, gerretes, ampolles, olles, tapadores i plats, tot i que no és segur que aquest taller produís olles i ampolles (Làmina 7.4). Tanmateix, les teules són el material constructiu més abundant. Finalment, destaca la troballa de gran quantitat de peces de teler, la majoria d'elles passades de cuita. La major part del

material que podem associar a la producció d'aquest centre artesanal es va localitzar en l'amortització del forn i en els abocaments de *tegulae* i *pondera* a l'àmbit 2, així com als abocadors d'àmfores a l'àmbit 3 (Figura 7.32a). S'han recuperat un total de 52 fragments de vores d'àmfora Pascual 1, una d'elles de perfil sencer, i 12 pivots. Dins dels nivells d'amortització del forn també es van localitzar 108 fragments d'àmfora tarraconense, dels quals, 106 són de forma indeterminada (Làmina 7.4).

Amb les dades que disposem, podem confirmar la producció amfòrica del tipus Pascual 1 i plantejar la possibilitat que es produís també el tipus Dressel 2-4 al taller ceràmic del carrer Princesa. Malgrat tot, donada l'abundància de l'àmfora Pascual 1, sembla evident que les estructures excavades corresponen al període de la seva fabricació.

L'àmfora Pascual 1 completa del taller del carrer Princesa presenta una alçada total d'1.1 m. El càlcul de les mesures de les diverses parts del cos han estat preses utilitzant diverses variables. La vora, d'uns 9 cm d'alçada i d'uns 12-13 cm de diàmetre, és força vertical i es separa del coll per mitjà d'un petit esglaó. El llavi acostuma a ser semiarrodonit, amb l'extrem superior pla i entrant cap a l'interior. L'alçada entre el llavi i l'arrencament superior de nansa és d'uns 12 cm. El coll és de forma troncocònica, més prim que la vora (uns 10 cm d'ample) i força curt (uns 8.5 cm de llargada). La connexió del coll amb el cos és suau, sense marcar una carena pronunciada. El cos és de forma ovoide i es va aprimant fins tancar-se mitjançant un pivot massís, d'uns 20 cm d'alçada. El colze, de forma arrodonida, presenta una amplada d'uns 6-7 cm i projecta una nansa

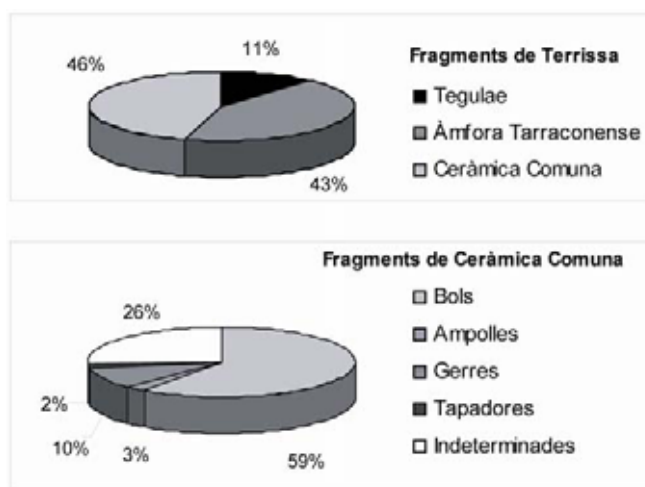

Figura 7.32. Superior: Gràfic dels percentatges de la ceràmica comuna, les àmfores i les *tegulae* recuperades al taller del carrer Princesa. Inferior: Gràfic dels percentatges dels diferents tipus de ceràmica comuna (Casas i Martínez, 2006)

vertical gaire llarga (entre 18 i 20 cm). Les nanses són de perfil el·líptic d'uns 3 cm de gruix per 4 cm de longitud i presenten una acanaladura estreta i poc profunda al perfil exterior. Cap dels individus amforals del taller del carrer Princesa presenta inscripció epigràfica.

A l'àmbit 2, un abocador de *tegulae* va posar al descobert 166 fragments de teules (Figura 7.32, superior), moltes amb decoracions incises. També cal destacar les teules que formaven part de l'estructura dels dos dipòsits de decantació d'argila, que presenten el mateix tipus de decoració i que pensem que haurien estat també fabricades al taller (Làmina 7.4).

La major part de la ceràmica comuna d'època romana prové dels estrats d'amortització del forn ceràmic, en els que els bols, les gerres, les ampolles i les tapadores són les més abundants (Figura 7.32, inferior). D'aquests, n'hi ha una quantitat important que pensem no van acabar de coure's ja que presenten una textura molt porosa i una consistència flonja (Làmina 7.4).

Finalment, s'han recuperat una sèrie de *pondera* de forma paral·lelepípeda, perforats amb un petit forat a la part més estreta. La majoria estan sobrecoits, presentant tonalitats verdes i grises i una matriu força vitrificada. A partir de les seves dimensions, es poden agrupar en dos mòduls (Làmina 7.4).

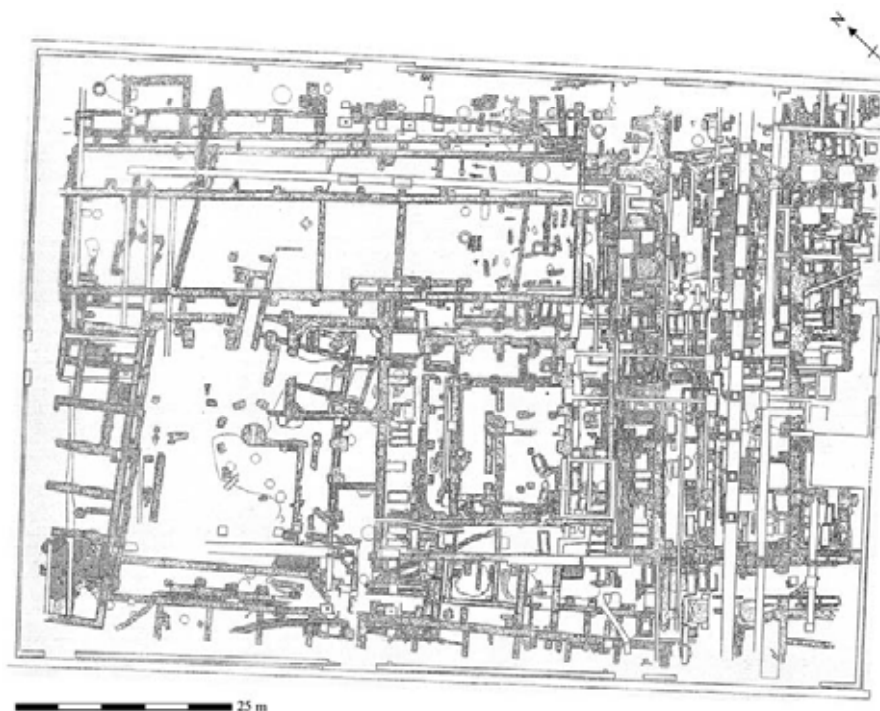

Figura 7.33: Planta general de les restes arqueològiques del solar del mercat de Santa Caterina (Aguelo *et al.*, 2005)

7.4.2.2. L'Avinguda Cambó-Mercat de Santa Caterina (Barcelona)

Des del moment de la seva obertura, l'any 1950, les diverses intervencions efectuades a l'Avinguda Francesc Cambó han aportat dades importants sobre l'evolució de l'ocupació en aquest sector suburbà de la ciutat romana. La primera intervenció arqueològica efectuada per Granados, l'any 1984, va consistir en un conjunt de 4 cales, des de la Plaça A. Maura fins el carrer Giralt el Pellicer. A tocar aquest carrer, davant del Mercat de Santa Caterina, la cala 1, va proporcionar un gran nivell de cendres amb abundant material ceràmic datat en el segle I dC. Segons l'arqueòleg, el tipus ceràmic majoritari eren les àmfores Pascual 1 i Dressel 2-4 (650 fragments), moltes deformades i sobrecoïtes i material de construcció. Les pastes descrites per l'arqueòleg es caracteritzen per ser de tonalitat beige-cendrós o, en altres casos, beige-taronjós, compactes i amb alguna porositat. El desgreixador identificat correspon a grans de quars blanc, cristal·lí, i làmines de mica daurada (Granados i Rovira, 1987). Tots aquests vestigis porten als arqueòlegs a considerar l'existència d'un centre de producció ceràmica en aquesta àrea de l'extraradi de la colònia romana. A més, relacionen la instal·lació d'aquest taller ceràmic especialitzat en àmfores vinàries amb la vil·la romana apareguda l'any 1954 a la Plaça A. Maura, suggerint que el taller ceràmic podria formar part de l'estructura de producció de la vil·la (Granados *et al.*, 1985; Granados i Rovira, 1987).

L'any 1997, s'iniciaren els treballs en el solar que ocupava, fins aquest moment, l'antic mercat de Santa Caterina, així com als seus voltants, com a l'Av. Francesc Cambó i als carrers Giralt el Pellicer, Colomines, Freixures i a la Plaça de Santa Caterina. Tanmateix, en la majoria de casos es tracta d'excavacions parcials, limitades a una cota d'alçada concreta i a uns espais determinats.

En quant als vestigis apareguts al solar del mercat, es documenten set fases, amb una primera ocupació prehistòrica situada en un context del Bronze Inicial (Aguelo *et al.*, 2005). Tanmateix, cap altre vestigi es documenta en aquesta zona, des d'aquest moment, fins el canvi d'era (Figura 7.33). És a partir de la fundació de la colònia *Barcino* per August, quan s'identifica un nou model d'establiment en aquest sector, que es pot situar en un context clarament romà, relacionat amb la producció i comercialització d'àmfores vinàries (Aguelo *et al.*, 2005). La tercera fase correspon a l'abandonament del centre ceràmic i a la instal·lació d'una necròpolis tardoantiga. Les

següents fases mostren l'ocupació d'aquesta àrea fins la construcció del primer convent cap el segle XI i la posterior edificació de l'antic mercat al segle XIX (Figura 7.33). D'aquesta manera, el període comprés entre finals del segle I aC i el segle I dC no és gaire representatiu en els vestigis apareguts en aquests solars de l'av. Cambó i del mercat de Santa Caterina (Aguelo *et al.*, 2005, 2006). Les restes conservades es localitzen a la banda oriental del mercat i formen part d'un edifici de caire funcional, on els diversos àmbits semblen respondre a diferents funcions en el procés de producció ceràmica (Aguelo *et al.*, 2005, 2006) (Figura 7.34). Els murs estan construïts amb peces de rebuig d'àmfores i de teules i amb escòries procedents, segons els excavadors, del propi taller. Els nivells d'alguns d'aquests sectors es caracteritzen per contenir també gran quantitat de material de rebuig. Aquestes estructures semblen contemporànies a un gran retall, de més de 600 m², situat a la meitat nord-oest del solar, que ha estat interpretat com una fossa d'extracció d'argiles. Els nivells que obliteraven aquesta fossa es componien bàsicament per materials de rebuig, sobretot àmfores dels tipus Pascual 1 i Dressel 2-4 (Figura 7.35). En aquests sediments predominaven els nòduls de calç que, segons els arqueòlegs, correspondrien a les restes del procés de decantació de l'argila (Aguelo *et al.*, 2005). A més, es poden apreciar les restes d'una canalització i d'un pou d'extracció d'aigua. Tots aquests indicis porten als excavadors a afirmar l'existència d'un taller ceràmic en aquest solar, malgrat que cap estructura relacionada amb la cocció d'aquests envasos ha estat localitzada.

L'estudi realitzat pels arqueòlegs sobre la parcel·lació d'aquesta àrea en el moment de la fundació de la colònia (Figura 7.30), mostra com l'orientació que

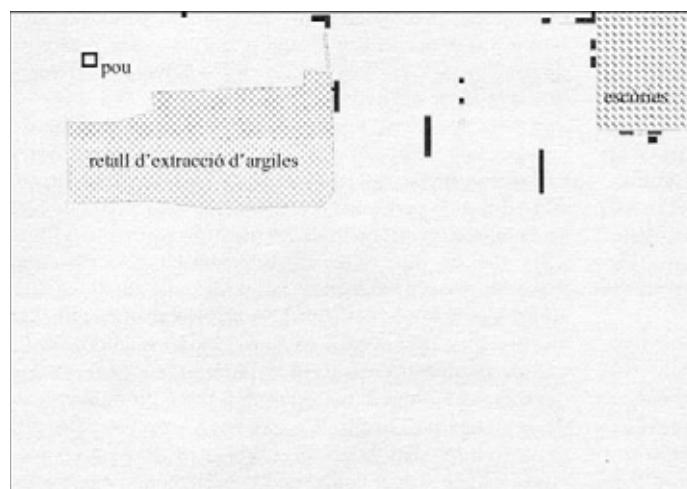

Figura 7.34. Restes del possible centre ceràmic d'època alt-imperial, al solar del mercat de Santa Caterina (Aguelo *et al.*, 2005)

segueixen les estructures alt-imperials del mercat és més propera a la dels eixos principals de la ciutat que no pas als eixos de la centuriació proposada per Palet (Palet, 1997; Aguelo *et al.*, 2005). Des del punt de vista arqueològic, la hipòtesi de la presència d'un centre de producció ceràmica al solar del mercat es recolza, a més, en l'existència d'altres restes d'època romana, relacionades amb la producció ceràmica, en zones properes al mercat. Aquest és el cas del centre ceràmic del carrer Princesa, emplaçat a uns 100 m de distància del mercat de Santa Caterina, dels abocadors ceràmics del carrer Montcada o l'acumulació d'àmfores tarraconenses al carrer Argenteria (Berni i Carreras, 2001). La troballa recent d'un altre abocador obliterat amb àmfores del tipus Pascual 1 al carrer Avinyó de Barcelona deixa suposar l'existència de diversos centres artesanals especialitzats en la producció ceràmica als voltants de la colònia.

En les excavacions del mercat, les àmfores representen el 78% del material recuperat i s'han arribat a identificar un total de 15 segells epigràfics diferents (A, AVC, EPAPR, Φ, PIL, PHILO, I, PLOC, LAETI, LESB, O, P, PRI, T, THEOP). Segons els arqueòlegs, aquestes àmfores presenten dos tipus de pasta ceràmica. Un 70% de les àmfores tenen una pasta de color clar, de molt bona factura i amb desgredador poc visible. La segona està representada pel 30% d'àmfores, i es caracteritzen per una tonalitat més vermella, i per la gran presència d'inclusions de quars, molt visibles. Els

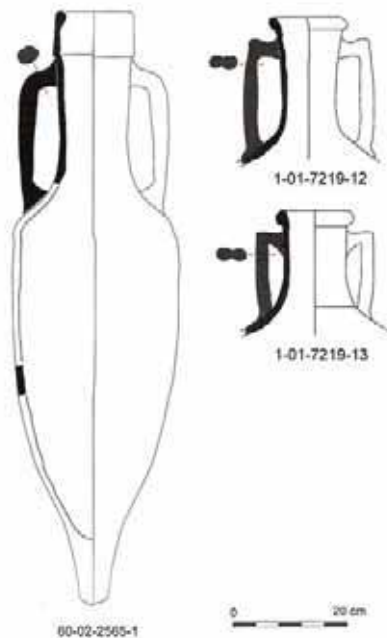

Figura 7.35. Àmfores Pascual 1 i Dressel 2-4 de Santa Caterina (Barcelona) (Aguelo *et al.*, 2006)

arqueòlegs pensen que el possible taller hauria iniciat la seva producció amb els tipus de pasta clara, que correspondria majoritàriament a l'àmfora Pascual 1 (Figura 7.36), mentre que en un darrer moment hauria fabricat els tipus de tonalitat vermella (Aguelo *et al.*, 2006). A més d'àmfores, el possible taller hauria produït ceràmica comuna, *tegulae* i *imbres*. Recentment, l'estudi epigràfic d'aquestes 15 marques (Aguelo *et al.*, 2006) aparegudes sobre els pivots d'àmfora ve a incrementar el nombre de marques considerades com a produïdes al Pla de Barcelona (Berni i Carreras, 2001). Els autors identifiquen la mateixa marca en els dos tipus de pasta (PLOC i LAETI) i determinen el tipus amfòric i la cronologia de la

circulació de la marca a partir de la comparació amb altres individus procedents d'altres jaciments que presenten el mateix segell.

En el cas de les restes del mercat de Sta. Caterina, la inexistència d'una estructura de combustió i la diversitat de pastes recuperades dificulten la clara identificació d'aquest jaciment com a centre productor. Tanmateix, les restes abundants d'escòria ceràmica en alguns nivells, de peces deformades per sobrecocció i l'abundant material amforal recuperat, són indicis força evidents per a pensar en una zona de producció ceràmica a l'àrea de la ciutat que ens ocupa. Així, cap la possibilitat que les àmfores recuperades en els abocadors responguin a la producció d'un taller ceràmic situat en aquesta zona o als rebuigs de les produccions de diversos tallers propers. Donada aquesta problemàtica, la caracterització arqueomètrica de les àmfores resulta necessària per entendre a què responen les diferències físiques i texturals de les pastes.

7.4.2.3. Mostreig analític

L'estudi arqueomètric del material procedent del mercat de Santa Caterina i del carrer Giralt el Pellicer s'ha realitzat sobre 70 individus d'àmfora Pascual 1, citats amb la sigla CSC (Taula 5 – Annex 1). Els individus CSC001 a CSC028 corresponen a vores d'àmfora Pascual 1 recuperades a les UE 1/01-7809 (CSC001 a CSC006), 1/01-7219 (CSC007 a CSC025) i 6/02-2565 (CSC026 a CSC028) de les excavacions del mercat (Figura 7.37). També s'han caracteritzat arqueomètricament 18 individus (CSC103 a CSC120) corresponents a pivots amb marca procedents dels abocadors del mercat, de difícil atribució tipològica, recuperats a la UE 2-00-7219. S'han mostrejat tres mostres de sediments argilosos a diverses àrees del jaciment arqueològic del mercat de Santa Caterina (CSC095 a CSC097) que han estat igualment analitzades per FRX i DRX.

Els 24 individus restants procedeixen de diversos nivells de l'excavació d'un solar adjacent al mercat, el carrer Giralt el Pellicer: UE 18/01-5050 (CSC029 a CSC035), 18/01-5060 (CSC036 a CSC048), 18/01-6054 (CSC049), 18/01-7050 (CSC050 i CSC051) i 18/01-7053 (CSC052) (Figura 7.38). Malgrat tot, els arqueòlegs creuen que la majoria de les marques es poden associar al tipus Pascual 1, sense arribar a precisar-ne més (Taula 5 – Annex 1). L'atribució d'aquestes marques a un tipus amforal concret es fa difícil ja que totes apareixen sobre pivot d'àmfora. Tanmateix, hi ha la possibilitat de constatar si la matèria primera amb la que han estat fabricades

correspon, químicament, a la pasta dels grups químics definits per a les àmfores del mercat de Sta. Caterina.

Partint de l'estudi arqueològic i epigràfic previ Aguelo *et al.*, 2006), els 18 individus amb marca mostrejats corresponen a (Figura 7.39):

- 4 pivots d'àmfora amb la inscripció LAETI, dos amb pasta de color vermell (CSC104 i CSC112), i dos amb pasta de color rosat clar (CSC103 i CSC113). Aquest *cognomina* itàlic és comú a Roma i a la Ligúria i deu fer referència a un ciutadà lliure que participà de la producció vinícola de la Laietània. El mateix cognomen apareix segellat sobre la vora d'àmfora Pascual 1 del centre productor d'Aspiran (Hérault) (Mauné *et al.*, 2006).

- 4 pivots de pasta de color vermell estampillats EPAPR (CSC105 a CSC108), que podria identificar un *cognomina* servil molt comú a l'Imperi, EPAPHR(*oditus*).

- 3 individus amb la marca LESB, tots sobre pasta de color rosat clar (CSC109 a CSC111). Es coneixen dos altres paral·lels, un recuperat a l'excavació de l'Arxiu Administratiu a Barcelona (Berni i Carreras, 2001: 119) i l'altre a Burdeus sobre Pascual 1 (Pascual 1991, n. 122).

- 1 pivot d'àmfora de pasta de color vermell (CSC114) que presenta una *P*. Aquesta marca es coneix sobre pivot de possible Dressel 2-4 a Badalona, datada entre principis del s. I dC i el govern de Claudi. Tanmateix, es coneixen altres paral·lels a Sant Boi, Caldes de Montbui, Sant Miquel de Martres, Empúries, Port-La-Nautique, Torre Llauder, Bram, Fos-sur-Mer, Narbona, Burdeus i Alès de Tourny. S'ha recuperat també als derelictes dels Ullastres (50aC - 25dC) i Planier I (1-15 dC), en Pascual 1 i Dressel 2-4. La seva àmplia difusió porta a pensar als arqueòlegs que aquesta marca deuria ser produïda en més d'un centre.

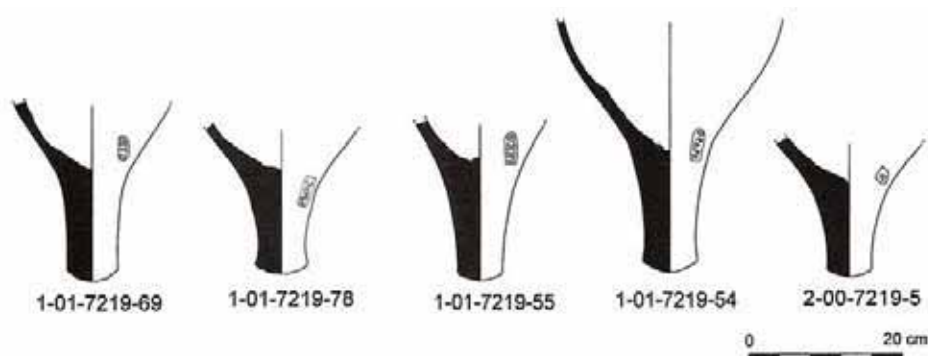

Figura 7.36. Marques sobre pivot d'àmfora recuperades a les excavacions del solar de Santa Caterina (Barcelona) (Aguelo *et al.*, 2006)

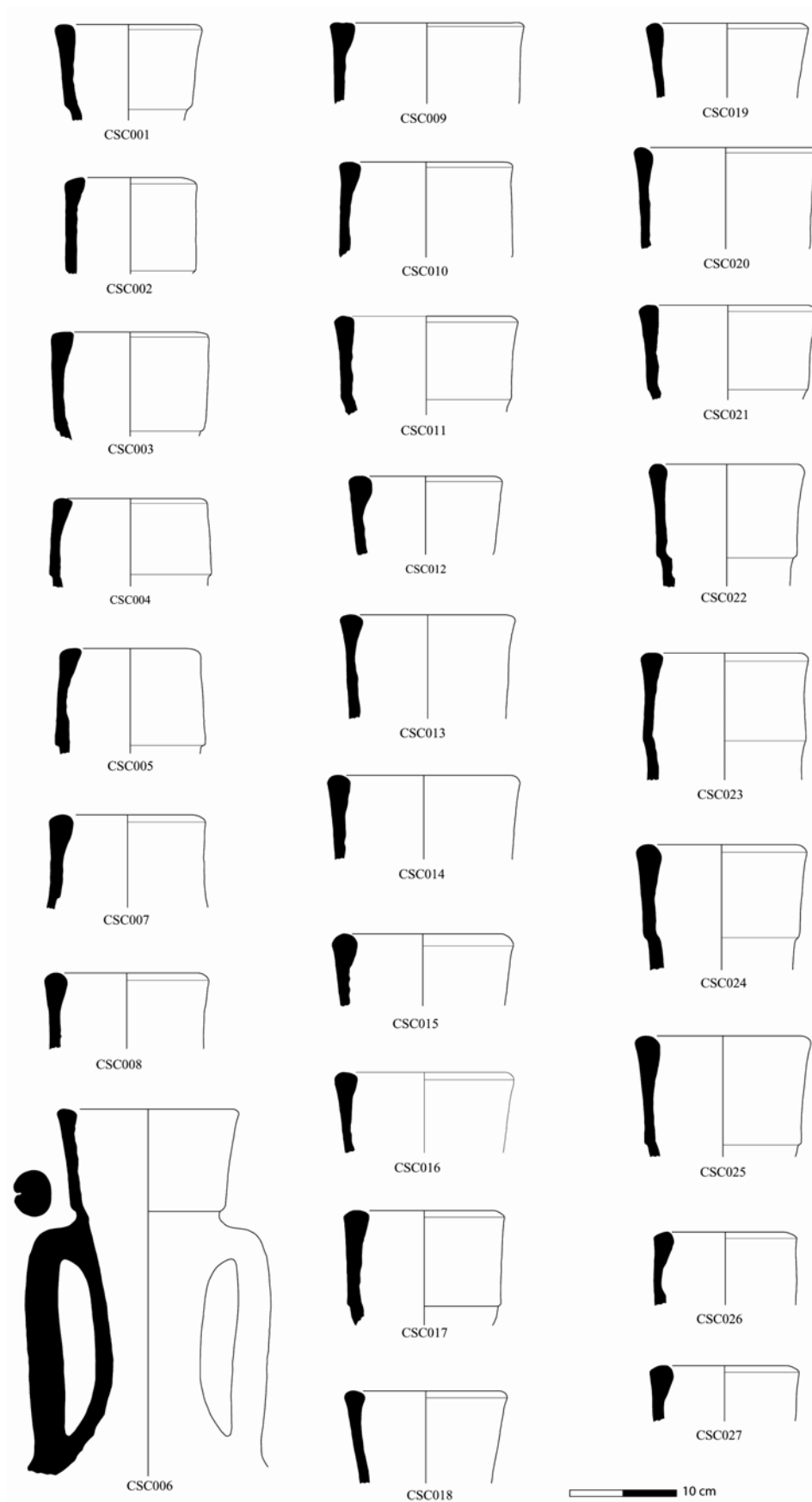

Figura 7.37. Àmfores Pascual 1 del Mercat de Santa Caterina (Barcelona)

- 4 individus que porten la inscripció PLOC, tres sobre pasta de tonalitat vermella (CSC115, CSC117 i CSC119) i un sobre pasta de color beige clar (CSC116). Aquesta marca podria correspondre a un *tria nomina* que es coneix en dos exemplars sobre Dressel 2-4 a Castra Pretoria (Roma) i un altre al golf de Fos (Amar i Liou, 1984).

- 1 pivot d'àmfora de pasta de color rosat-beige clar (CSC118) amb la marca THEOP, que ha estat associada a IVLI THEOPHILI. Aquesta faria referència a un *cognomina* servil, d'un dels lliberts de la família *Iulia*.

- 1 individu que presenta una marca en forma de *O* incisa sense cartel·la, sobre àmfora de pasta de color rosat-beige clar (CSC120), de la que no es coneixen paral·lels.

Donada l'existència d'una dualitat de pastes caracteritzades macroscòpicament pels arqueòlegs, esperem poder associar els segells, que representen igualment una pasta clara i una més vermellosa, amb els grups químics definits al mercat. Igualment, haurem de preguntar-nos per l'existència del mateix segell en àmfors de produccions diferents. Podria respondre aquest canvi tecnològic a produccions del mateix taller però de moments cronològics diferents, com apunten els arqueòlegs? O, contràriament, aquesta dualitat de pastes comparteix el mateix període de fabricació però respon a produccions de diferents tallers o a diferents processos tecnològics portats a terme en el mateix taller? Tant si es tracta de la producció d'un sol centre o de diversos situats a la mateixa zona, totes aquestes àmfors anaven destinades a la comercialització del vi local.

Del taller del carrer Princesa s'han mostrejat 42 individus ceràmics corresponents a 40 fragments d'àmfora Pascual 1 (CSC053-CSC092) i 2 *pondera* (CSC093 i CSC094) (Taula 6 - Annex 1). La majoria d'individus analitzats provenen de l'abocador d'àmfors situat al nord-oest del mur 384, la UE 582. Les àmfors CSC053, CSC058 i CSC059 van ser recuperades dins d'uns retalls de planta circular, UE 503, UE 505 i UE 501 respectivament, per encaixar-hi l'àmfora (Figura 7.40). Els dos *pondera* CSC093, CSC094 i l'àmfora CSC092 van ser recuperats a la UE 499, formada per un rebliment d'argiles vermelles, força compacte, a l'interior d'una rasa (UE 448), on s'hi trobava encaixada una de les àmfors alineades amb la vora a terra.

Els 112 individus han estat caracteritzats químicament per FRX i mineralògicament per DRX. L'anàlisi petrogràfica per làmina prima s'ha realitzat sobre 8 individus procedents del mercat de Santa Caterina (CSC001, 003, 020, 023, 026 i 037) i 5 individus del carrer Princesa (CSC054, 058, 059, 067 i 070). Finalment, dues àmfors procedents de cada jaciment han estat avaluades mitjançant experiments termodifracromètrics i l'anàlisi de la microestructura i l'estadi de sinterització per MER

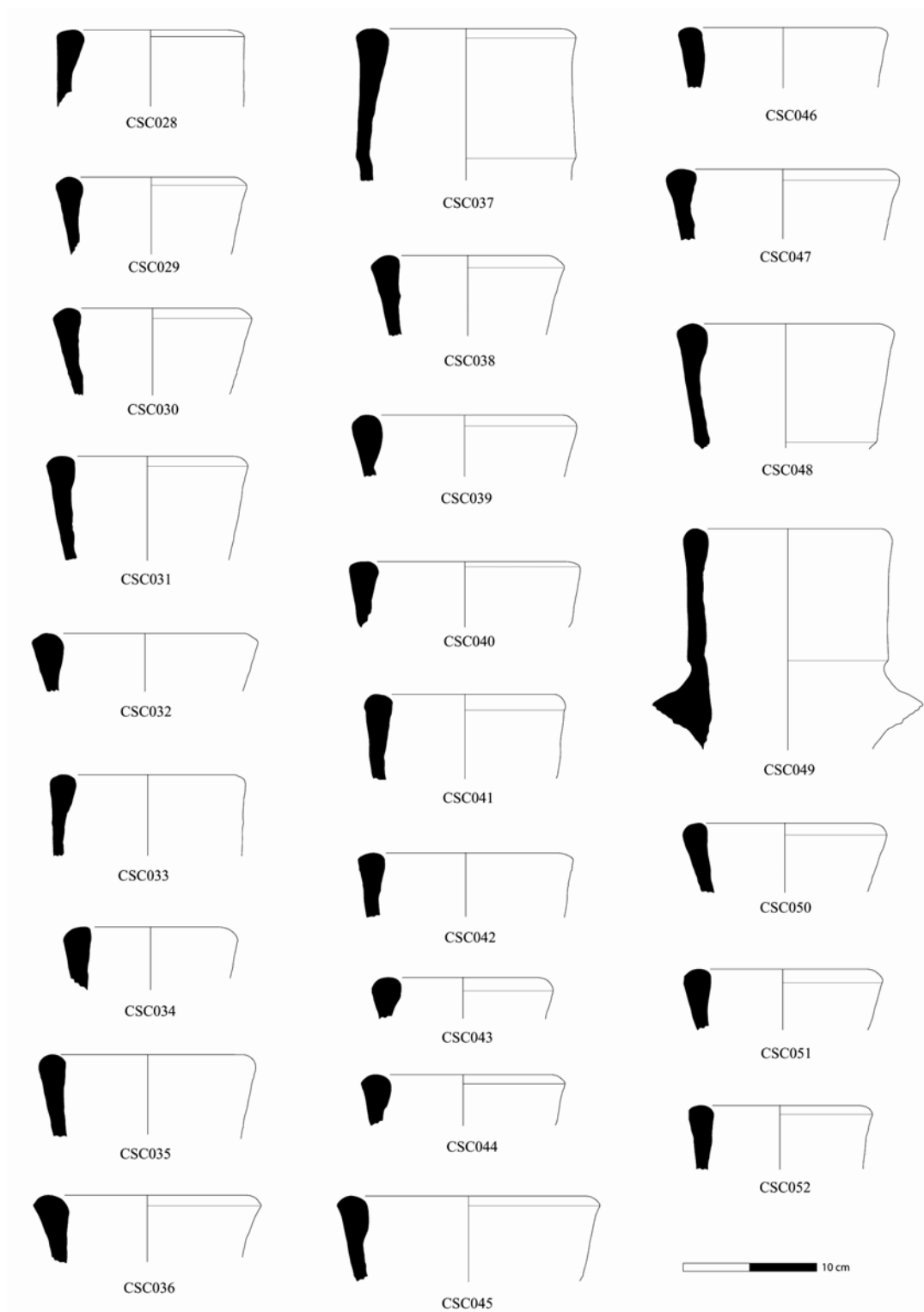

Figura 7.38. Àmfores Pascual 1 del carrer Giralt el Pellicer (Barcelona) (excepte CSC028 de Santa Caterina)

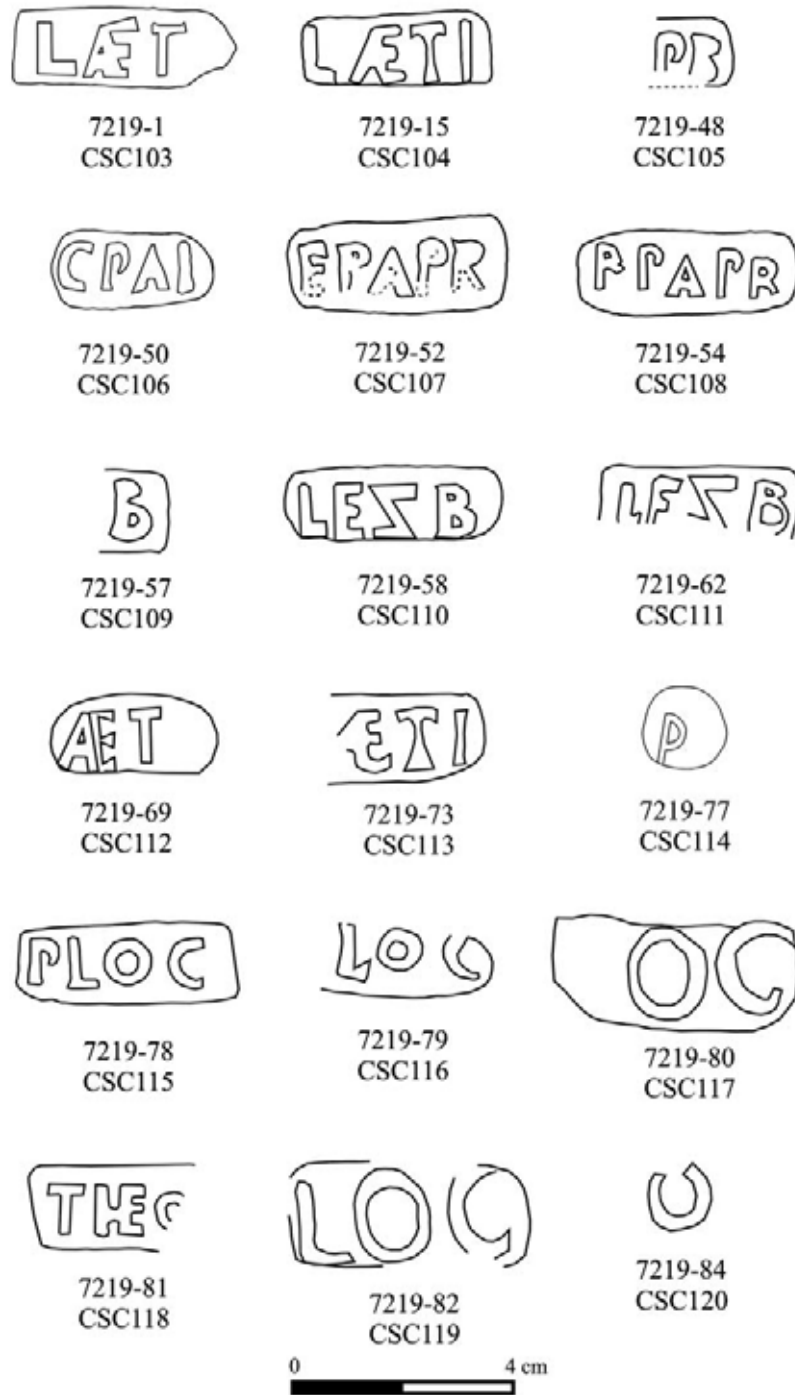

Figura 7.39. Segells epigràfics analitzats procedents del Mercat de Santa Caterina (Barcelona) (J. Huertas)

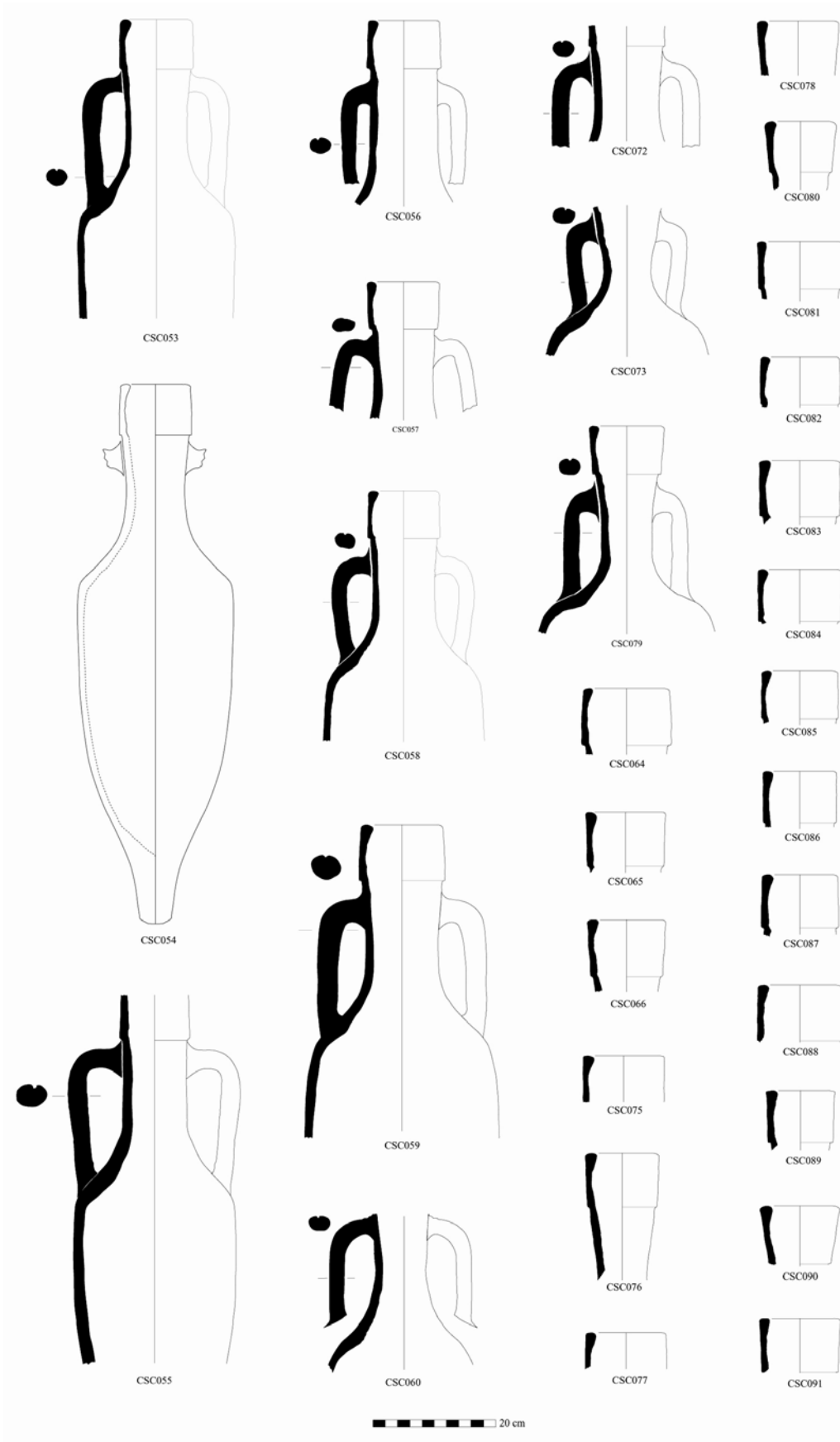

Figura 7.40. Àmfores Pascual 1 del taller del carrer Princesa (Barcelona)

(CSC020, 027, 071 i 073).

A partir de l'estudi comparatiu dels materials procedents del mercat de Santa Caterina i del carrer Princesa podrem saber si les matèries primeres utilitzades en la fabricació de les àmfores van ser les mateixes, procedents de formacions geològiques locals, o diferents i producte de la manipulació en el processat de la pasta. Per això, s'han analitzat 3 mostres de sediment procedents del solar del mercat (CSC095, 096 i 09) i 5 mostres de sediment procedent de diverses parts del forn: sediments del mur exterior del forn (CSC098), del *praefurnium* (CSC099), de la paret superior (CSC100), del pilar central (CSC101) i de la base interna del forn (CSC102). L'observació d'una o de l'altra realitat ens ajudarà a entendre l'organització de la producció amforal al *suburbium* est de *Barcino*. La comparació d'aquestes àmfores amb els materials procedents de centres productors ens aproparà al coneixement del grau tecnològic assolit per l'artesanat del Pla en comparació amb les produccions d'altres tallers situats en altres àrees. El grau de difusió d'aquestes produccions pot ser mesurat, si bé molt aproximativament, en comparar les àmfores del carrer Princesa i del mercat de Santa Caterina amb materials procedents dels centres receptors de l'àrea catalana i de la Gàl·lia.

7.4.3. L'estadi i Nostra. Sra. del Port: la inevidència arqueològica

L'any 1986, en el Ir col·loqui de "El vi a l'Antiguitat", celebrat a Badalona, Granados dona a conèixer l'existència de tres nous centres de producció ceràmica a l'*ager* de la colònia de *Barcino*. Un d'ells, situat a l'Av. F. Cambó ja l'hem esmentat anteriorment i podríem relacionar les restes aparegudes l'any 1984 amb els vestigis contemporanis documentats al solar de Santa Caterina. Els altres dos centres, Granados els localitza a la muntanya de Montjuïc, un situat a Nostra Senyora del Port i l'altre al solar de l'Estadi Olímpic (Figura 7.26).

La primera notícia del conjunt de l'Estadi es donava a la Carta Arqueològica de Barcelona realitzada per Almagro, Serra Ràfols i Colominas, publicada l'any 1945. També recullen algunes dades Pericot i Duran i Sanpere, però són molt escasses i imprecises i no permeten resituar ni contextualitzar el jaciment (Granados, 1990; Granados i Rovira, 1987). Tan sols es fa referència a la seva localització, en el camí que va de l'Estadi a Vista Alegre. En aquest punt, durant les obres d'urbanització de la muntanya de Montjuïc, amb motiu de l'Exposició Internacional de Barcelona de l'any

1929, van aparèixer un conjunt de sitges, que Granados relacionarà posteriorment amb un centre de fabricació ceràmica. L'únic document de registre existent d'aquests treballs són unes fotografies que mostren un conjunt de sitges obliterades amb material ceràmic. Sobre els nivells de rebliment d'una de les sitges, sembla que es va construir amb posterioritat, un dipòsit amb una depressió central (Figura 7.41). A partir d'aquestes fotografies, Granados identifica la majoria del material ceràmic com a àmfores Pascual 1 i Dressel 2-4, procedents, segons ell, d'un centre de producció proper al qual estarien associats aquests abocadors (Granados i Rovira, 1987; Granados, 1990). L'ampliació de l'anàlisi de la documentació fotogràfica d'antigues excavacions va servir a aquest autor per relacionar les restes de l'Estadi amb altres jaciments de Montjuïc. En aquest sentit, Granados diu (Granados, 1990: 23):

«La revisió del fons fotogràfic de l'Arxiu Històric ens va mostrar la descoberta d'altres construccions romanes localitzades cap a l'any 1953 en obres diverses de l'entorn, sembla ser, del cementiri. Uns dipòsits semblants als localitzats el 1929 a l'Estadi, algun mur de pedra, ceràmica romana, i un forn que es creia que pertanyia a aquesta etapa històrica. Les fotografies ens donaven una informació detallada de la troballa, però no permetien la seva localització exacta, la qual ha estat impossible ... Únicament el forn, de cronologia que creiem posterior, es conserva dins el cementiri, protegit».

Al nostre entendre, un cop revisades les fotografies disponibles sobre l'excavació del 1929, no trobem indicis suficients com per poder considerar, a partir de les imatges, l'existència d'un centre de producció ceràmica a l'àrea de l'estadi. En quant a les estructures documentades l'any 1953, l'examen de les fotografies no ofereix cap indicatiu que faci pensar en que aquestes estructures funcionessin realment amb els abocadors ceràmics de l'Estadi, ni s'identifica cap forn ceràmic.

Tanmateix, a les excavacions realitzades al cementiri de Montjuïc l'any 1984, sí es van documentar, en l'obertura de diverses cales, unes estructures que conformaven un àmbit quadrangular, datat entre l'època tardo-republicana i el segle I dC i a on hi ha constància d'àmfores Pascual 1, Dressel 2-4 i Dressel 7-11 entre ceràmica fina importada i materials constructius (Granados, 1990). Les restes arquitectòniques del forn són, però, d'època moderna.

Altres assentaments d'època tardo-republicana han estat documentats per Miró i Núñez l'any 1989 a la franja sud-oest de la muntanya, des del Cementiri fins el Pont de Magòria (Miró i Núñez, 1989). Altres materials, datats en la primera meitat del segle I

aC, han estat recuperats al Pont de l'Esparver, a tocar l'Avinguda dels FFCC a Montjuïc, associats a unes sitges. Aquestes restes s'han posat en relació amb el conjunt de sitges "del Port" localitzades l'any 1929 i excavades l'any 1946 entorn del Pont, vinculades al poblat que habitava al talús d'aquest sector de la muntanya de Montjuïc. Entre el material recuperat, predomina el de procedència itàlica (Blanch *et al.*, 1990). Finalment, cal destacar la presència de forns a Montjuïc, a la zona de la Pedrera, de funcionalitat imprecisa però que acostumen a relacionar amb la fabricació de calç (Blanch *et al.*, 1990).

L'altre possible taller ceràmic identificat per Granados es troba a Nostra Senyor del Port, i va ser documentat amb motiu d'una intervenció arqueològica realitzada el 1984. Segons l'arqueòleg (Granados i Rovira, 1987):

«...aparegueren les restes d'un hipocaust i altres dependències molt arrasades d'una vil·la romana. La gran quantitat de fragments de terrissa, principalment àmfors, dolia i tegulae dispersa per tota l'àrea excavada denunciava la presència del testar d'un forn que va ser localitzat en part en relació a les mateixes estructures».

El marc cronològic en el que s'insereixen aquests vestigis es situa entorn els segles II i I aC, si bé els nivells d'àmfors caldria datar-los a les darreres dècades del s. I aC. El material que forma part del testar està format bàsicament per àmfors Pascual 1 i

Figura 7.41. Detall de la sitja convertida en dipòsit i del material procedent de l'excavació de l'Estadi de Montjuïc, l'any 1929 (Servei d'Activitats Arqueològiques del Museu d'Història de la Ciutat, Barcelona)

Dressel 2-4, així com *dolia* i *tegulae*. Tanmateix, ja en època alt-imperial, l'arqueòleg documenta (Granados i Rovira, 1987: 129):

«una important reforma que consistí en la construcció de l'àrea termal (l'hipocaust). Per fer aquesta reforma, ..., es van aprofitar els materials de rebuig d'un forn que havien estat ja dipositats a prop de les estructures d'origen republicà constituint el testar».

Sobre la identitat de les restes de Nostra Senyora del Port, només coneixem, doncs, aquesta breu descripció que fa Granados, que torna a citar en 1987 i 1991, ja que la memòria d'excavació no ha estat mai dipositada al Servei d'Arqueologia de la Generalitat. Al nostre entendre, no hi ha cap indicatiu a les fotografies disponibles que evidencin l'existència d'un centre de producció ceràmica (Figura 7.42). Tanmateix, el Museu d'Història de la Ciutat conserva 118 caixes de material ceràmic, no revisat, procedent de les excavacions d'aquest jaciment. Donat el caràcter imprecís i contradictori de les dades sobre l'existència d'una producció ceràmica a la muntanya de Montjuïc en època romana, no hem considerat oportú la integració, en el nostre estudi sobre les àmfores de la costa central-sud catalana, de cap d'aquests jaciments.

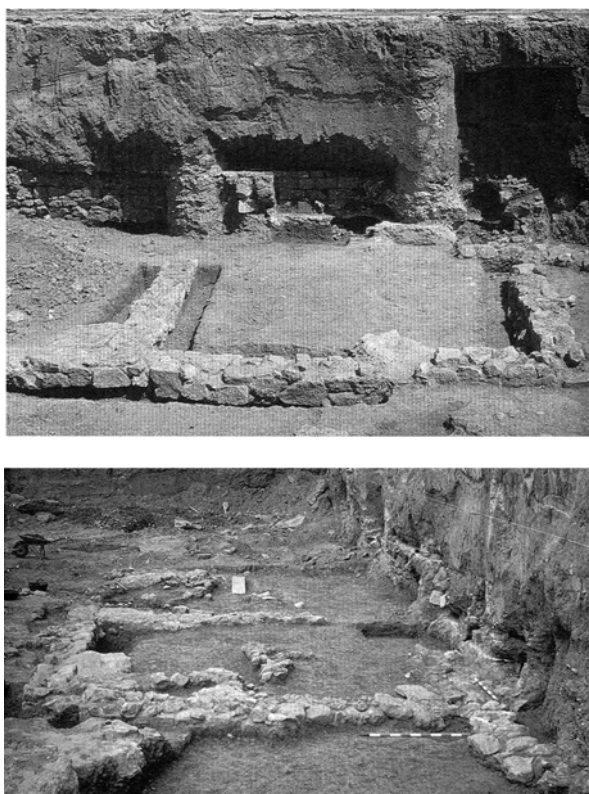

Figura 7.42. Restes arqueològiques de Nostra Senyora del Port (Montjuïc) excavades el 1984 (Granados, 1991)

7.4.4. El rol de *Barcino* com a centre redistribuïdor i receptor

7.4.4.1. Contextos arqueològics

L'anàlisi del paper de *Barcino* com a centre receptor i redistribuïdor comporta la caracterització d'àmfores vinàries recuperades en els contextos urbans de la ciutat. La recerca de material ben contextualitzat no ha tingut èxit, ja que en la majoria d'excavacions recents no s'assoleixen els nivells d'època romana i, en cas de fer-ho, les àmfores vinàries no són sempre presents. En d'altres casos, es tracta d'excavacions molt recents i el material no és sempre disponible. Donades aquestes circumstàncies, les àmfores mostrejades procedents de la ciutat de Barcelona han estat seleccionades a partir d'un estudi epigràfic previ realitzat per Berni i Carreras, (2001). L'únic requisit en la selecció ha estat la localització dels diferents jaciments a l'interior de la ciutat o en el seu espai immediat (Figura 7.43). Per aquest motiu, s'ha seleccionat un conjunt de materials amforals procedents de les excavacions de l'actual Plaça de la Verònica, situada al sud-oest de la ciutat romana, del carrer del Sotstinent Navarro, emplaçat al sector sud-est, del carrer del Correu Vell, situat a la façana sud i, finalment, de la Plaça de la Catedral, situada a la banda nord-oriental de l'antiga colònia (Taula 7 – Annex 1).

En tots els casos, es tracta d'excavacions antigues de les quals no es disposa de gaires notícies, ja que cap memòria d'excavació relativa a aquests jaciments ha estat dipositada al Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya. Per aquest motiu, no es disposa d'informació suficient sobre aquests jaciments com per poder interpretar el context arqueològic en el que s'han trobat les àmfores analitzades. Només en el cas de l'excavació de l'Avinguda de la Catedral es disposa d'una publicació de caràcter divulgatiu realitzada pel servei d'Arqueologia de la Ciutat, l'any 1992 (DDAA, 1992).

La intervenció arqueològica a l'Avinguda de la Catedral es va portar a terme amb motiu de la construcció d'un pàrking soterrani l'any 1988 i va ser dirigida per Granados. El jaciment arqueològic es situa en un territori extern i immediat a la ciutat romana, a tocar el tram de muralla i la porta nord-est. Donada la seva situació i, per raons defensives, no va ser un espai gaire urbanitzat, com demostren les restes arqueològiques conservades, molt escasses i malmeses. Bàsicament responen a un gran fossat construït als peus de la muralla i datat del moment de la fundació de la ciutat, unes sitges de cronologia incerta, uns basaments dels pilars de l'aqüeducte romà i les

restes constructives d'un edifici que els arqueòlegs han associat amb la vil·la de la Plaça A. Maura, excavada als anys 1950.

Tot i que la procedència exacte de les àmfores Pascual 1 analitzades és desconeguda, les atribuïm a l'excavació del fossat, ja que els arqueòlegs diuen que les àmfores de l'àrea laietana «només es localitzen als estrats més antics de rebliment del fossat» (DDAA, 1992: 73).

Aquest fossat, de 23 m d'amplada i 6 m de profunditat, es situa entre la Plaça Nova i el Pla de la Seu, seguint la mateixa orientació, excavat al terreny natural de forma paral·lela al tram de muralla (Figura 7.44). A partir de la seva forma i del material arqueològic recuperat entre els estrats que el reblien, els arqueòlegs pensen que fou excavat i concebut coincidint amb la construcció de la primera muralla de *Barcino*. L'estudi geològic dels estrats de terra que el reomplien demostra que va contenir aigües estancades, mentre que en altres ocasions va funcionar com a riera, amb diversos ritmes de crescuda. Així, la seva funcionalitat ha estat interpretada com un sistema de recollida, drenatge i canalització de l'aigua de la pluja que baixava per la riera de l'actual Portal de l'Àngel, i que es bifurcava en arribar a l'Av. de la Catedral fins desguassar les aigües

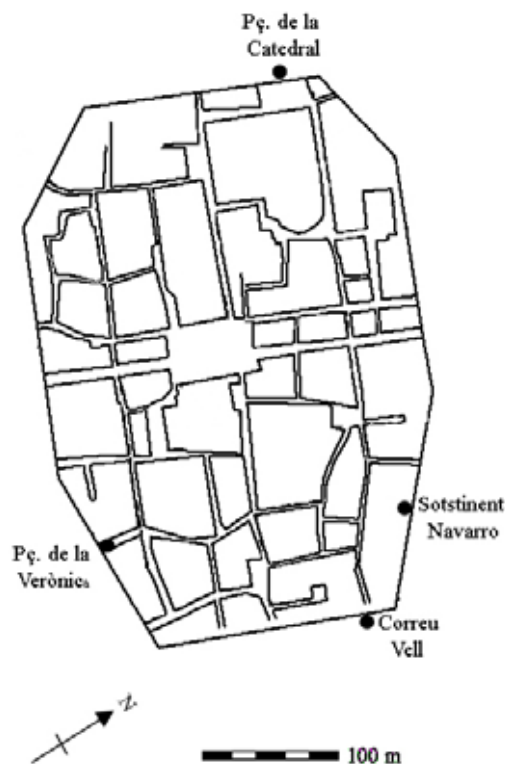

Figura 7.43. Localització dels jaciments mostrejats com a centres receptors a la ciutat de *Barcino*.

al fossat. Aquest devia funcionar també com a filtre de les aigües residuals de la ciutat, que eren recollides mitjançant un sistema de canalitzacions. Aquestes serien evacuades en el fossat i reconduïdes cap a la riera que baixava per l'actual Via Laietana, fins trobar el mar. La troballa d'un altre tram de fossat al carrer Tapineria, l'any 1954, vindria a reforçar aquesta hipòtesi indicant que, com a mínim, el perímetre exterior nord i nord-oest de la ciutat romana estava resseguit per aquesta depressió (Granados, 1991; DDAA, 1992). A partir de l'abundància del material arqueològic recuperat, Carreras (1998) suposa la presència, en aquest indret, d'un dels abocadors d'escombraries de la ciutat romana.

De la resta de contextos arqueològics mostrejats, tot i que no es disposa d'una informació directa precisa, poden posar-se en relació amb altres estructures contemporànies documentades en els espais immediats en excavacions més recents.

L'excavació realitzada l'any 1992 a Correu Vell, a l'extrem sud-est de la ciutat romana, ha proporcionat gran quantitat de fragments d'àmfora Pascual 1, que es troben dipositats al Museu d'Història de la Ciutat. Ha estat considerat per Carreras (1998) com un dels abocadors de residus i escombraries de la ciutat en època romana. El context d'on procedeixen aquests materials es localitzaria en una zona propera a la muralla i a la porta geminada alt-imperial del carrer Regomir. Restes de murs i paviments han estat igualment documentats a la part exterior de la muralla, indicant un nucli de població suburbana important segons Granados (1991). Les excavacions recents al carrer Regomir han permès documentar un seguit d'estructures datades en època flàvia (Hernández, 2006). Aquestes corresponen a les restes d'un edifici associat a un gran dipòsit d'aigua, que ha estat relacionat amb un possible bany públic. Un altre espai o

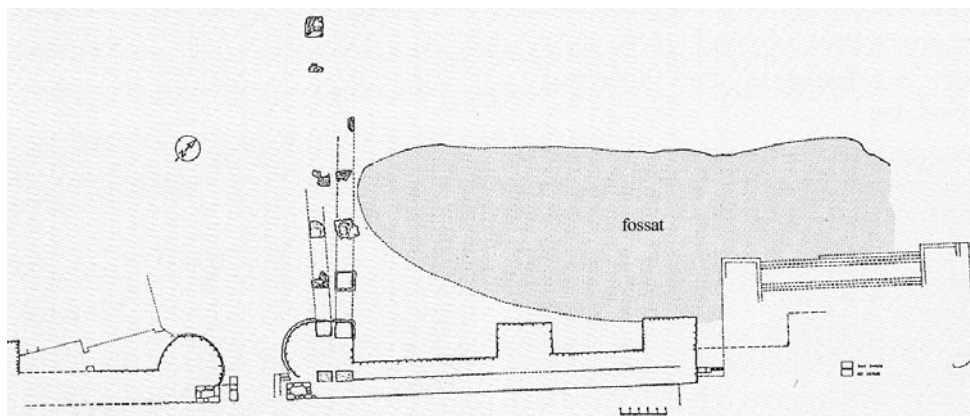

Figura 7.44. Detall dels basaments dels pilars dels aqüeductes i del fossat de la muralla (DDAA, 1992)

cryptoporticus i una claveguera subterrània que discorria en sentit paral·lel a la façana sud de la ciutat formen part del complex. Tots aquests indicis han estat interpretats com les restes d'un pòrtic, a la porta decumana, que podria haver tingut funcions de *tabernae* o com a espais d'emmagatzematge relacionats amb la possible zona portuària que es localitzaria davant la ciutat (Hernández, 2006).

Les restes recuperades a la Plaça de la Verònica podrien estar mínimament relacionades amb els vestigis d'època romana de la Plaça de Sant Miquel. La intervenció exhaustiva en aquest indret, des de l'any 1966 i durant els anys 1970 i 1980, ha permès documentar les restes d'unes termes i dos dels carrers que delimitaven el solar, un dels quals topava amb la façana d'una *domus*, en la que els *cubicula* conservats

s'ordenen entorn d'un *atri*. A partir de les restes documentades a la *domus*, es pensa que la seva extensió abraçaria uns 2000 m², si bé només una quarta part del total ha estat descoberta (Granados, 1991). Finalment, les àmfores del carrer Sots-tinent Navarro haurien de relacionar-se amb el sector sud-est de la muralla, del qual es coneix molt poc.

7.4.4.2. Mostreig analític

Un total de 25 individus ceràmics han estat mostrejats en els diversos punts de la ciutat romana (Figura 7.45).

De l'excavació de l'any 1988 realitzada a la Plaça de la Verònica procedeixen dos pivots d'àmfora BCN082 i BCN083, aquest darrer amb dues marques en cartella rectangular il·legibles (Taula 7 – Annex 1).

De l'excavació realitzada l'any 1986 al carrer del Sotstinent Navarro, s'ha mostreat una vora d'àmfora Tarraconense (BCN084) i 4 vores d'àmfores Pascual 1 (BCN085 a BCN088). Juntament a aquest material s'ha analitzat un fragment de pivot d'àmfora (BCN089) amb una marca circular (Figura 7.46) La lectura d'aquest segell sembla ser *PRIMI*, del nom Primus (Berni i Carreras, 2001). La datació proposada per aquesta marca es situa entre els anys 15-20 dC, a partir d'un altre paral·lel recuperat al derelict de La Chrétienne H que apareix sobre Dressel 2-4 (Santamaría, 1984: 30).

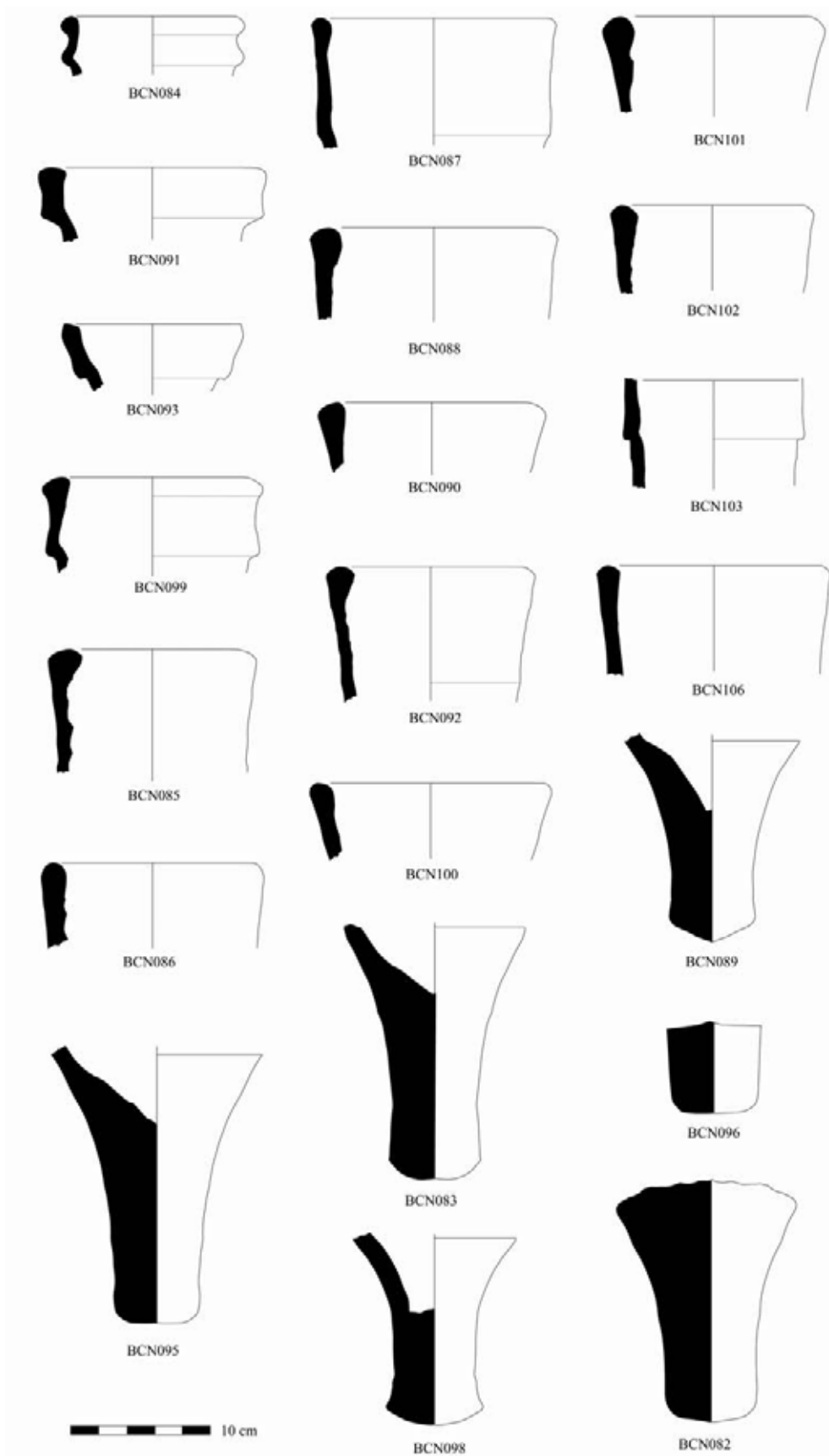

Figura 7.45. Àmfores Tarraconense inclassificada (BCN084), Tarraconense 1D (BCN091), Tarraconense 1C (BCN093), Tarraconense 1E (BCN099) i Pascual 1 procedents dels diferents centres consumidors de *Barcino*

marca *PRI* (BCN094) (Figura 7.46) i 4 pivots d'àmfora de pasta vermella (BCN095 a BCN098), un dels quals presenta la marca *PRI* en cartel·la rectangular (BCN095). La fabricació de les àmfors amb aquesta marca ha estat atribuïda al centre de Can Pedrerol (Castellbisbal) i/o a Can Collet (Llinàs del Vallès). La seva distribució, sobre Pascual 1 i d'altres sobre Dressel 2-4, és evident a Barcelona, Badalona, Menorca, a diversos punts de la Gàl·lia i al derelict de La Chrétienne H, on està datada en el primer quart del s. I dC (Berni i Carreras, 2001).

Finalment, una àmfora Tarraconense 1E (BCN099) i 7 vores d'àmfora Pascual 1 han estat integrades a l'anàlisi, procedents de les excavacions arqueològiques realitzades l'any 1992 al carrer del Correu Vell (BCN100 a BCN106).

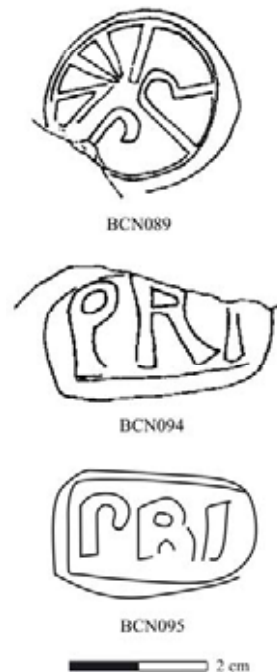

Figura 7.46. Marques epigràfiques sobre pivot d'àmfora procedents de les excavacions arqueològiques al carrer Sots-tinent Navarro (BCN089) i a la Rasa de la Catedral (BCN094 i 095) (CEIPAC)

7.5. El rol de les ciutats portuàries de la *Narbonensis*

7.5.1. *Narbo Martius* (Narbona, Llenguadoc Occidental)

La colònia *Narbo Martius* va ser fundada al litoral del Golf de Lleó, sobre una de les darreres terrasses al·luvials dissenyades pel curs del riu Aude, a uns 10 m d'altitud, sobre un passatge practicable a pocs quilòmetres de la costa (Figura 7.47). L'elecció d'aquest indret sembla que respon totalment a motius geogràfics estratègics (Figura 7.48). L'accés als estanys estava garantit mitjançant el riu i el mar s'assolia mitjançant els passatges que la comunicaven amb els estanys. La ciutat va ser emplaçada en el punt d'encreuament dels itineraris terrestres que resseguien les valls de l'Aude i del Fresquel, que permetien la comunicació de la conca mediterrània amb la conca aquitana. Així, Narbona es situava en una zona de contacte entre la plana i el mar, punt de confluència de les principals vies comercials terrestres, amb un port i diversos ancoratges, així com amb un accés fluvial important. La ciutat centralitzaria la diversitat d'excedents agrícoles i d'altres recursos miners i comercials que es produïen a l'àrea immediata a la ciutat i als territoris de l'interior. Per aquest motiu Narbona pot ser considerada un *emporion*, una emplaçament comercial que va tenir un paper important en

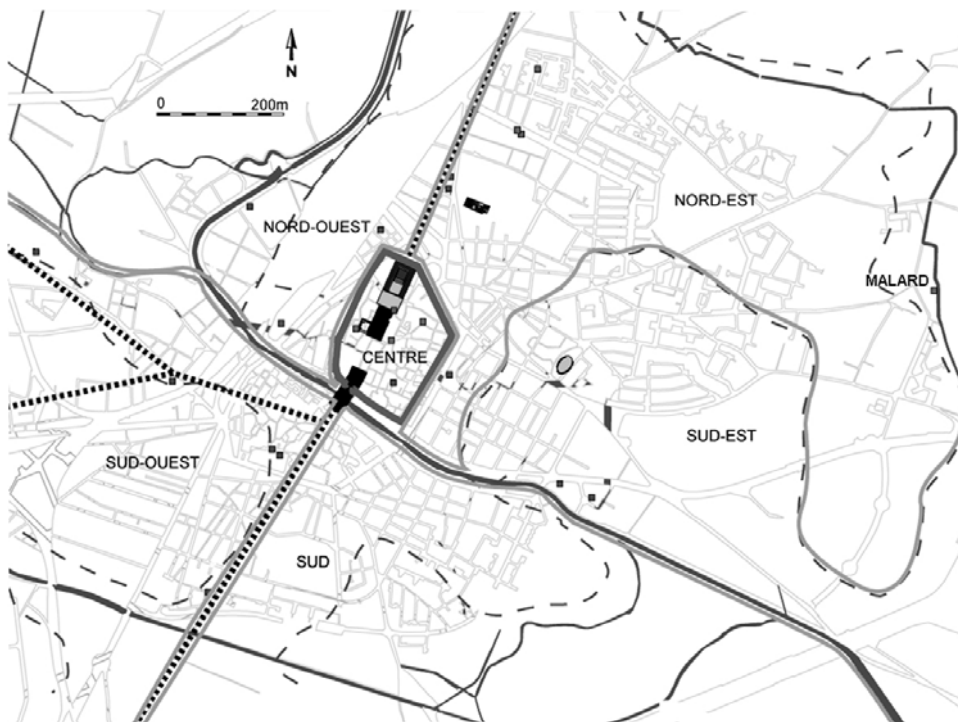

Figura 7.47. Plànol de la ciutat antiga de Narbona amb indicació de les restes arqueològiques (E. Dellong)

les rutes del comerç d'època imperial, absorbint mercaderies de llocs disperss, segons els períodes, i redistribuint-les cap a altres ports de la península itàlica, la Gàl·lia i la península ibèrica. Fruit d'aquestes activitats, es conserven les restes del port, a la Nautique, del *macella* i del *horrea* (Sánchez, 2003).

El comerç amb la península ibèrica, atestat des del s. IV aC, sembla fruit dels lligams culturals existents entre el Languedoc Occidental i els íbers del nord-est peninsular, que devien compartir la mateixa llengua i els mateixos processos comercials, sent Empúries el centre i *emporio* principal. Però a partir del s. II aC, la presència de població itàlica anirà imposant progressivament noves formes de gestió de la producció i del comerç, i el consum de productes itàlics.

La fundació de Narbona l'any 118 aC s'insereix en el marc d'intervencions que realitzaren els generals Q. Fabius Maximus i Cn. Domitius, per tal de pacificar la regió. El projecte contemplava, a més, l'estructuració cadastral del territori, la construcció d'una via de comunicació entre el nord de la península itàlica i la península ibèrica i la fundació de la colònia. Aquestes actuacions beneficiaren la instal·lació de colons i la redistribució de terres en el marc del nou cadastre i reforçaren els lligams comercials terrestres i sobretot marítims pre-existents, garantint l'estabilitat social i les inversions econòmiques. A més, des de la nova colònia es controlaria el territori recentment pacificat, protegint la via que connectava amb les províncies hispàniques, permetent l'estada de l'exèrcit i la planificació de les futures campanyes. La ciutat esdevé, així, un centre estratègic dins dels interessos econòmics i militars de Roma, ja que també serveix de base d'aprovisionament i estacionament de les tropes.

Les vies de comunicació principals, la *Via Domitia* i la Via d'Aquitània, no són, en canvi, creacions *ex nihilo*, sinó que la primera es considera l'antiga via Heràclia i la segona és l'anomenada ruta de l'estany. La *via Domitia* vorejava el litoral mediterrani i, en aquest punt, es creuava amb l'antic curs de l'Aude, a 6 km al nord de Narbona, i recollia el camí que ressegua la ribera del riu i que descendia des de Malard, al nord-est, fins la ciutat. Aquesta via presenta un traçat rectilini, seguint la mateixa orientació que els cadastres antics, indicant que va ser considerada el *kardo* en la de la *centuriatio* dissenyada en el moment fundacional de la colònia (Falguéra *et al.*, 2000). D'altra banda, la Via d'Aquitània posava en contacte la ciutat amb la façana atlàntica.

Des del punt de vista comercial, durant l'època republicana el comerç ibèric pateix una regressió fins a desaparèixer a mitjans del segle I aC. En canvi, la península itàlica esdevé la font d'aprovisionament principal, amb importacions d'àmfores greco-

itàliques i Dressel 1 i ceràmica campaniana, que seran desembarcades a Narbona i distribuïdes al llarg de l'eix dels rius Aude i Garona, per via terrestre o fluvial. Tot i que encara es detecta una fase de transició, on el paper del món indígena fou important en el comerç, a partir del segon quart del s. I aC, Narbona esdevé un centre de la romanitat envers els territoris de l'interior, en tant que *Specula Populi Romani* (Sánchez, 2003). A més, Narbona serveix de punt d'estacionament de les tropes que participaren de l'expedició de Pompeu contra Sertorius a Hispània els anys 77-76 aC i 74-73 aC. Serà també un punt important per al control de Cèsar durant la guerra civil de les Gàl·lies i punt d'estacionament de tres legions que l'acompanyaven l'any 49 aC. És a partir d'aquest moment que les importacions de vi del nord-est peninsular arriben a Narbona i alguns especialistes suggereixen una relació entre la presència militar i el consum de vi de la Tarraconense per part dels soldats, com es documenta en altres campaments militars (Sánchez, 2003). Aquesta tesi es veu reforçada per la idea establerta per Tchernia sobre el consum dels vins itàlics per part de l'elit militar i la distribució, entre les tropes, de vins laietans.

Un cop finalitzats els enfrontaments l'any 45 aC, Cèsar va fundar una nova colònia en el mateix territori, que anomenà *Colonia Julia Narbo Martius*, per tal d'afavorir la instal·lació dels veterans de la X legió, els *Decumani*. En aquest moment s'urbanitzen els barris del nord-est i el port de la Nautique esdevé un dels ports principals de la Mediterrània occidental. Aquest caràcter de centre econòmic es veurà subratllat quan l'any 27 aC, durant l'estada d'August a la ciutat, l'emperador va reorganitzar l'administració i, en 22 aC, la ciutat abandona l'estatus de ciutat imperial per esdevenir capital de la província senatorial de la Narbonensis. A partir d'aquest moment, la ciutat es converteix en un important centre econòmic de la nova província (Goudineau, 1998).

Tanmateix, ja des de mitjans del s. I aC s'observen canvis dels productes importats a Narbona. Els productes comercialitzats de la costa catalana ja no són les ceràmiques ibèriques que, de forma paral·lela als productes itàlics, desapareixen en aquest període. El producte d'importació per excel·lència passa a ser el vi del nord-est peninsular, envasat en àmfores Tarraconense 1 i, majoritàriament, Pascual 1. Aquests primers contenidors vinaris de la província de la Tarraconense presenten, generalment, una pasta de tonalitat vermella, amb grans de quars i mica daurada com a desgreixadors principals (Sánchez, 2003).

7.5.1.1. Port-la-Nautique

El port de Narbona esdevé, com asseguren les fonts clàssiques, un dels ports més importants de la regió primer Transalpina i posteriorment Narbonense. Des dels anys 1990, els diferents sondejos i intervencions de salvament realitzats per l'Associació ANTEAS de Narbona al litoral narbonès permeten perfilar les característiques geomorfològiques d'aquest sector costaner a l'Antiguitat. Aquests mostren que el cordó antic estava menys desenvolupat i era menys ampli que l'actual (Figura 7.48). El perfil antic de la costa pot ser resseguit, a més, mitjançant la localització de nombrosos derelictes antics enterrats a la costa actual, a Port la Nouvelle i a Gruissan, i que permeten determinar la fondària en els punts on apareixen. A més, el penya-segat visible a la Tintaine, perfila una zona portuària amb una extensió de més de 40 ha, on els fragments d'àmfora rodats són presents a les acumulacions de sorra. L'altre gran port, a l'abric del cordó litoral, és el que cobreix pràcticament tota la riba meridional de l'illa de Saint-Martin, a Gruissan, on es va documentar un edifici de gran aparell al que s'ha atribuït una probable funció portuària.

L'emplaçament portuari més important, però, sembla ser Port-La-Nautique, situat al punt més accessible i avançat de l'estany de Bages, a 5 km al sud de la ciutat. Estava construït sobre un petit penya-segat, al qual s'accedia mitjançant l'estany. L'accés a la ciutat, només possible per a determinades embarcacions, s'aconseguia remuntant el riu Aude (Sánchez, 2003; Sabrié i Sabrié, 2007). Com que els vaixells d'alta mar no podien arribar a la ciutat, el sistema portuari estava provist d'altres zones d'ancoratge, implantades al llarg de la costa, des d'on les mercaderies dels grans vaixells serien traspassades a vaixells de fons pla, que podrien remuntar el riu fins la ciutat (Figura 7.48).

Les diverses prospeccions i sondejos realitzats per l'associació ANTEAS i per la DRASSM, des dels anys 1990, s'han limitat a determinats punts d'aquesta zona i es tracta, en la majoria de casos, d'excavacions d'urgència realitzades de forma ràpida i no sempre sota les condicions desitjades. Tanmateix, s'han recuperat diverses tones de material ceràmic que permeten conèixer, de forma general, l'evolució de l'ocupació d'aquest espai. Aquests treballs inèdits són recollits, així com els materials de la col·lecció privada Bouscaras, en la tesi doctoral de Sánchez, que presenta un estudi exhaustiu del material ceràmic procedent de Port-La-Nautique (Sánchez, 2003).

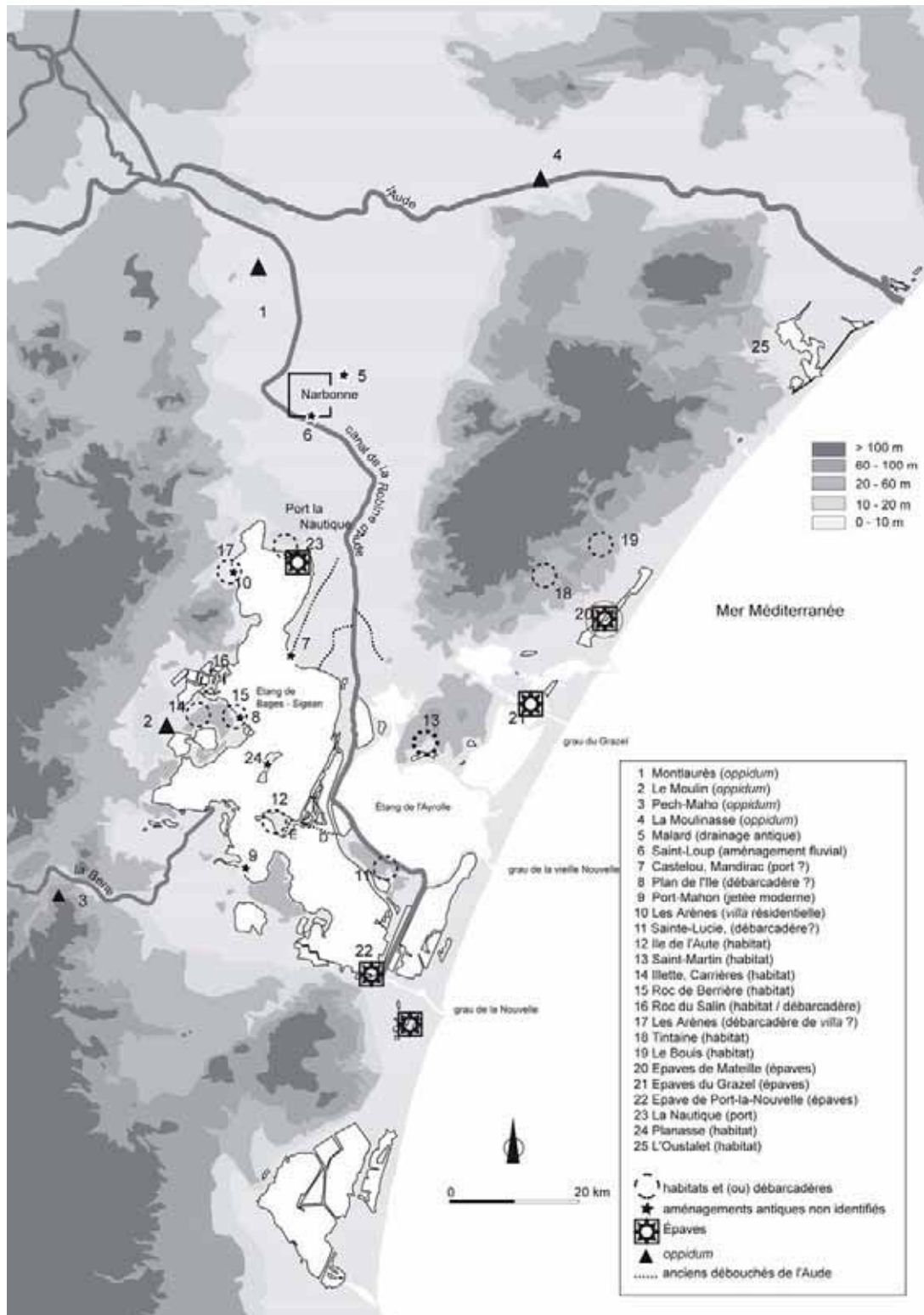

Figura 7.48. El sistema portuari de Narbona (E. Dellong)

La primera presència en aquest emplaçament es documenta a finals del segle II aC, en un període anterior a la conquesta i abans de la fundació de *Narbo Martius*. El material recuperat en 1993 per l'associació ANTEAS correspon majoritàriament a àmfores greco-itàliques i del tipus Dressel 1 d'origen itàlic, que podrien arribar a Narbona per ser difoses cap al nord-oest. En canvi, en els estrats que daten dels anys 50 aC les àmfores Pascual 1 són ja majoritàries (Sánchez, 2003).

Igualment, la fase I identificada en el sondeig realitzat per la DRASSM en 1998, datada entre 125 i 75 aC, es caracteritza per la presència d'àmfores greco-itàliques de transició i àmfores Dr 1A itàliques, associades a Campaniana A. Cap a mitjans del segle I aC fins els anys 30 aC, es documenta una segona fase marcada per la presència de Campaniana B i la disminució de les àmfores itàliques i l'aparició de les àmfores de la Bètica i de la Tarraconense 1. Mentre que la fase III, que es desenvolupa entre els anys 30 aC i l'any 10 dC, viu la forta progressió de les àmfores del sud i nord-est peninsular, que arriben de manera equitativa. Durant la primera meitat del segle I dC (fase IV) es contempla el predomini de les àmfores de la Tarraconense (Sánchez, 2003). Finalment, la darrera fase documentada als sondeigs mostra la continuïtat de l'arribada dels productes de la Tarraconense, entre els anys 40 i 80 dC.

Aquests vestigis, així com els materials de la col·lecció Bouscaras, mostren que el moment més intens de l'activitat portuària es data en un període curt de temps, entre els anys 40 aC i 70 dC. Els vestigis permeten traçar un sector que abraçaria dos km d'est a oest, amb una amplada de 200 m a la part central, en el que s'ha documentat una estructura construïda amb aparell de gran mida, que ha estat interpretada com un possible moll (Falguéra *et al.*, 2000; Sánchez, 2003).

El paper de Port-La-Nautique, des de la segona meitat del segle I aC i els anys 80 dC correspon, més aviat, a un *epineon*, és a dir, un port que depèn econòmicament de Narbona, situada a pocs quilòmetres, i que permet l'exportació de productes regionals i el consum i redistribució massiva de productes importats. La presència majoritària d'àmfores de procedència hispànica i, sobretot, de la Tarraconense pot respondre, segons Sánchez, a un fenomen precís de la història econòmica de la ciutat. Aquestes podrien ser el testimoni de l'especialització d'un sector del port de Narbona a un comerç particular, el dels productes de la Tarraconense, motivat per les importacions d'àmfores i les exportacions de *terra sigillata* sud-gàl·lica cap a altres punts de l'Imperi, com testimonia el carregament del derelicta Culip IV, datat en època flàvia (Nieto, 1998;

Sánchez, 2003). En el moment que comença la producció vinícola de forma intensiva al sud de la Gàl·lia i descendeixen les importacions de vi de la Tarraconense, comença el declivi de Port-La-Nautique.

7.5.1.2. Malard

El jaciment de Malard està situat a l'extrem nord-oriental de la ciutat de Narbona (Figura 7.48). Dues excavacions arqueològiques han posat al descobert un dispositiu de drenatge, constituït d'un llit d'àmfores intactes, disposades en fileres molt properes (Làmina 7.5). La primera intervenció va ser realitzada per l'associació ANTEAS de Narbona l'any 1990 i va consistir en l'excavació de dues cales disposades perpendicularment. La cala 1, de 20x5 m i orientada nord-sud i la cala 2, de 15x4 m i orientada est-oest, van permetre delimitar els cantons septentrional i occidental de l'extensió d'àmfores (Figura 7.49). Aquestes apareixen molt ben conservades, normalment trencades a partir del coll, del pivot o de les nanses o dividides per la meitat. Altres apareixen perforades. En la disposició en fileres, les àmfores estan encaixades unes amb les altres i cap d'elles presenta taps de tancament. Sobre aquests materials s'estén un nivell de còdols de riu que segella el jaciment amb un estrat potent de sediments fluvials aportats per l'Aude. Els arqueòlegs consideren, doncs, que el sector de Malard deuria estar situat, en època romana, molt proper al riu i a la llacuna i, per aquest motiu, seria necessari el drenatge. La disposició horitzontal de les àmfores residuals permetria elevar el nivell del terreny i la connexió d'aquests envasos foradats, així com el nivell de pedregam, permetria el drenatge creant, en aquest terreny pantanós, una àrea d'activitat portuària o d'accés.

L'excavació de les dues cales va proporcionar un total de 251 àmfores, corresponent a 10 tipus diferents. L'àmfora majoritària en aquesta primera intervenció és el tipus Pascual 1, amb 193 individus (76.89% del total). Els altres tipus amforals associats apareixen en menor nombre: 15 individus d'àmfora Haltern 70, 10 individus de Dressel 2-4, 10 més de Dressel 7-8, 9 individus de Dressel 9-10, 4 individus dels tipus Dressel 1, 1b, 12 i 20 i una àmfora de Chios. La coexistència d'aquestes formes confirma la homogeneïtat del conjunt amforal (Falguéra, 1993). En la descripció de les pastes d'àmfora Pascual 1 que realitza Falguéra, destaquen els grans de quars translúcid i la diversitat del color de la superfície, que varia entre el rosa, el groc, el vermell, el

marró i el marró ataronjat. Algunes d'aquestes àmfores presenten segells epigràfics, entre els que destaquen: *FVL PHIL*, *IVLI THEOPHIL*, *M.PORCI*, *C.IVLI ANTER* i moltes lletres aïllades.

Els sondejos realitzats en 2004 i l'excavació de 2005, amb motiu de la urbanització d'aquest sector de la ciutat, portats a terme per l'INRAP, tenien l'objectiu de redescobrir part del dispositiu de drenatge antic, delimitar els costats septentrionals i meridionals del llit d'àmfores i treure a la llum possibles estructures contemporànies dels voltants (Canut, 2005).

L'excavació ha permès datar l'ocupació d'aquest indret en època d'August, moment en el que s'anivella una depressió que vorejava la riba de la llacuna, mitjançant l'aportació de sediments procedents d'un lloc proper, on es barregen els sediments amb la ceràmica i els materials de construcció. Cap al centre d'aquest dispositiu, es va recuperar el nivell d'àmfores esteses, en una superfície de 16.6 m de longitud (Làmina 7.6). Aquestes estaven organitzades en fileres, seguint un eix est-oest i disposades de forma que el pivot d'una encaixava en el coll de l'altra, com als sondejos realitzats en 1990. En aquest sector, les àmfores també es troben envoltades i cobertes per un nivell de còdols de riu, d'uns 40 cm d'espessor. A partir dels sondejos realitzats, es pensa que l'extensió de materials ha de cobrir una superfície de 330 m² i, partint de la raó que sis àmfores ocupen 1 m², es suposa que l'extensió estaria ocupada per aproximadament 2000 individus (Chapon *et al.*, 2006).

Tanmateix, altres estructures han estat documentades. Al nord de l'estesa d'àmfores, es va excavar una fossa de planta quadrangular i, a 6 m, aparegueren estructures lligades, probablement, a un edifici (Figura 7.49). A més, just a la vora de la depressió obliterada, es va construir un dipòsit, mitjançant petits blocs de pedra calcària i *tegulae* disposades de forma horitzontal, lligats amb morter. Tanmateix, no sembla mantenir una connexió física amb altres estructures de drenatge i la seva funcionalitat roman desconeguda, tot i que es relaciona amb una instal·lació de rentat lligada a l'activitat pesquera de la ribera, com la fabricació de salaons, tot i que no es disposa de cap indicatiu per confirmar aquesta hipòtesi.

Posteriorment, sobre aquest dipòsit es construeix un mur, que limita a l'oest amb un sol d'ocupació format per una espèss nivell de còdols de riu. L'excavació d'aquest nivell de circulació ha permès documentar diverses fases d'ús i preparació, constituïdes per abundant material ceràmic. La fase d'abandonament ve documentada pel reompliment de diverses fosses excavades sobre un nivell d'ús amb presència de

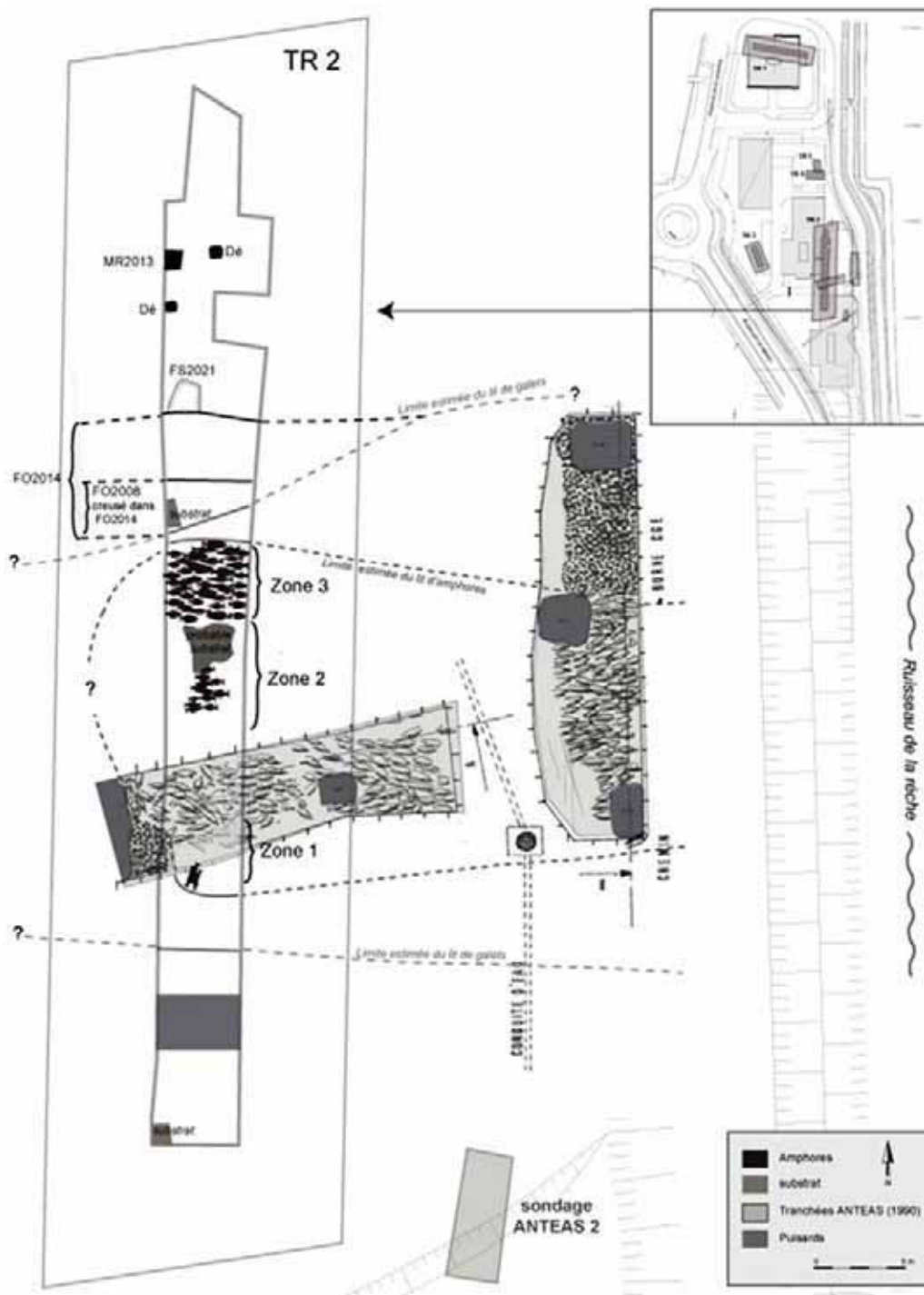

Figura 7.49. Planta del jaciment de Malard, amb indicació dels sondejors realitzats per l'associació ANTEAS de Narbona en 1990 i el sondeig (TR2) realitzat per l'INRAP en 2004-2005 (Chapon *et al.*, 2006)

petxines. Els materials recuperats en els estrats que obliteren aquestes fosses permeten datar el moment d'abandonament a l'Antiguitat tardana. A partir d'aquest moment, la superfície va ser ocupada progressivament per aportacions sedimenàries de l'Aude, formant un nivell d'1.5 m d'espessor.

Tot fa pensar en la voluntat de connectar la zona pantanosa amb la plana, anivellant una depressió natural, per tal d'estabilitzar el terreny i optimitzar la comunicació entre els dos sectors. Tanmateix, la importància del nombre d'àmfores, evidenciaria que no es tracta d'un ancoratge pertanyent a una petita vil·la, sinó d'una estructura portuària perifèrica de la ciutat antiga (Canut, 2005; Chapon *et al.*, 2006).

En aquestes darreres intervencions s'ha recuperat 107 àmfores, classificades, la majoria, com originàries de la Tarraconense. Aquestes, unides a les recuperades l'any 1990, fan un total de 391 individus amforals estesos al solar de Malard. Igualment, les àmfores més representades són les Pascual 1 (77%), seguides de les Haltern 70 (17%), Dressel 1B (2%), Dressel 20 precoç (2%) i Dressel 7/11 (1%), que daten el conjunt en època d'August (Figura 7.50). Algunes àmfores presenten perforacions de forma circular, fet que ve a evidenciar el nou caràcter funcional d'aquests envasos. Les restes d'aquestes perforacions es troben, de vegades, a l'interior de l'àmfora i el fet que no apareguin a la part de l'àmfora que toca el terra fa pensar que van ser realitzades un cop les àmfores es van reutilitzar en el sistema de drenatge.

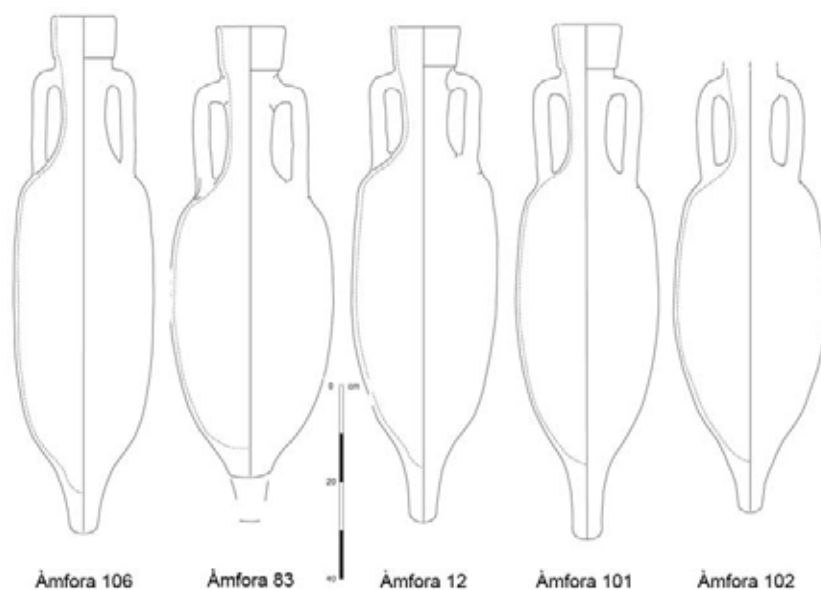

Figura 7.50. Àmfores Pascual 1 de Malard (Chapon *et al.*, 2006)

En definitiva, el jaciment de Malard podria tractar-se d'un dels ports llacuno-fluvials en els itineraris comercials entre el port marítim i la ciutat de Narbona (Falguera, 1993). La supremacia de l'àmfora de la Tarraconense en aquests dispositius evidencia la importància del comerç entre aquesta regió i la Narbonense en aquest període (Làmina 7.7) (Chapon *et al.*, 2006). Altres sistemes de drenatge similars els trobem a Arles, Fréjus i Lió, així com a la pròpia ciutat de Narbona (carrer Beaumarchais), amb els mateixos tipus amforals

7.5.1.3. Mostreig analític

L'anàlisi arqueomètrica s'ha realitzat sobre 43 individus amforals. Durant el mostreig en tots dos jaciments, s'ha tingut en compte la diversitat de pastes, les variacions morfològiques dels dissenys i la presència o no de marques epigràfiques.

En tots els casos les àmfores han estat caracteritzades químicament per FRX i mineralògicament per DRX. A més, en tractar-se d'àmfores importades, que van acomplir la funcionalitat de contenir i transportar el vi fins a Narbona, l'anàlisi de les característiques físiques i les propietats mecàniques d'aquests individus esdevé un aspecte de rellevant importància. Tanmateix, en el cas de les àmfores de Port-la-Nautique, els resultats obtinguts poden mostrar un baix grau de fiabilitat, a conseqüència de les alteracions produïdes a la pasta durant el seu enterrament en un medi marí o salnitre. Per aquest motiu, l'avaluació de les propietats mecàniques només s'ha realitzat sobre deu individus procedents de Malard (NAR017, 020, 021, 023, 025, 026, 028, 032, 033 i 036).

- Port la Nautique

Els 15 primers (NAR001 a NAR015) han estat recuperats a Port-la Nautique (Figura 7.51), durant diverses intervencions d'urgència realitzades per l'Associació ANTEAS de Narbona (Taula 8 – Annex 1). Els individus NAR006 a NAR015 corresponen a àmfores Pascual 1. L'aspecte físic d'alguns d'aquests individus es caracteritza per un canvi en la tonalitat de la pasta, esdevenint de color gris (NAR011 a NAR015). Suposem que aquestes transformacions, segurament degudes a les condicions

d'enterrament en un medi anaeròbic marí (Buxeda *et al.*, 2004), han alterat igualment la composició química de la pasta. En aquest sentit, la contrastació d'aquests individus amb els grups de referència dels centres productors pot ser poc satisfactòria, ja que aquestes alteracions podrien falsejar els resultats. Tanmateix, amb vista de realitzar estudis més aprofundits en un futur proper, es va decidir incorporar aquests individus en aquest treball.

També s'ha volgut comptar amb una representació de les diverses variants que caracteritzen les àmfores del tipus Tarraconense (NAR001 a NAR005). Tanmateix, si bé els arqueòlegs les van identificar com a àmfores laietanes (Anteas, 1993: 42), en aquest estudi s'ha aplicat la proposta tipològica desenvolupada recentment per López i Martín (2006).

La variant Tarraconense 1E ve representada per l'individu NAR001, de tonalitat marró vermellós i amb petites partícules de quars a la pasta segons la descripció arqueològica. Aquesta àmfora presenta una marca epigràfica a la vora amb el nom *C. IVNI* en cartel·la rectangular (Làmina 7.8). Aquest nom ha estat identificat en altres centres receptors, com Agen i Soulac-sur-Mer. A l'àrea de producció, només es coneix un exemplar amb el segell *C.IVN* a Mataró (Anteas, 1993).

L'individu NAR002 correspon a la variant Tarraconense 1B. A la vora resten les emprems d'una marca epigràfica en un estat de conservació força malmès que ha impedit la seva lectura. La pasta d'aquest individu es caracteritza per una tonalitat beige-rosat, amb algunes partícules de quars.

La variant Tarraconense 1D, àmpliament fabricada a Ca l'Arnau (Capítol 7.1), també es documenta a Port-la-Nautique. Dos individus han estat mostrejats, un amb la marca epigràfica *FVL·PHIL* (NAR006) i l'altre amb el segell *CLEANTI* o *ELEANTI* (NAR007). Les excavacions a Malard han permès documentar altres exemplars de la marca *FVL·PHIL*, també sobre àmfora Pascual 1 (NAR030). La pasta d'aquests individus és de color marró vermellós, amb inclusions de quars translúcid i grans de color negre (Falguéra, 1993). Els altres exemplars que es coneixen sobre aquest tipus de contenidor han estat recuperats en centres del sud de França propers a Narbona, com Le Cayla de Mailhac (Le Caylar) i Rusccino (Château Roussillon). En quant a la marca *CLEANTI* o *ELEANTI* de l'individu NAR007, es coneixen més exemplars a Narbona així com a Bibracte (Mont-Beuvray). Finalment, l'individu NAR005 mostra un disseny de vora pròxim al tipus Tarraconense 3, força documentat al Vilarenc (Capítol 7.2).

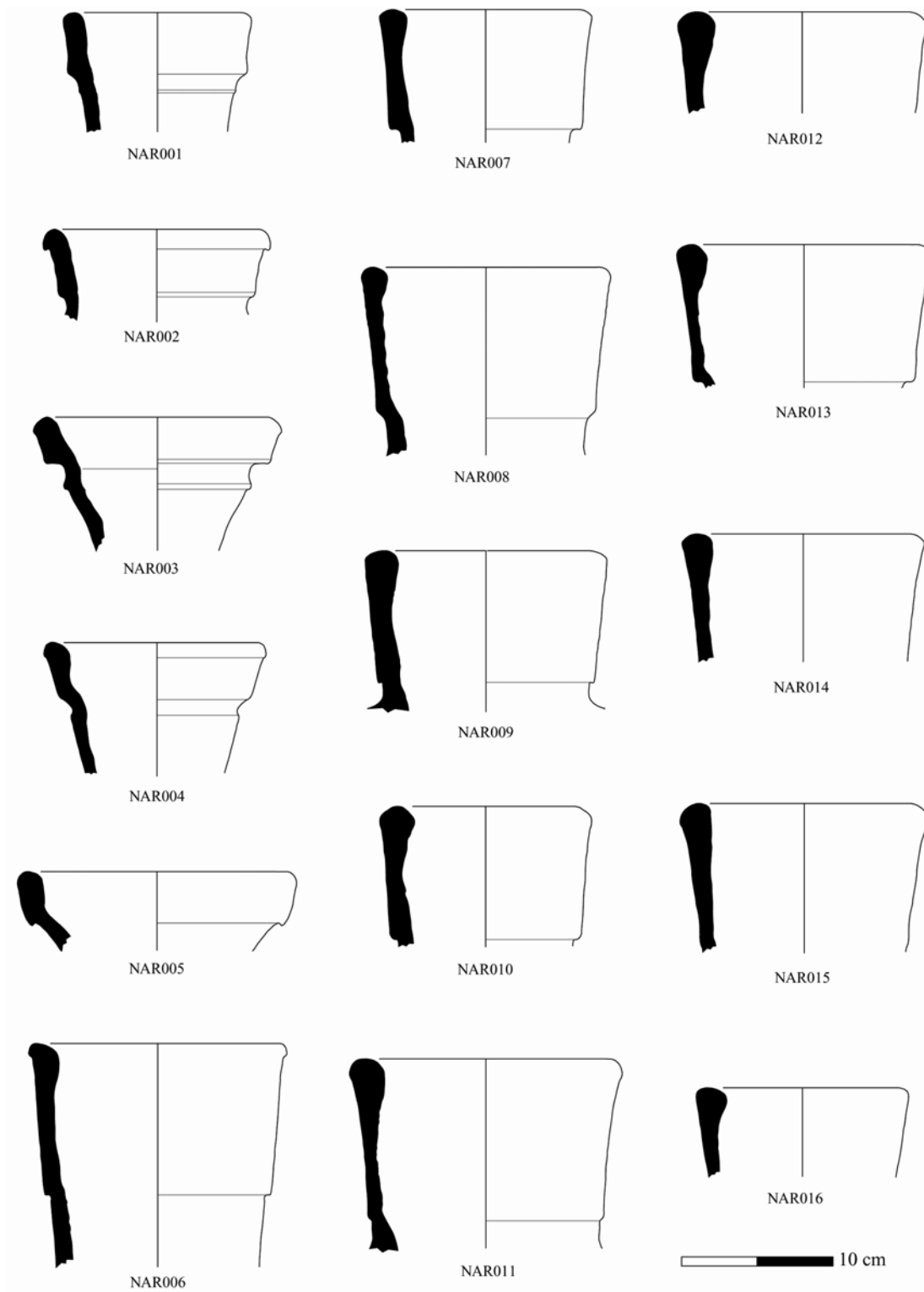

Figura 7.51. Àmfores Tarraconense 1E (NAR001), Tarraconense 1B (NAR002), Tarraconense 1D (NAR003, 004), Tarraconense 3 (NAR005) i Pascual 1 (NAR006 a 016) analitzades procedents de Port-La-Nautique

- Malard

Els individus NAR016 a NAR021 han estat mostrejats, de forma aleatòria, d'entre els 251 individus recuperats a la primera intervenció a Malard (Malard I) l'any 1990 (Falguera, 1993). En tots els casos es tracta d'exemplars d'àmfora Pascual 1 conservats pràcticament de forma sencera. L'individu NAR019 presenta el segell epigràfic *CIVLIANTER*, que es l'únic exemplar amb aquest nom documentat fins l'actualitat (Taula 8 – Annex 1). L'àmfora Tarraconense 1D NAR007 presenta la marca C. LEANTI vel ELEANTI i es coneix un altre paral·lel a Bibracte (Mont-Beuvray, França).

La resta d'àmfores analitzades, NAR022 a NAR043 han estat recuperades en la segona intervenció arqueològica realitzada a Malard (Malard II) l'any 2005 (Làmina 7.9). Els individus NAR022 a NAR041 són àmfores Pascual 1 força completes, reutilitzades en el sistema de drenatge i 3 presenten marca epigràfica (Làmina 7.10). D'una banda, l'àmfora Pascual 1 NAR025 porta el segell *IN* o *NI* incís sobre el pivot. Aquesta marca ha estat també documentada al centre productor de Can Pedrerol (Castellbisbal), on es coneix més d'un paral·lel (Pascual, 1977: 52, 1991), així com a Torre Martina (Sant Pol de Mar) i Can Collet (Llinàs del Vallès) (Pere i Soler, 1983: 265; Pascual, 1977, 1991). Tanmateix, l'atribució d'aquests exemplars al tipus Pascual 1 no és segura, ja que els pivots on es troben podrien correspondre a àmfores Dressel 2-4. Només a Malard es constata de manera segura la seva presència sobre el tipus Pascual 1, si bé les dues marques aparegudes sobre pivot a *Baetulo* (Badalona) han estat classificades com pertanyent al tipus Dressel 2-4 (Comas, 1985: 25, 1997: 144).

L'individu NAR030 correspon a la marca *FVL.PHIL* sobre vora d'àmfora Pascual 1, i que podem comparar amb la mateixa marca recuperada a Port-la-Nautique també sobre àmfora Pascual 1 (NAR006).

Finalment, l'últim individu amb marca mostrejat procedent del sistema de drenatge és una àmfora Pascual 1 (NAR039) que presenta la marca *CE* en cartela circular sobre el pivot. Aquest segell es coneix en altres individus, acompanyat sempre d'altres marques. Així, a Can Feu (Sant Quirze del Vallès) s'ha documentat juntament amb el nom ACVT, sobre un pivot d'àmfora que ha estat associat a la forma Pascual 1. En canvi, al derelict de La Chrétienne H, la marca *CE* apareix juntament amb *PRI* sobre pivot d'àmfora Dressel 2-4 (Santamaría, 1984; Corsi-Sciallano i Liou, 1985).

A part d'aquestes àmfors Pascual 1 disposades en pla, s'han analitzat altres individus procedents d'altres contextos arqueològics anteriors o posteriors a la construcció del sistema del drenatge. L'individu NAR042 és una vora d'àmfora Dressel 1 citerior recuperada a la UE 1044, corresponent a un dels nivells de rebliment d'una de les fosses excavades sobre el nivell de còdols de riu, que ha estat datada entre els anys 30/10 aC i el s. V o VI dC. També ha estat analitzada una vora d'àmfora Tarraconense 1D, procedent de la UE 1111. Aquest nivell és anterior a la construcció del sistema de drenatge, i ha estat datat entorn els anys 40 aC. L'àmfora Pascual 1 (NAR041) apareix també ben contextualitzada (UE 1005) en un nivell datat entre els anys 30 i 10 aC (Chapon *et al.*, 2006).

El material amforal present a Narbona procedent del tallers del nord-est peninsular testimonia la importància de la colònia i del seu port com a centres receptors, consumidors i redistribuïdors del vi de la Tarraconense. L'aplicació d'anàlisis arqueomètriques sobre aquests contenidors contribuiran al millor coneixement d'aquestes transaccions comercials. Tanmateix, donada la gran quantitat d'individus amforals recuperats a les instal·lacions portuàries de Narbona, el nostre mostreig representa una proporció ínfima d'individus, que difícilment permetrà respondre a tots els nostres interrogants.

7.5.2. Lattara (Lattes, Llenguadoc Oriental)

7.5.2.1. La ciutat portuària d'època romana

L'anàlisi del comportament, com a centre consumidor, d'un dels ports principals situats a la façana occidental de l'imperi romà durant el govern d'August i l'alt-imperi, com és el cas de *Narbo Martius* al Llenguadoc occidental, mereix ésser contrastat amb l'anàlisi d'una aglomeració portuària de tipus secundari, com la ciutat portuària de *Lattara*, al Llenguadoc oriental.

Les excavacions portades a terme als anys 60 i 70 pel "Group Archéologique Painlevé", dirigides per H. Prades i les excavacions programades que es porten a terme de forma contínua des de l'any 1983, han posat al descobert la importància, com a centre consumidor i comercial, que va mantenir aquesta ciutat des dels seus orígens, a finals del segle VI aC, i durant tota la seva evolució històrica fins el segle II dC (Py i

García, 1993; García i Vallet 2002; Dietler *et al.*, en premsa). L'anàlisi, en perspectiva i conjunt, dels materials que *Lattara* ha importat i distribuït, permet perfilar el coneixement de les relacions socio-econòmiques entre el nord-est peninsular i l'àrea del Llenguadoc oriental en època romana.

La ciutat protohistòrica s'estableix entre dos afluent del riu Lez, a la banda nord de l'estany de Méjean (Figura 7.52), en un medi aquàtic i terrestre (Jordà *et al.*, en premsa). En aquest moment, la ciutat és encerclada per una muralla que engloba una superfície d'hàbitat màxima de 9 ha (Figura 7.53).

L'estudi dels materials arqueològics mostren que, des de finals del s. VI aC aquest *comptoir*, es caracteritza per un elevat nivell d'importació dels productes del comerç mediterrani i per la redistribució d'aquests en el seu *hinterland*. Destaquen des del principi unes relacions particulars amb el món etrusc però, a finals del s. V aC, la ciutat restarà absorbida pel monopoli massaliota, que li conferí el paper de ciutat portuària de primer ordre. Les relacions privilegiades que *Lattara* manté amb *Massalia* condicionaran enormement les activitats comercials dels seus habitants. A partir de l'últim quart del segle III aC, els productes massaliotes cedeixen pas a les importacions procedents d'Itàlia, que seran majoritàries fins mitjans del segle I aC (Py i García, 1993).

Durant tot el segle I aC, el territori per on s'estén la ciutat de *Lattara* s'amplia fins a assolir una extensió pròxima a una vintena d'hectàrees. Aquesta amplitud es deu a la intensificació de l'urbanisme que ocupa, en molts casos, la trama urbanística anterior

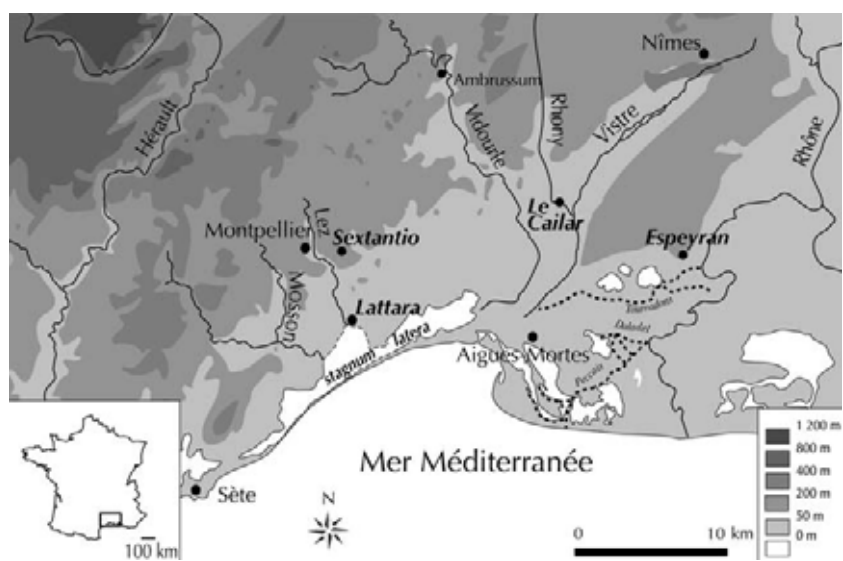

Figura 7.52. Mapa de localització de la ciutat de *Lattara*, en relació a altres aglomeracions protohistòriques i romanes (Jordà *et al.*, en premsa)

(Figura 7.53). La ciutat es transforma en una massa densa d'estructures agrupades al voltant d'una via que segueix la mateixa orientació que el cadastre de *Sextantio-Ambrussum*, datat d'època de Cèsar.

Al final del segle I aC, l'espai central de la ciutat protohistòrica pateix grans transformacions, com es documenta a les zones 60-sud, 30 i 31. Les estructures que formaven les fileres d'aquests edificis protohistòrics i els carrers que els vorejaven van ser desmantellats per donar pas a uns edificis de dimensions més grans que aprofiten, però, el traçat d'alguns murs anteriors (Figura 7.54). D'aquesta manera, l'edifici del sector 60 es constitueix d'un pati central amb una font o dipòsit, al voltant del qual es disposen uns àmbits. A partir dels materials recuperats en aquests espais, els arqueòlegs pensen que es tractaria d'un espai públic (Piqués i Martínez, en premsa).

Des del segle I aC, és palesa una gran transformació dels corrents comercials caracteritzada, principalment, per la disminució del nombre d'àmfores importades a la ciutat (Fiches *et al.*, 1994). Aquest fet ha estat interpretat com la pèrdua de la seva importància, en tant que complex portuari de primer ordre, en època romana (Py i

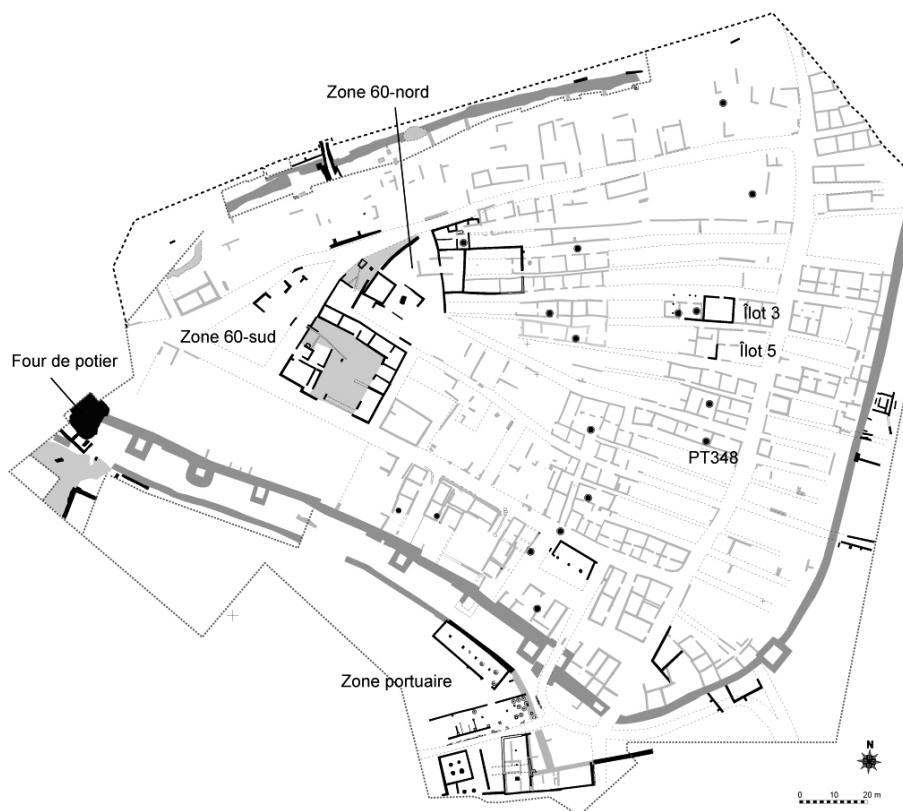

Figura 7.53. Localització dels vestigis d'època romana dins el recinte de la ciutat protohistòrica de *Lattara* (Lattes) (Piqués i Martínez, en premsa)

García, 1993; Monteil i Sánchez, 2002).

Els sondejos realitzats durant els anys 60 i 70 per Prades han permès observar com la trama urbana protohistòrica roman estable durant els tres primers quarts del segle I aC i com sorgeixen nous barris a l'àrea suburbana meridional de la ciutat, des de la primera meitat del s. I aC (Py, 1988). Aquesta reestructuració s'observa també al barri residencial situat al límit sud de la plaça 60/5, amb la construcció d'un edifici que integra part de les estructures antigues dels edificis 30 i 31, així com els carrers 128 i 129 (Py, 2004) (Figura 7.54). Tanmateix, només els àmbits 6b i 6c de la zona 30 conserven estructures d'aquest moment, com el taller de forja del sector 6c, que perdura fins el tercer quart del segle I dC (Buxó i Piqués, 2005; Piqués i Martínez, en premsa).

El sector meridional de la ciutat protohistòrica pateix igualment grans transformacions, relacionades amb la voluntat d'expansió de l'urbanisme cap a l'estany. Aquests treballs semblen destinats a la construcció de cases de clàssic estil romà. Es remodelen les estructures portuàries per optimitzar les característiques geomorfològiques de l'extrem sud-est de la ciutat (Py, 1988). A l'igual que el port de Narbona, el de *Lattara* devia funcionar amb un sistema de transbordaments, ja que els grans vaixells no podrien accedir fins a la ciutat per mitjà la zona d'aiguamolls. Les mercaderies serien traspassades a vaixells de fons pla que arribarien a la ciutat

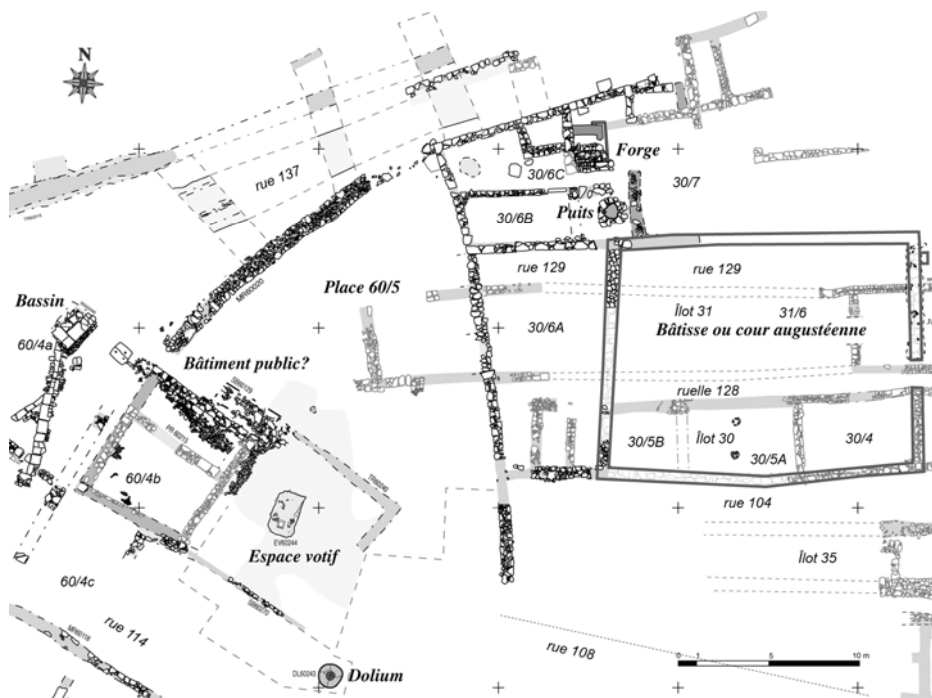

Figura 7.54. Planta de les estructures d'època romana de les zones 60 nord, 30, 31 i 35 (Piqués i Martínez, en premsa)

mitjançant els cursos fluvials (Sánchez, 2003). Cap el canvi d'era, l'àrea es cobreix amb una terrassa artificial de sediments, per instal·lar diversos hangars de planta rectangular, que han conservat els testimonis de la implantació de *dolia* al seu interior (Figura 7.53) (García i Vallet, 2002; García, en premsa).

La fase d'ocupació intensiva i extensiva impulsada per August continua a l'alt-imperi, particularment al segle I dC, quan l'assentament ocupa una superfície de 25 ha, emplaçat a tan sols 8 km al sud de la *via Domitia*.

A partir del tercer quart del s. I dC, a l'espai que ocupava la ciutat protohistòrica es documenten destruccions de moltes de les estructures de l'edat del ferro per deixar pas a àrees obertes que responen, sembla ser, a la instal·lació d'àrees ajardinades, amb la conseqüent disgregació de l'hàbitat agrupat (Piqués i Martínez, en premsa). L'extensió del sector urbà de *Lattara* sembla créixer en aquest període vers el nord-est, entre els dos braços del riu, com testimonia l'orientació de la xarxa viària, seguint els eixos que s'inscriuen en el cadastre (Monteil i Sánchez, 2002).

Tanmateix, en la segona meitat del s. I dC, a l'altre extrem sud-oest de la ciutat protohistòrica, s'instal·la un taller ceràmic, del qual resta una gran fossa abocador de més de 100 m² (sector 23/22), obliterated amb nivells argilosos i abundant material ceràmic fruit de la producció del taller, entre el que predominen les àmfores Gauloise 1 i Gauloise 4 (Figura 7.53). L'existència d'aquesta producció a *Lattara* és ben atestada per la caracterització arqueomètrica d'aquests materials, des de mitjans del segle I dC (López i Martínez, 2006; Piqués i Martínez, en premsa).

D'aquesta manera, sembla que durant el final de la República i l'alt-imperi, *Lattara* devia constituir una població nombrosa, rica i activa, motivada per les activitats comercials que es desenvolupaven al port. Tanmateix, l'absència de monuments públics i religiosos, molt comuns en altres ciutats romanes de la *Gal·lia* meridional com Narbona, Nîmes o Arles, porten a pensar que la ciutat va quedar relegada al control de Nîmes en el marc de l'organització romana de l'antic territori dels Volques Arécomiques (Py i García, 1993: 19). D'aquesta manera, el centre consumidor i distribuïdor de Lattes s'hauria convertit en un port de caràcter secundari dins el sistema comercial romà a la Mediterrània nord-occidental. Alguns autors han apuntat a la seva importància com a port de cabotatge entre les ciutats portuàries d'Arles i Narbona, participant, doncs, del consum i redistribució dels productes demandats per la societat gal·lo-romana (Monteil i Sánchez, 2002). Les relacions comercials amb Itàlia semblen mantenir-se de forma intensa fins a dates molt tardanes, motivades probablement per la

influència de Marsella sobre les aglomeracions portuàries meridionals. La mateixa producció massaliota de vi i el consum de productes itàlics que arribaven a Marsella degué endarrerir, de manera general, les relacions comercials dels *lattois* amb les províncies hispàniques.

Partint de la importància que assolí la ciutat de Narbona en l'absorció dels productes vinícoles procedents del nord-est de la península Ibèrica, cal preguntar-se pel paper dels nuclis secundaris de la *Narbonensis* en la distribució i consum i d'aquests productes. El cas de la ciutat portuària de *Lattara* és ideal, ja que es troba emplaçada entre la colònia romana de Narbona, fundada en un moment molt inicial de la conquesta romana de la Gàl·lia, i Marsella, la gran aliada dels romans, que expandí la seva influència en tot el territori del Llenguadoc Oriental. En aquest sentit, és important avaluar quan es produeix el moment del canvi, de la davallada de la importació de productes itàlics i l'adquisició preferent dels productes hispànics. La presència d'aquests contenidors en contextos alt-imperians dels jaciments del Llenguadoc Oriental testimonien la circulació dels productes procedents de la província *Tarraconense* a partir del tercer quart del segle I aC. A *Lattara*, en aquest moment apareixen les àmfores *Tarraconense 1* i sobretot *Pascual 1* a les instal·lacions portuàries, a les àrees domèstiques i a les vies públiques de la ciutat. Per tots aquest aspectes és important poder comparar les semblances o diferències, en quant als llocs d'origen de les àmfores importades a Narbona, una colònia d'ordre romà, i a *Lattara*, una aglomeració portuària de caràcter secundari (Monteil, 1999).

7.5.2.2. Mostreig analític

L'anàlisi arqueomètrica s'ha realitzat sobre 33 individus (Figura 7.55 i Taula 9 – Annex 1) (LAT001 a LAT032, LAT038 i LAT039). Aquests procedeixen de la zona portuària (sect. 26.5 i 130), del sector residencial (edificis 30, 31, 35, 3, 5 i espai obert sect. 60/5), així com de l'abocador d'un centre de producció d'àmfores *gauloises* (Figura 7.53) i poden adscriure's a diferents fases cronològiques. La majoria dels materials analitzats corresponen al tipus *Pascual 1*, si bé també s'han analitzat tres variants del tipus *Tarraconense*. En l'inventari original de l'excavació, aquestes darreres àmfores han estat classificades simplement com *Tarraconense 1*. Cal destacar la

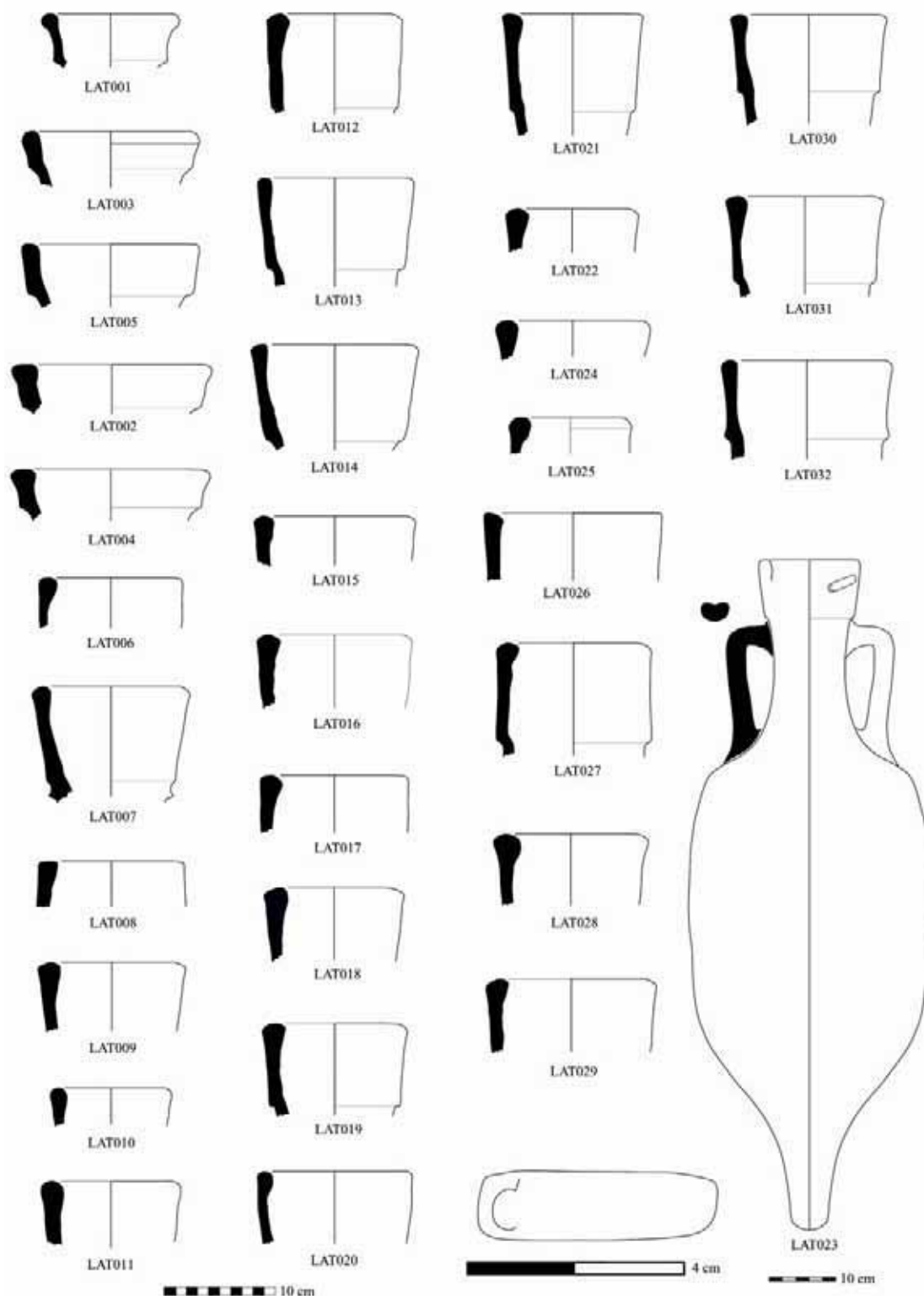

Figura 7.55. Àmfores Tarraconense 1A (LAT001), Tarraconense 1D (LAT003), Tarraconense 1E (LAT005), Oberaden 74 o Gauloise 1 (LAT002, 004) i Pascual 1 (LAT006 a 032) procedents de *Lattara* (Lattes, Hérault)

caracterització de dues àmfores que en un principi van ser considerades del tipus Oberaden 74 però que actualment pensem que es tracta del tipus *Gauloise* 1.

Els 33 individus han estat analitzats químicament per FRX i mineralògicament per DRX. Els tests per determinar les propietats mecàniques s'han realitzat sobre 7 individus (LAT007, 011, 012, 019, 027, 030 i 032).

La contrastació arqueomètrica de les àmfores recuperades a Lattes amb els grups de referència identificats per a les diferents produccions de la Tarraconense, ens permetrà aproximar-nos a l'àrea geogràfica on van ser fabricades.

L'estudi dels processos tecnològics i de manufactura, ens permetrà classificar el material ceràmic a partir de les propietats físiques i mecàniques que presenten. La contrastació dels resultats permetrà avaluar les característiques tecno-funcionals d'aquests envasos per determinar quins materials i dissenys s'adapten al transport marítim a llargues distàncies. Finalment, la contrastació dels resultats analítics amb les dades arqueològiques ens aproximarà a establir datacions més segures sobre el període de circulació d'algunes produccions.

- La zona portuària

A la zona del port (Figura 7.53), les primeres àmfores vinàries de la costa catalana apareixen entre 75-25 aC (fase 2B) i corresponen bàsicament al tipus Tarraconense 1 (García i Vallet, 2002: 85). En aquest context s'ha de situar l'individu LAT003, corresponent a una àmfora Tarraconense 1D (Figura 7.55) recuperada sobre l'empedrat del carrer 130 que es dirigeix a les instal·lacions portuàries (UE 136003).

Des de l'últim quart del segle I aC (fase 3A), s'observa una més clara presència d'àmfores procedents de la Tarraconense, tant del tipus Tarraconense 1 com Pascual 1. Malgrat això, les àmfores itàliques són majoritàries, ja que representen el 69% a partir del NMI del total d'àmfores d'aquesta fase a les instal·lacions portuàries. En canvi, les àmfores procedents del nord-est peninsular només constitueixen el 15%. El retard de la circulació a *Lattara* dels productes hispànics s'ha posat en relació amb la llarga difusió de les àmfores itàliques en la *Gal·lia* meridional, degut a la influència de Marsella com a centre redistribuïdor del vi itàlic, que sembla haver contribuït a ralentir les importacions hispàniques (García i Vallet, 2002: 91).

L'edifici d'emmagatzematge amb dolies (sector 26/5) (Figura 7.53 i 7.56), ha proporcionat un nombre abundant de fragments d'àmfora de la Tarraconense (UE 26156): 418 fragments, dels quals 57 són vores corresponents al tipus Pascual 1 (García i Vallet, 2002: 85, 91). A partir de les característiques de la pasta, han estat classificades en tres grups. Un grup minoritari està format per àmfores de pasta vermella amb importants inclusions de sorra i mica daurada. El segon grup es caracteritza per presentar una pasta de color clar amb inclusions de sorra. Finalment, el grup majoritari està format per individus de pasta vermella, més clara i amb gran freqüència d'inclusions de quars. A partir d'aquesta classificació, s'han mostrejat per a la anàlisi arqueomètrica 11 mostres (LAT008 a LAT018) representatives dels tres grups de pasta descrits pels arqueòlegs (Figura 7.55). Tanmateix, el moment de més activitat del port de Lattes, que coincideix amb la circulació de les àmfores gauloises, cap els anys 70 dC, representa per al port de la Nautique l'inici del seu abandonament (Sánchez, 2003).

El moment de màxima importació d'àmfores procedents de la Tarraconense es situa entre el canvi d'era i el tercer quart del segle I dC (fase 3B), representant el 15.4% del material amforal. Les formes majoritàries són les àmfores Pascual 1 i Dressel 2-4. Aquest percentatge, tot i no ésser gaire elevat, és important si tenim en compte la disminució general dràstica del material amfòric importat d'altres regions. Aquest fet,

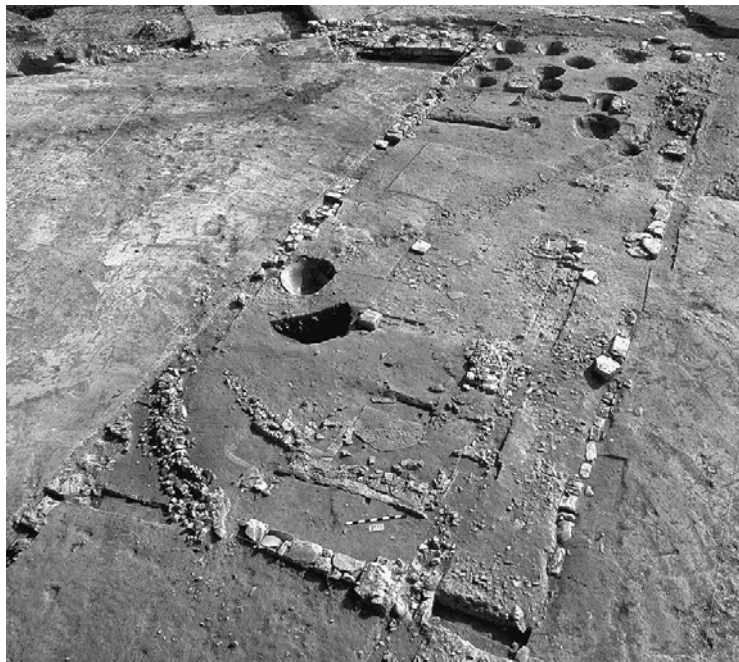

Figura 7.56. Edifici d'emmagatzematge amb *dolia* (sector 26/3-6)
(García i Vallet, 2002)

però, cal relacionar-lo amb la intensificació de la producció vinícola local al sector meridional entre els anys 50-75 dC. La producció amforal, complementària a la producció vitivinícola, es va iniciar al sector sud-occidental de la ciutat de *Lattara* durant la segona meitat del s. I dC. Aquesta producció vinícola local i de l'*instrumenta* ceràmic necessari degué comportar la davallada en l'aprovisionament dels productes vinícoles exògens. Tanmateix, el consum del vi procedent de la província de la Tarraconense s'allarga fins al segle I dC, representat per les àmfores Pascual 1 i sobretot Dressel 2-4 (García i Vallet, 2002: 29, 63, 85). D'aquest moment data un individu d'àmfora Pascual 1 analitzat, LAT021, procedent d'un nivell d'empedrat del carrer 130 (UE 130014), compost essencialment de teules i fragments ceràmics (Figura 7.53; Taula 9 – Annex 1). Aquests materials, podrien ser, en tot cas, residuals.

- Els nuclis d'hàbitat (sectors 30, 31, 35, 104, 3 i 5)

Una part del material amforal mostrejat prové d'una sèrie de nuclis d'habitacions situats al sector central i septentrional de la ciutat antiga (zones 30, 31 i 35) i del carrer 104, que separa els edificis de la zona 30 dels de la zona 35 (Figura 7.54). L'excavació d'aquestes estructures ha proporcionat dades molt importants sobre l'impacte del procés de romanització a *Lattara* (Py, 2004).

Les àmfores de la Tarraconense més antigues daten del tercer quart del segle I aC. Sobre un sol de circulació del carrer 104 (UE 104001) es va recuperar una vora d'àmfora Pascual 1 (LAT032) datada en aquest període (Figura 7.55). L'individu LAT025 ha estat recuperat al sector 35/A de l'edifici 35, entre dos nivells de circulació datats en la fase 35-D (50-25 aC), que presenten una decoració feta amb telines procedents de la llacuna. D'aquest mateix període, ha estat mostrejat un individu d'àmfora Tarraconense 1A (LAT001), procedent d'un estrat d'anivellament de l'habitació 3B de l'edifici 30, datat en la fase 30C (50-25 aC).

També s'ha analitzat una àmfora Pascual 1 sencera (LAT023) trobada com a reompliment d'una fossa al sector 7 de l'edifici 5 (Làmina 7.11). Aquesta àmfora conté una inscripció poc llegible, dins una cartel·la rectangular amb els angles arrodonits, de la qual només s'observa amb claredat la inicial *C.* (Taula 9 – Annex 1). En aquesta fossa (Us 5115), datada entre els anys 50-25 aC, es va recuperar també una àmfora Haltern 70 de la Bètica, també sencera.

Les àmfors Pascual 1 documentades a l'edifici 30, provenen de diferents estrats d'anivellament (LAT002, LAT004, LAT019, LAT020 i LAT022), datats a la fase 30A (25-80 dC). Igualment, a l'habitació 3 de l'edifici 31, en el nivell de destrucció d'un mur (UE 31075), s'ha recuperat l'individu LAT031, datat a la primera meitat del s. I dC.

- La plaça pública del sector 60/5

A l'oest del sector residencial dels edificis 30, 31 i 35, se situa un edifici datat en època d'August, que presenta un gran espai obert al nord (sector 60/5). Aquest espai es situa en la convergència de diversos carrers, indicant, segurament, l'existència d'un espai públic. Els treballs arqueològics portats a terme per Monteil i Piqués, entre 1998 i 2006, han permès delimitar una plaça triangular de 300 m², entre els carrers 137 al nord i 114 al sud, i a la que desemboquen els carrers 129, 108 i 104 (Figura 7.53 i 7.54). Si bé en una etapa anterior aquest espai estava integrat en els edificis 30 i 31, a partir del tercer quart del segle I aC, pateix reformes, cobrint els murs antics espoliats amb un estrat potent per formar un sol de circulació (Piqués i Martínez, en premsa).

En aquesta plaça pública, les àmfors de la Tarraconense apareixen en els nivells corresponents a les transformacions del tercer quart del segle I dC. Quatre individus han estat mostrejats (LAT027 a LAT030), procedents de nivells constituïts majoritàriament per rebuigs domèstics (Figura 7.55, Taula 9 – Annex 1). En aquesta reorganització de la plaça, s'implanta una àrea votiva. Cap el canvi d'era, es construeixen nous àmbits, al voltant de la plaça, de caràcter artesanal, tot i que l'espai obert no pateix modificacions fins el tercer quart del s. I dC (Piqués i Martínez, en premsa).

- L'abocador ceràmic del sector 23/22

Datades en la segona meitat del segles I dC, les àmfors de Tarraconense són molt minoritàries entre el material de rebuig de l'abocador ceràmic del sector 23/22, en comparació a l'àmfora de producció local de tipus Gauloise 1 i 4 (Figura 7.53). Si més no, la seva presència evidencia l'arribada del vi català en àmfors Pascual 1 i Dressel 2-4 a *Lattara* durant la segona meitat del s. I dC. Els materials analitzats procedents dels

nivells de reompliment d'aquest abocador són 5 vores d'àmfora Pascual 1 (LAT005, LAT006, LAT007, LAT024 i LAT038) (Figura 7.55, Taula 9 – Annex 1).